

KULTURALISERINGENS
SAMHÄLLE

*Problemorienterad
kulturvetenskaplig forskning
vid Tema Q 2002–2012*

Red. Svante Beckman

Redaktion: Svante Beckman, Peter Aronsson, Bengt Erik Eriksson, Sofia Lindström
Grafisk form och original: Svante Landgraf
Tryck: LiU-Tryck, Linköping, 2012

© Linköpings universitet och författarna 2012

Linköping Electronic Conference Proceedings, No. 66

ISSN: 1650-3686

eISSN: 1650-3740

Skriftserie Tema Kultur och samhälle 2012:1

ISBN 978-91-977275-2-5

ISSN 1653-0373

Innehåll

- 5 Förord *Svante Beckman*

DEL I

- 8 Tema Q:s bakgrund och utveckling *Svante Beckman*
34 Kulturarv och historiebruk *Peter Aronsson*
51 Tema Q och samtidens kulturalisering *Erling Bjurström*
64 Tema Q och Tillvaroväven *Tora Friberg*
73 Att samla resurser för tvärgående kulturforskning: Tio års erfarenheter
av nätverksbygge vid Tema Q-miljön i Norrköping *Johan Fornäs*
88 Gestaltungsprocesser i kultur och medier vid Tema Q *Karin Becker*
94 Kultur och modernitet: Ett forskningsprograms väg från då
till sedan *Martin Kylhammar*
105 Kulturhistoria och samhällsförändring *Roger Qvarsell*
113 En forskningsmiljös digitala avtryck *Bengt Erik Eriksson*

DEL II

- 123 När historien blir personlig – reenactment som inlevelse
och kunskap *Bodil Axelsson*
127 Stadens kulturer *Mats Brusman*
130 Upplevelse, politik, dialektik *Jens Cavallin*
134 Kamrater, det är vi *Johanna Dahlin och Per Möller*
138 Sysslolöshetens tvetydighet *Emma Eldelin*
142 Upphovsrätten – ett civilisationsprojekt i sönderfall? *Martin Fredriksson*
146 Varför gör jag egentligen det här? *Ann-Charlotte Gilboa Runnqvist*
150 Kultursällskapet regnbågen, k. Mao och kulturarvsvärnets (bakvända)
dialektik *Ingemar Grandin*
154 Samtidshistorien i dödlighetens spegel *Björn Grip*
159 Kulturen och den kreativa ekonomin: Från mode till besvikelse
Tobias Harding
163 Det kyrkliga kulturarvet mellan heligt och profant *Magdalena Hillström*
168 Industriarkeologi och interpretation: Discipliner för forskning, tolkning
och förmedling av det industriella landskapet
Erik Hofrén & Örjan Hamrin

- 172 The Hour och det journalistiska äkthetsidealet *Kristoffer Holt*
- 177 En bit av Gotland. Souvenirer och autenticitet *Carina Johansson*
- 183 När fortiden griper inn i våre liv. En personlig fortelling om hvordan engasjementet for arkeologiens sosiologi ble vekket *Marit Johansson*
- 187 Kultur- och samhällsforskning – vad står i förgrunden och vad finns i bakgrunden? *Leif Jonsson*
- 191 "I kveld er gatene fylt av kjærlighet": Om spontane minnesteder, communitas og rituell renselse etter 22. juli 2011 *Kyrre Kverndokk*
- 198 Ungdomar och riktig kultur – en fråga om kvalité Lars Lagergren
- 202 Den osäkra framtiden *Svante Landgraf*
- 206 Kulturarvet och komforten: inomhusklimatet som problem i kulturhistoriska byggnader under 1900-talet *Mattias Legnér*
- 210 Kärlek, dårskap och nytta – en doktorands betraktelser av kulturforskningen *Sofia Lindström*
- 214 Heidenstam som rondellhund. Eller varför karikatyrer bör tas på allvar *Andreas Nyblom*
- 217 Materiella spår av omsorg. Vadstena krigsmanshus och omsorg som kulturhistoria *Erik Petersson*
- 221 The House of Human & Social Sciences *Egl  Rindzevi i t *
- 224 Om forskningsfronter inom Cultural Studies *Ulf Sandström*
- 229 På upptäcktsresa mellan museer och universitet *Sofia Seifarth*
- 233 Om gestaltning inom operakonsten – en fantasi *Anders Wiklund*
- 239 Avhandlingar vid Tema Q
- 241 Om författarna

Förord

TEMA Q, TEMA Kultur och samhälle, startade officiellt år 2000 och Q:et stod då för Kulturarv och kulturproduktion. Temat var det nionde i raden av tematiskt identifierade och tvärvetenskapligt organiserade enheter för forskning och forskarutbildning inom den filosofiska fakulteten vid Linköpings universitet. Den riktiga verksamheten startade först 2002 när tre nytillsatta professorer, 11 doktorander och en egen administratör fanns på plats. Med anledning av 10-årsdagen har det kollegiala ledningsorganet, Temarådet, bestämt sig för tre sammanlänkade projekt, en reguljär utvärdering av verksamheten med hjälp av tre externa forskare, en bok som mångsidigt presenterar Tema Q:s verksamhet och utveckling och ett symposium där utvecklingen och framtiden för temat kan diskuteras, med boken och utvärderingarna som underlag. Symposiet högtidlighåller därutöver 10-årsjubileet genom att försöka återsamla alla som verkat vid temat under denna tid.

Bokens författare har alla varit verksamma vid Tema Q under längre eller kortare tid. Nio av dem har fått uppdraget att skriva längre artiklar som syftar till att ge överblick och perspektiv på Tema Q:s verksamheter. Övriga författare har inbjudits att i fritt valda former bidra med kortfattade inblickar i den rikt varierade forskning som pågår och pågått vid temat. De längre artiklarna ligger först och inleds med översikt av Tema Q:s bakgrund och allmänna utveckling. De kortare bidragen är ordnade alfabetiskt efter författarnas namn.

Undertecknad har varit redaktör och till min hjälp har jag haft ett redaktionsråd som bestått av Peter Aronsson, Bengt Erik Eriksson och Sofia Lindström. Layout av text och omslag har Svante Landgraf gjort.

Svante Beckman

Svante Beckman

Tema Q:s bakgrund och utveckling

INLEDNING

FÖRMELLT UPPSTOD TEMA Q den 1 januari 2000. Fakultetsbesluten att inrätta det nya temat *Kulturarv och kulturproduktion* hade fattats i november och december året innan. På pappret fanns då två tjänsteinnehavare. Det var musikvetaren Anders Wiklund och jag. Anders Wiklunds professur delades med Göteborgs universitet och han hade rekryterats av Linköpings rektor Anders Flodström som ett led i universitetets stöd till *Vadstena-Akademien*, vars konstnärlige ledare Wiklund var. Min professur på 20% flyttades från Tema Teknik och social förändring i Linköping, där jag varit verksam sedan starten 1980. På 80% tjänstgjorde jag som föreståndare för Arbetslivsinstitutets forskningsstation, *Arbete och kultur*, i Norrköping. Till Tema Q:s ursprungliga kollegium räknades också museologen Erik Hofrén, som var adjungerad professor vid universitetet på halvtid och föreståndare för det *Centrum för studier av det industriella kulturarvet*, CSIK, som hade inrättats 1997. Det gjorde även den teoretiske filosofen Jens Cavallin, departementssekreterare vid Kulturdepartementet, som genomförde ett regeringsuppdrag om mediekoncentration placerad vid Linköpings universitet i Norrköping.

I temats första budget på 1,7 miljoner ingick lönemedel för de två nya professurer som fakulteten hade tilldelat temat. I avvaktan på att dessa skulle tillämnas sparades en stor del av pengarna för att bidra till finansiering av framtida doktorander. En del användes för att på deltid låna in Kalle Bäck och Lasse Kvarnström från enheten för Historia vid Temainstitutionen i Linköping, för att hjälpa till med förberedelserna för professorstillsättningarna, forskningsinventeringar och ansökningar om externa forskningsanslag.

Vid tillkomsten var Tema Q det nionde och, mätt i fakultetsanslag, minsta av filosofiska fakultetens karaktäristiska teman inrättade sedan starten 1980. År 2011 är Tema Q det till fakultetsanslaget största av de återstående fem offici-

ella temana* med fakultetsmedel på cirka 14 miljoner och totala intäkter på 22. Verksamheten vid temat enligt den senaste årsberättelsen var 3 administratörer, 7 professorer, 12 externfinansierade forskare, 14 doktorander och 9 affilierade forskare. Sedan den första disputationen 2006 har 23 doktorer utexaminerats. Cirka 400 publikationer i universitetets publikationsdatabas har genererats av personer under deras anställningstid vid Tema Q. Miljön är den största för forskning om kulturens roll i samhället i Norden. Det handlar om en ganska dramatisk expansion.

Hur gick det här till? Jag ska försöka besvara frågan med hjälp av kommenterad krönika över märkesår i Tema Q:s utveckling.** Sedan 2002, det första riktiga verksamhetsåret, kan man i detalj följa utvecklingen i temats årsberättelser. Den innehållsliga utvecklingen av forskning och forskarutbildning vid Tema Q beskrivs översiktligt i de närmaste åtta avsnitten i denna bok. Det motiverar att jag lagt huvudvikten vid utvecklingen fram till 2002. Avslutningsvis gör jag några reflektioner över dynamiken i processen.

EN KOMMENTERAD KRÖNIKA

1980. Starten av Temaforskningen vid Linköpings universitet. Grundmodellen för tvärvetenskaplig, problemorienterad forskning och forskarutbildning etableras. Drivande i etableringen var Göran Graninger och Ingemar Lind.

Idén om en ny organisationsform för forskning och forskarutbildning vid filosofiska fakulteten i Linköping hade växt fram under 1970-talet med historikern Göran Graninger och matematikern Ingemar Lind som drivande krafter. I första hand var det ett svar på problemet att regeringen, vid upprepade kontakter med universitetet, markerat att man inte avsåg att bygga ut forskningsorganisationen vid filosofisk fakultet genom tillsättning av ett stort antal ämnesprofessorer. Förhoppningar stäcktes därmed om att Linköping skulle bli, efter Umeå, det sjätte fullt utbyggda riksuniversitetet med forskarutbildningar i flertalet

*Temana Teknik och social förändring, Vatten i natur och samhälle, Barn, Genus och Kultur och samhälle.

**Till min hjälp har jag haft ett antal pärmar med handlingar från den äldre historien som Annika Alzén och Kalle Bäck varit vänliga nog att låna till mig.

sedvanliga ämnen inom humsamområdet.

Svaret på detta regeringsbesked var en modell där flera grundutbildningsämnen skulle kunna få en gemensam forskarutbildningspåbyggnad i form av ett tematiskt definierat kunskapsområde. Den ena sidan av temaorganisationens tvärvetenskaplighet är alltså idén om att tjäna flera grundutbildningsämnenas forskarutbildningsbehov. Den andra sidan av tvärvetenskaplighet kom ur de forskningspolitiska strömningar under 1970-talet som betonade att samhällets problem och kunskapsbehov snarare än ämnestradition och disciplinföreträdarnas nyfikenhet borde vara vägledande för forskningsorganisation och medeltilldelning. Sektorsforskningens samhällsnyttotänkande stod högt i kurs och därmed också den för problem- och praktikorienterad forskning typiska idén om organiserad samverkan mellan specialister från flera ämnes- och fakultetsområden. I temaidén ingick också att forskningsinriktningarna efterhand skulle revideras i skenet av förändrade samhälleliga problembilder.

Det var med detta koncept som man mot slutet av 1970-talet lyckades övertyga statsmakterna och lokala tvivlare om satsningen på temaforskning vid Linköpings universitet. 1980 startade de två första, Tema Teknik och social förändring, Tema T, och Tema Vatten i natur och samhälle, Tema V. Tematiskt låg bägge mitt i samhällsdebatten – informationsteknologin, energifrågan och miljöförstöringen.* Året efter kom Tema Hälsa och samhälle, Tema H och Tema Kommunikation, Tema K. Frågor kring samhällets medikalisering och den dyra vården hade seglat upp som ett centralt tema i debatten under 1970-talet och den globala revolutioneringen av mänskliga kommunikationsvillkor hade börjat kasta sin skugga framför sig. Ett par år senare kom Tema Barn i gränslandet mellan tre stora sektorsforskningsområden – skolforskning, ungdomsforskning och socialpolitisk forskning. Den dramatiskt snabba expansionen av förskoleväsendet bidrog med motiv att söka knyta samman barnforskning på nya ledder. På 1990-talets fick två av den allmänna kulturdebatten allra hetaste problemområden, jämställdhet och invandring, var sitt tema – Tema Genus och Tema Etnicitet.

Tema Q var vid sin tillkomst runt millennieskiftet i hög grad ett äkta barn av denna tradition. Hade inte temakonceptet institutionaliserats vid Linköpings universitet sedan 1980 och hade inte temamakaren framför alla andra, Göran

*Jag hörde själv till den första omgångens lärare som rekryterades till Tema T tillsammans med matematikern och framtidsforskaren Lars Ingelstam, historikern Bernt Schiller och statsvetaren Jan Annerstedt.

Graninger, aktivt verkat för saken skulle knappast något i stil med Tema Q sett dagens ljus.

1990. Starten av ett femårigt RAÄ-finansierat forskningsprogram, *Modernisering och kulturarv*, vid Tema Teknik och social förändring.

Att Tema T skulle ägna sig åt forskning om kulturarvssektorn var föga naturligt och hade just inget fotfäste i temats forskningsprogram. Anledningen hette Jan Larsson, som anställts som forskningssekreterare vid RAÄ i samband med att ämbetet nyss hade fått 15 egna årliga forskningsmiljoner. Jan Larsson, som var modernhistoriker, hade snabbt insett att hela RAÄ och perspektivet på sektorsforskning på kulturmiljöområde eftertryckligt dominerades av arkeologer. Med dåvarande riksantikvarien Margareta Björnstads goda minne ville han i stället få fatt i en forskargrupp som var intresserad av att studera kulturmiljövården som bransch, som politik- och yrkesområde. Tidigare kontakter med Ulf Sandström, som just disputerat på en tung forskningspolitisk avhandling om byggforskningen, ledde honom till Tema T.

Inviten var upphovet till forskningsprogrammet *Modernisering och kulturarv* som engagerade flera personer vid Tema T och Tema V under många år. På Tema T tillkom två avhandlingar; Annika Alzéns, *Fabriken som kulturarv*, om förvandlingen av en industriell ruinstad i centrala Norrköping till ett monumentalt kulturarvslandskap, och Sten O Karlssons, *Arbetarfamiljen och det nya hemmet*, om konflikten mellan arbetarkultur och bostadspolitik i Göteborg. Annika Alzén skulle senare i olika roller verka för Tema Q:s utveckling. I programmet skrev bland andra Jonas Anshelm, Göran B Nilsson, Martin Kylhammar, Johan Hedrén, Magdalena Hillström och jag själv åtskilliga bidrag inom ramen för det övergripande temat att kulturarvet som bransch, föreställningsvärld och värdesfär väsentligen är en produkt av modernisering. Denna forskningsmiljö vid Tema T och de tankespår som utvecklades skulle visa sig bli viktiga byggstenar i det framtida Tema Q. Moderniseringstemat från RAÄ-programmet skulle senare fogas in i den tes om en mångsidig kulturalisering av den moderna världen som blivit Tema Q:s mest pregnanta kärnidé. Programmet innehöll också idén om en distinktion mellan forskning i kulturarv – det som arkeologer, konstvetare, etnologer, arkitekturhistoriker m.fl. mest sysslar med – och forskning om kulturarv som en social praktik. Distinktion skulle bli vägledande för den senare programskrivningen för Tema Q. Kontakterna med RAÄ:s ledning,

i synnerhet överantikvarien Keith Wijkander, skulle i ett senare skede bli betydelsefulla.

Hade inte Jan Larsson råkat dyka upp med sin invit 1990 skulle Tema Q knappast ha blivit till. I alla fall hade ett nytt tema på kulturområdet varken fått den inriktning på kulturen som sektor eller hade ordet kulturarv fått den tyngd det kom att få i Tema Q:s utveckling.

1995. Fakultetskris och omorganisation av fakultet och temaforskningen. Storinstitutionen Tema, med 500 anställda bildas med Svante Beckman som prefekt och Kalle Bäck och Bengt Göran Martinsson som proprefekter. Kulturarvsfältet utpekas som lämpligt område för nytt tema.

Tema var länge en stor framgång för Linköpings universitet på den nationella universitetspolitiska scenen. Stark allmän resurstillväxt på högskoleområdet, stora framgångar på den sektorsforskningsinriktade anslagsmarknaden, stark forskarutbildningsregim, stora handledningsresurser och helfinansiering av gruppvis antagna doktorander gjorde Tema till en nationellt oöverträffad forskarutbildningsmaskin och en snabbt expanderande forskningsmiljö. Den temaorganiserade forskningen i Linköping blev ett varumärke för "universitetet på tvären".

Men den tematiska organiseringen var inte utan spänningar och motstånd. En organisatorisk grund för dessa var att grundutbildningen och den tematiska forskarutbildningen försågs med olika fakultetsorgan och var institutionsmässigt separerade. Temana hade en egen nationellt rekryterad ledningsorganisation motsvarande en fakultetsnämnd – Temarådet, och grundutbildningsämnen styrdes av en annan fakultetsnämnd. Flera lärare i grundutbildningen upplevde sig som förfördelade när det gällde tillgång till forskningsresurser och doktorander. En del nyblivna doktorer vid temana saknade den organisatoriska hemmahörighet i grundutbildning och en lättförklarad ämnesidentitet, som kunde underlätta akademisk överlevnad. Den ringa omfattning av grundutbildning som vid mitten av 1970-talet hade motiverat varför fakulteten inte kunde få en ämnesvis utbyggnad av forskarutbildning var inte längre förhanden. Några ämnesenheter vid fakulteten, exempelvis historieämnet, var nu lika stora eller större mätt i antalet studenter jämfört med samma ämnen vid de gamla universiteten.

Konflikten 1995 – svartrockarnas uppror som jag brukade kalla det* – utbröt när en relativt nyvald fakultetsnämnd (som representerade grundutbildningens lärare) under religionsvetaren Göran Collstes dekanat tog strid om den tematiska organiseringen av forskningen vid fakulteten och menade att forskningsmedel och forskartjänster skulle fördelas ämnesvis istället. Man ville utreda en avveckling av temaorganisationen och en övergång till den för de stora universiteten normala ämnesvisa ordningen. Stöd hade man främst från yngre universitetslektorer som rekryterats från de gamla universiteten och som kände sig främmande för temaformen. Men man hade också en del stöd i toppen av universitetet främst hos prorektorn Erik Sandewall, ledaren för den stora Institutionen för datavetenskap, IDA. Ärr från partitagandet i denna strid bidrog aktivt till att Tema Q, trots favoritskap, gick miste om det första stora programanslaget för kulturvetenskaplig forskning, som Riksbankens Jubileumsfond delade ut 2005.**

Motreaktionen från temaorganisationen blev dock häftig och ledde till att den upproriska fakultetsnämnden avsattes. Den tematiska ordningen var alltför starkt identifierad med universitets självbild och fakultetens maktförhållanden för att kunna ändras i en handvändning. Efter åtskillig rökutveckling ledde denna kris till en omfattande omorganisering av fakulteten. Temarådet avskaffades och grundutbildning och forskarutbildning kom under samma nämnd. Temainstitutionen (som samlade alla teman) slogs ihop med IKS, Institutionen för kultur och samhälle, som samlade alla humsam-ämnen i grundutbildningen utom ekonomiämnena och de lärarutbildningsanknutna beteendevetarna.

Jag var i hög grad inblandad i detta, eftersom jag, intet ont anandes, satt som prefekt för Temainstitutionen när krisen bröt ut och jag blev den förste prefekten för den nya storinstitution Tema, med cirka 500 anställda, som bildades till följd av den. Som proprefekter verkade Kalle Bäck och Bengt Göran Martinsson.

Det var här, i försöken att utveckla en större samstämmighet mellan grundutbildningsämnena och temaforskning inom den nya institutionen, som ytterligare steg mot bildandet av Tema Q skulle tas. På initiativ av prefekturen tillsattes en utredning, under Tema V-professorn Ulrik Lohms ledning, som

*I dekanens närhet fanns en grupp personer vid LiU med vän- och släktskapsförhållanden och med religionsintresse som gemensam nämnare (bl.a. två blivande biskopar). Dekanen drev också frågan om att starta teologutbildning vid universitetet.

**Se Johan Fornäs bidrag till denna bok.

skulle överväga inrättandet av nya teman som skulle kunna ge bättre forskningsanknytning av grundutbildningen. Kulturforskningsprofilen på Tema borde stärkas och kulturarvsväldet pekades ut som ett intressant område. Här spelade prefektens egna forskningsintressen en roll. Som historiker låg det töljbara kulturarvet naturligt på Kalle Bäck's bord. Att historieämnet borde få en starkare ställning inom forskarutbildningen hade han verkat för i många år och överhuvud kom historieämnets forskningsanknytningsfråga bli en dynamisk kraft i Tema Q-utvecklingen. Att Tema Q idag är samorganiserat och delvis samlokalisert med Historia i Linköping har sin rot i 1995 års händelser. Att Bengt-Göran Martinsson hade skrivit en avhandling om litterär kanonbildning i skolan och jag själv var aktiv i kulturarvsvorsknningen vid Tema T bäddade för ett samförstånd kring ett framtida kulturarvstema. Ulrik Lohms utredning resulterade mycket riktigt i förslaget att se kulturarv som nyckelbegrepp i ett framtida tema och gå vidare med saken.

Fakultetskrisen och omorganiseringen 1995 etablerade ett nära samarbete mellan tre centrala apparatnicks i Tema Q:s tillkomsthistoria: Kalle Bäck, Göran Graninger och jag. Kalle Bäck var, som ledare för den största ämnesenheten Historia och som erfaren politiker inom och utom universitet, den starke mannen inom grundutbildningen. I krisens öga var det nödvändigt att få med Kalle Bäck på reformbåten, snarare än som en potentiellt mycket farligare ledare för motståndet mot Tema. Göran Graninger var, förstärkt av att Ingemar Lind blivit rektor i Örebro, den obestridda ledaren och grundarfadern för temaorganisationen. Han har varit personligt inblandad och drivande i tillkomsten av samtliga teman. Min roll var inledningsvis att medverka till att dessa mycket beslutsföra personer skulle komma överens och ställa sig bakom reformstrategin. I praktiskt taget alla styr- och utredningsgrupper relaterade till det vardande Tema Q var vi tre inblandade på ett eller annat sätt.

Hade fakultetsupprorets företrädare fått som det ville 1995 så hade förmodligen inte Tema Q kommit till.

1995. Avtal mellan Temainstitution och Arbetslivsinstitutet angående forskningssamverkan.

I skymundan för tumultet kring fakultetsorganisationen togs 1995 ett annat steg som senare skulle visa sig betydelsefullt. Det var ett avtal mellan det då nyinrättade *Arbetslivsinstitutet*, ALI, och Temainstitutionen om forskningssamverkan,

som bland annat innebär finansiering av två doktorander vid Tema T och att 20 % av min professur skulle förläggas till ALI. Bakgrunden var att generaldirektören Anders L. Johansson hade disputerat 1989 vid Tema T med mig som huvudhandledare. Han hade därefter raskt blivit indragen i omorganiseringen av den statliga arbetslivsforskning först som chef för *Arbetslivscentrum*, ALC. Denna process hade lett till att flera forskningsmyndigheter på området i två steg slogs samman till Arbetslivsinstitutet med Johansson som chef.

Hade inte Anders L. Johansson blivit chef för Arbetslivsinstitutet hade kanske inte Tema Q blivit till. Åtminstone hade förmodligen jag inte blivit indragen i processen på det sätt jag blev.

1996. Universitets Norrköpingsetableringen skjuter fart under rektor Anders Flodström.

Universitetsstyrelsen beslut 1995 att göra om fakultetsorganisationen och inrätta den nya storinstitutionen Tema fattades på Sven Erlanders sista sammanträde som universitets rektor. Att han skulle avgå bidrog till det forcerade tempot i förhandlingarna eftersom han inte vill lämna en kaotisk filosofisk fakultet i arv till sin efterträdare Anders Flodström. I arv lämnade han däremot uppgiften att etablera ett nytt campus för Linköpings universitet i Norrköping. Tanken på detta hade en lång historia men det var under Sven Erlanders sista tid som rektor som universitet bestämt sig. Många blev snart indragna i kommittéer för utformning och planering av nya grundutbildningsprogram i Norrköping. Själv var jag med i den som ledde fram till programmet *Kultur, Samhälle, Mediegestaltning*, KSM. För min egen del innebar detta att mitt intresse för kultur- och konstbranschen vidgades till att omfatta fler delar av kultursektorn relaterad till medie-, utställnings- och konstproduktion. "Gestaltning" skulle snart införlivas som ett nyckelord i det framväxande Tema Q-konceptet.

Hade inte universitetet bestämt sig för att etablera ett nytt campus i Norrköping hade knappast de organisatoriska, lokalpolitiska och ekonomiska öppningarna för Tema Q uppstått.

1997. Uppbyggnadsutskottet för forskningsutvecklingen vid Campus Norrköping tillsätts med Göran Graninger som ordförande och Annika Alzén som sekreterare.

Etableringen av de nya grundutbildningsprogrammen Norrköping 1997 (KSM, SKA, grundskolläraryrket och miljövetarprogrammet) skapade ett starkt tryck för att förse dem med anknytning till forskning och forskarutbildning. Fokus för nyetablering av kulturforskning vid LiU förskjuts därigenom från Temainstitutionen till Campus Norrköping. Detta förstärktes när det visade sig att Utbildningsdepartementets (statssekreteraren Löfdahls) frikostiga löfte om pengar till 30 nya professurer till Campus Norrköping visade sig vara grundlöst. Uppbyggnadsutskottet, under Göran Graningers ledning, fick ta itu med detta. Schematiskt tänkte sig utskottet att fyra nya teman skulle etableras i Norrköping, men det fanns också en dragkamp om hur forskningsorganisationen egentligen skulle se ut. Några vill se att forskningen skulle byggas inifrån de enskilda grundutbildningsprogrammen snarare än som en gemensam tematisk överbyggnad. Ett första tema som kunde sättas på plats i Norrköping var det blivande Tema Etnicitet. Förslaget om Tema E hade en utredningsgrupp, med Graninger som ordförande, lagt fram på våren 1995 innan Norrköpingsmanövern hade inletts. Nu kunde de framskridna planerna realiseras. Tema E inrättades 1998 och inledde verksamhet 1999. En idé som länge såg ut att kunna realiseras var att flytta hela Tema Barn till Norrköping. Ett motiv var att den länge efterlysta förstärkningen av detta tema inte skulle kollidera med den omfördelning av nya forskningsresurser till Norrköping som situationen krävde. I Norrköping skulle Tema Barn bland annat kunna samspela med grundutbildningsprogrammet Samhälls- och kulturanalys, SKA och lärarutbildningsprogrammet. Ett nytt kulturforskningstema var ett annat huvudspår. En grupp med Kalle Bäck, Göran Graninger och Marianne Löwgren (som då var pro-prefekt vid Temainstitutionen) och med mig som sammankallande fick rektors uppdrag att utarbeta förslag till detta. Mindre pusselbitar i den nya forskningsmiljön i Norrköping var CETIS, Centrum för teknik i skolan, under Thomas Ginners ledning. Här fanns ett storslaget tänkt science center-baserat projekt, Himmel och Hav, som efter många turer rann ut i sanden. Här fanns också det 1997 inrättade CSIK, Centrum för studier av det industriella kulturarvet med grundaren av Arbetets museum, Erik Hofrén, som föreståndare och med överantikvarien Keith Wijkander vid RAÄ som ordförande. I styrelsen finns bl.a. Annika Alzén, Kalle Bäck och jag.

Hade inte temaforskningens chefideolog och främste entreprenör, Göran Graninger, satts att leda utvecklingen av forskningen i Norrköping, hade troligen inte Tema Q blivit till.

1998. Arbetslivsinstitutet startar en regional forskningsstation, *Arbete och kultur*, inriktad mot arbetets kulturer, kulturarbetarförhållanden och invandrarvillkor på arbetsmarknaden. Rektors plan för det blivande Tema Q tillkännages.

Bakgrunden till ALI:s etablering i Norrköping (och samtidigt i Umeå*, Östersund, Göteborg och Malmö) var den statliga arbetslivsforskningens dåvarande överskott av pengar och underskott av politisk och vetenskaplig legitimitet. Överskottet av pengar berodde på att finansiering var baserad på en fast andel av den arbetsmiljöavgift som alla arbetsgivare betalade som andel av lönesumman. Regeringen hade svårt att ändra på detta flöde genom att starka fackliga krafter, LO och TCO i synnerhet, var mycket angelägna om att dessa indirekt avtalsreglerade avgifter gick till arbetslivsforskning. Facket såg det som "sina pengar" som de fått genom att avstå löneökningstrymme. Den statliga arbetslivsforskningen fick därigenom kontinuerligt stegrade resurser samtidigt som serien av omorganisationer under Anders L. Johanssons ledning medförde att den befintliga forskningsapparaten inte hann med att använda pengarna. Det uppstod ett överskott på flera hundra miljoner.

Underskottet på politisk legitimitet berodde på en borgerlig kritik som misskönliggjorde den statliga arbetslivsforskningen som styrd av fackliga intressen (trots att det ironiskt nog var en borgerlig regering som 1976 hade inrättat den mest ifrågasatta delen *Arbetslivscentrum*). Underskottet på vetenskaplig legitimitet berodde på ett växande forskningspolitiskt missnöje med sektorsforskning i allmänhet och statliga sektorsforskningsinstitut i synnerhet. Principen om att all offentlig forskning måste vara förankrad i universiteten vann anklang. Anders L. Johanssons lösning på detta strategiska problem – som jag genom min tjänstgöring vid ALI var med om att diskutera fram, var en regionalisering av ALI. Snabb uppbyggnad av regionala stationer i nära samarbete med universitet skulle suga upp överskottsresurserna, göra ALI:s överlevnad till ett intresse för regionala politiska krafter (och regionernas företrädare i Riksdagen) och öka den vetenskapliga legitimiteten genom att avtalsvägen integrera ALI:s sektorsforskning i universiteten.

Att Linköpings universitet var i färd med att bygga en ny forskningsmiljö i Norrköping passade ALI som hand i handske. Den tvärvetenskapliga, tema-

*I Umeå hade ALI redan tidigare en stor forskningsstation som ingått i det nedlagda Arbetsmiljöinstitutet.

tiska organisationsmodellen för forskning vid universitetet hade stora likheter med sektorsforskningsinstitutens egen modell. Norrköping hade dessutom, som en av avindustrialisering hårt drabbad kommun, en stark position i konkurrensen om regionalpolitiskt motiverad utflyttning av statlig verksamhet.

Genom att locka mig med att inom fyra år få disponera resurser för 40 heltidsforskare övertalade Anders L. Johansson mig att planera och bli föreståndare för ALIs blivande station i Norrköping. Jag anställdes på 80 % och behöll 20 % på universitetet. Goda praktiska förutsättningar etablerades för en nära samordning av utvecklingen av universitets och ALI:s nya forskning i Norrköping. ALI-stationen i Norrköping fick namnet *Arbete och kultur*. Två av de tre huvudområdena för stationens forskning – kulturarbetsförhållanden och invandrare på svensk arbetsmarknad, kunde matchas direkt mot etableringen av Tema Q och Tema E. Det tredje huvudområdet – arbetets kulturer, matchade visserligen inget speciellt tema, men hade många anläggningsytor mot forskningsintressen och kompetenser inom universitetet. I samarbetsavtalet 1998 mellan ALI, universitetet, Landstinget i Östergötland och Norrköpings kommun förband sig universitetet bland annat att bygga upp ett nytt kultursektorinriktat forsknings-tema i Norrköping. Arbete och kultur startade sin verksamhet i januari 1999.

Hade inte ALI bestämt sig för att etablera en stor forskningsstation i Norrköping under min ledning så hade universitets motiv att i forcerat tempo etablera Tema Q varit betydligt svagare. Hade å andra sidan inte Tema E och Tema Q varit på gång i Norrköping så hade ALIs station inte fått den matchande forskningsprofil som den fick.

1998. Den första preciserade planen för Tema Q läggs fram.

Den grupp (Bäck, Graninger, Löwgren och jag) som fått rektorns uppdrag att utarbeta ett forskningsprogram för det som vi denna tidpunkt hade börjat kalla Tema Q (Q eftersom K var upptaget av Tema Kommunikation) lämnade förslag till rektor Flodström på våren 1998. Rektor fastställde förslaget.* Gruppens arbete med ett program inramades av idoga ansträngningar att förankra planerna inåt mot universitetet och utåt mot nationella aktörer och forskningsfinansierare. Ett viktigt inslag i det senare avseendet var det nätverk av kontakter med centrala företrädare för kultursektorn som byggdes upp delvis med direkt

*"Plan för kulturvetenskaplig forskning och forskarutbildning vid Linköpings universitet, Campus Norrköping". Linköpings universitet. Rektor Anders Flodström. 1998-05-12.

bistånd från Riksbankens Jubileumsfond. Dan Brändström och efterhand Mats Rolén vid RJ skulle komma att spela viktiga roller i Tema Q:s senare uppbyggnad.

Inledningsvis anger planen fem övergripande mål:

- "En nationellt slagkraftig kultursektorrelevant forskning"
- "En nationellt rekryterad forskarutbildning" som "kompletterar ämnesbaserade forskarutbildningar" på kulturområdet
- "Bistå vissa delar av kultursektorn med riktade utbildnings- och utredningsinsatser"
- "Att för kultursektorns kunskapsbehov utnyttja ... Linköpings universitets långa erfarenhet av tvärvetenskaplig och problembaserad forskning"
- "En sammanhållen kulturforskningsmiljö med en organisatorisk bredd och styrka ... (för samverkan med liknande) ... kulturforskningscentra som relativt nyligen etablerats i den internationella forskningsmiljön"

Här kan man notera den starkt understrukna identiteten hos Tema Q som en resurs för kultursektorsforskning. Detta motiveras med tre huvudargument. Ett var att kultursektorn i stort sett saknade sektorinterna forskningsresurser och helt saknade sektorgemensamma sådana. Det andra var att trots den mycket omfattande kulturforskningen vid universiteten så fanns det ytterst få som intresserade sig för kulturen som samhällssektor och praktikfält. Det tredje var tesen att den moderna världen var på väg in i "det nya kultursamhället" med en snabbt förändrad och växande roll för kultur och medier i samhällslivet. För att visa att den här diagnosen inte var ett lokalt påfund hänvisade man till det regeringsuppdrag som Humanistiskt-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet, HSFR, fått att utreda och lämna förslag när det gäller kultursektorns eftersatta forskningsbehov.*

Därutöver angav planen fem "universitetsinterna och regionala motiv ... för forskning inom kultursektorn:"

*Regeringsuppdraget hade oväntat, beroende av statssekreterare Löfdahls forskningspolitiska desorientering, gått till HSFR trots att initiativet och underlaget hade tagits fram av den med temaforskningen befreundade Forskningsrådsnämnden, FRN. Den som drivit dessa frågor vid FRN, Mats Rolén, flyttade senare till RJ. Utredningen ledde aldrig till något.

- "Samordning av forskning och forskningsuppbyggnad mellan Campus Linköping och de stora satsningarna i Campus Norrköping"
- "Öka möjligheterna till forskarutbildning inom Linköpings universitet för studenter inom det humanistiska fältet (bland annat kulturvetarlinjen, kultur & media-utbildningen, det kulturella arvet-utbildningen, religionsvetenskap, socialantropologi, litteraturvetenskap, filosofi och historia)"
- "Att ge forskningssammanhang åt gestaltningssinriktade, estetiska utbildningar vid Linköpings universitet"
- "Fördjupa samverkan med inom regionen verksamma kulturinstitutioner"
- "Fördjupa och utveckla formerna för ämnes- och fakultetsövergripande samorganisation av forskning och utbildning vilket blivit Linköpings universitets kännemärke"

De två första punkterna är lite kryptiska markeringar av att Tema Q inte bara skulle förstås som en forskningsöverbyggnad till den nya grundutbildningsmiljön i Norrköping. De äldre motiven för ett kulturarvsinriktat tema från fakultetskrisen 1995 (med forskningsanknytningen av historieämnet i första rummet) hade fortfarande sin plats. Under ytan fanns alltså en diskret dragkamp mellan Norrköping och Linköping om det nya temats resurser och lokalisering. Den sista målparagrafen är också kryptisk för den oinvidde. Här finns ett ställningstagande i den spänning mellan en temabaserad och en mer grundutbildningsnära uppbyggnad av forskning i Norrköping som fanns inom Uppbyggnadsutskottet.

I planen prioriterades fem forskningsfält:

- Kulturarv och historieförmedling
- Kulturarbetets villkor och utveckling
- Gestaltningssprocessens teori och praktik
- Kulturpolitik och offentlig kulturförvaltning
- Kulturproduktion och ny medieteknik

Rubrikerna speglar sammanvävningen av olika moment i temats tillkomsthisto-

* De uppräknade enheterna tillhörde alla den nya Temainstitutionen och hade tillhört det forna IKS.

ria fram till 1998. *Kulturarvsprogrammet* står först, den i dubbel mening historiska grundbulten i Tema Q. *Kulturarbetets villkor och utveckling* pekar direkt mot ALIs etablering i Norrköping. *Gestaltningssprocessen teori och praktik* signalerar en strävan att ge ett forskningssammanhang för KSM i Norrköping och slöjdlärarytbildningen i Linköping. Här finns också en tidig artikulering av intresset för hybrider mellan vetenskapligt och konstnärligt kunskapande som senare skulle få forskningspolitisk luft under vingarna under rubriken ”konstnärlig forskning”. *Kulturpolitik och kulturförvaltning* indikerar den allmänna ställning som kultursektorsforskningsorgan som Tema Q eftersträvade. Programmet *Kulturproduktion och ny medieteknik* signalerade inte bara en ”världshistorisk inramning” av temat genom den revolutionering av alla former för kulturproduktion som IT och den nyss startade utvecklingen av Internet pekade mot. Här fanns också en för det klassiska temakonceptet typisk vision om fakultetsövergripande forskning. Universitets strävan att ge en generell kulturprofil på Norrköpings-satsningen innebar att flera av de ingenjörsutbildningar som skulle byggas upp där hade profilerats åt IT-teknik för bild- och ljudbehandling. Dessa tänktes kunna samspela med Tema Q och KSM.

Från våren 1998 hade universitetsledningen bundit sig för en etablering av Tema Q i Norrköping.

1999. Filosofiska fakultetsnämnden beslutar om inrättandet av Tema Q, Tema Kulturarv och kulturproduktion. Till ALI, Arbete och kultur i Norrköping, rekryteras bland andra forskarna Erling Bjurström, Johan Fornäs, Lars Lagergren och Marika Lagercrantz, senare verksamma vid Tema Q. Riksbankens Jubileumsfond och Statens kulturråd initierar ett nationellt forskarnätverk för sektorsrelevant kulturforskning.

Fakultetsnämndens beslut att inrätta Tema Kulturarv och kulturproduktion fattades på senhösten 1999. Ett forskningsprogram och en forskarutbildningsplan fastställdes. Medel för tillsättning av två nya professurer beslutades. Namnet ”Kulturarv och kulturproduktion” speglade temats äldre rot på Temainstitutionen i Linköping (kulturarv), och den yngre dragningen mot ett bredare kultursektorsperspektiv som kom med Norrköpingsinramningen av projektet. När det gäller institutionstillhörigheten hölls frågan öppen. Tills den var avgjord skulle temat direktförvaltas av fakultetskansliet och ledas av en särskild ledningsgrupp med mig som ordförande. Ledamöterna var Annika Alzén, Kalle Bäck, Göran

Graninger, Elisabeth Näsman* och Keith Wijkander. Huvudskälet varför frågan om temats institutionstillhörighet sköts upp var beslutet att Tema Q "förutsätts bedriva forskning och forskarutbildning vid såväl Campus Linköping som Campus Norrköping."^{***} Frågan om vilken formell institutionstillhörighet som en liten tvåcampusenhet borde ha var inte klarlagd och under ytan fanns dragkampen mellan de två städerna.

Fakultetsbeslutets formulering av temats prioriterade forskningsfält skiljer sig väsentligt från rektorsplanen från föregående år:

- Kulturarv och historieförmedling,
- Kulturens produktion och politik,
- Kunskapsproduktionens kultur,
- Gestaltningprocessens teori och praktik samt
- Kulturproduktion och ny medieteknik.

Forskningsinriktningen mot "Kulturarbetets villkor och utveckling" är borta. Motivet var att få en mer renodlad arbetsfördelning med ALI i Norrköping, som ju hade denna inriktning som ett av sina tre huvudprogram. Det fanns ingen anledning till dubblering. Den gamla formuleringen "Kulturpolitik och offentlig kulturförvaltning" hade bytts mot "Kulturens politik och produktion" och prioriterats upp till andra plats i listan. Tanken var att vidga perspektivet. Ordet "produktion", som kunde inkludera "kulturförvaltning", valdes för att också inkludera kulturen som ekonomisk sektor och företagande. Upprioriteringen berodde på att de två första programområdena också var dem mot vilka de två nya professurerna skulle utlysas. Den öppnare formuleringen bäddade för att forskare med fler olika ämnesbakgrunder skulle kunna söka tjänsten.

Det tredje programområdet i fakultetsbeslutet var en nykomling: "Kunskapsproduktionens kultur". Upphovet kan sökas i det allmänna problem som Uppbyggnadsutskottet hade att formulera tematiska forskningssammanhang av intresse för flera av de nya grundutbildningarna i Norrköping inklusive en lärarutbildning och kulturproducentutbildningar både inom filosofisk fakultet

* Professor Elisabeth Näsman var prefekt för ITUF, Institutionen för tematisk forskning och utveckling, som samlade filosofiska fakultetens verksamheter vid Campus Norrköping.

** *Mål och riktlinjer för forskning och forskarutbildning inom Tema Kulturarv och kulturproduktion.* Filosofiska fakultetsnämnden. Beslut 1999-11-26. Dnr LiU 1759/99-10

och i ingenjörsprogrammen. De traditionellt relativt stora kulturskillnaderna mellan sådana utbildningar av "kunskapsproducenter", mellan fakulteter, mellan teoretiker och praktiker, mellan konstnärer och vetenskapare blev utgångspunkt för idén att låta studiet av kunskapskulturer bli ett viktigt inslag i den nya forskningen i Norrköping. Campusrådet genomförde ett stort nationellt seminarium på detta tema i september 1999, med Göran Graninger som organisatör. Jag var inblandad som medförfattare av idéprogrammet och som föredragshållare.* Genom att föra in kunskapskulturer i Tema Q-programmet hölls dörren öppen för en vidareutveckling. Trots att det, under lite märkliga förhållanden, snart skulle utlysas en professur på området blev det ingen fart på det förrän 2007 när Martin Kylhammar och hans forskargrupp fördes över till Tema Q.

På Arbete och kultur i Norrköping var under 1999 verksamheten i full gång och dit rekryterades flera forskare som på olika sätt skulle bli inblandade i uppbyggnaden av Tema Q, bl.a. musikvetaren och cultural studies-forskaren Johan Fornäs, kultursociologen Erling Bjurström, teatervetaren Marika Lagercrantz och Lars Lagergren från Tema T.** Under året utsåg regeringen ALI-chefen Anders L. Johansson till generaldirektör för Arbetsmarknadsstyrelsen vilket senare indirekt skulle medföra stora nedskärningar av ALI:s budget och därmed grusa möjligheterna att fullfölja de regionala satsningarna i planerad skala.

Betydelsefullt för den senare utvecklingen var ett initiativ som Riksbankens Jubileumsfond och Statens kulturråd tog under året för att skapa ett nätverk av forskare för kultursektorrelevant forskning. Fyra professorer, idéhistorikern Sverker Sörlin i Umeå, regionalekonomen Folke Snickars vid KTH, Geir Vestheim vid Centrum för kulturpolitisk forskning i Borås och jag ombads genomföra ett nationellt seminarium för att samla ihop forskare och forskningsidéer kring kulturens växande betydelse som samhällssektor. Seminariet genomfördes i januari 2000 i Sigtuna och ledde senare fram till ett stort programanslag från RJ till gruppen.

2000. Den operativa uppbyggnaden av Tema Q startar. Tre nya professurer utlyses. Genom en av dem knöts Tema Q ihop med Centrum för kommun-

* *Campus Norrköping inbjuder till ett beldagsseminarium om Kunskapskulturer och universitetsutveckling.* Forum vid strömmen. Linköpings universitet Campus Linköping 1999.

** En viktig person vid uppbyggnaden av Arbete och kultur var Jan-Erik Degerblad som jag anställt som forskningshandläggare och allt-i-allo. Han hade varit forskningssekreterare vid Forskningsrådsnämnden under min tid som ordförande i Kommittén för långsiktigmotiverad forskning (SALFO) 1992–1995.

strategisk forskning, CKS, vid Temainstitutionen i Linköping. Tema Q får sina första externa anslag.

De första huvuduppgifterna för den särskilda ledningsgruppen för Tema Q var att göra underlag för utlysningen av de två nya professurer som fakulteten tilldelat temat och att närmare inventera forskningsläge och forskningsmiljöer på Tema Q:s område. För den senare uppgiften lånades Lasse Kvarnström från Historieenhetsen in. Att de nya professurerna skulle inriktas mot områdena Kulturarv och historiebruk och Kulturens produktion och politik, hade fastställts i fakultetsbeslutet. Kalle Bäck, som ingick i ledningsgruppen anställdes på deltid, för att hjälpa till med arbetet på tillsättningsprogrammen. När utlysningen gjordes i maj så gällde den inte två, utan tre nya professurer till Tema Q. Den tredje var den sedan flera år obesatta professuren som var knuten till Centrum för kommunstrategisk forskning, CKS, med uppgiften att vara vetenskapligt ansvarig för centrets verksamhet. Att ledningsgruppen för Tema Q tyckte att det var en utmärkt idé att knyta ihop sig med CKS och få ytterligare en professor i båten, var inte konstigt. Att fakultetsledningen och CKS styrelse skulle tycka det var bra var inte lika uppenbart. Det var Göran Graningers idé. Genom CKS placering vid Temainstitutionen hade Graninger som temastrateg varit inblandad i frågan om CKS-professurens tillsättning och institutionsplacering. Han hade CKS-styrelsens uppdrag att föreslå en lösning på frågan. Den var inte helt enkel och det fanns från CKS sida en otålighet. En placering vid Tema Q skulle kunna ge en snabb lösning, gå ur vägen för en rivalitet om placeringen mellan enheter i Linköping, ge större tyngd åt Norrköpingssatsningen och samtidigt ge mer substans åt fakultetens beslut att Tema Q skulle bedriva verksamhet i både Linköping och Norrköping. Det fanns en möjlighet och Göran Graninger var i rätt position för att ta vara på den. I februari hade CKS styrelse tillstyrkt idén. Professor III vid Tema Q utlystes med en ”inriktning mot lokalsamhällen och kommuner.” Under denna rubrik i annonstexten hette det:

Forskningsfältet innefattar den lokala kulturen och studier av kommunerna som arena för kulturmöten mellan olika grupper. Ett av forskningsfälten inom Tema Q handlar om kunskapsproduktionens kultur. Professorn bör delta i utvecklingen av detta forskningsfält och främja studier av kunskapskulturer och deras betydelse. En viktig uppgift för innehavaren är att vid Centrum för kommunstrategiska studier vara vetenskapligt ansvarig för verksamheten ...

Skrivningen speglar tvånget till anpassning till fakultetens nyss antagna forskningsprogram för Tema Q. Det enda av de fem programområdena som var tillräckligt vagt för att, om än med en del intellektuellt våld, kunna låta sig förvandlas till kommunforskning var det tredje om kunskapsproduktionens kultur. Så fick det bli och med eller utan kunskapskultur, skulle det visa sig att hopkopplingen av Tema Q med CKS blev lyckosam. Härigenom kom den allmänna ambitionen om samhällsrelevant forskning få en konkretion och en kanal in i regionala utvecklingsproblem. Samspelet med CKS blev en dynamisk kraft i temats senare utveckling.

Skrivningen av tillsättningsprogrammet för professor I, *Kulturarv och historieförmedling* ledde till vissa spänningar i ledningsgruppen mellan Kalle Bäckes strävan att få skrivningen att passa historieämnets allmänna behov av forskningspåbyggnad och Göran Graningers och min strävan att förtydliga kultursektorsperspektivet på temats kulturarvsforskning. I programmet kom ett ansvar för forskningsledning vid Historia i Linköping att skrivas in i professorns arbetsuppgifter. Hopkopplingen av Tema Q och Historia skulle senare i juni 2000 understrykas i ett fakultetsbeslut. "Tre professurer utlystes alltså i maj 2000 och ett 30-tal sökanden anmälde sig. Anställningsärendets storlek bidrog till att tjänsterna blev tillsatta först mot slutet av följande år.

Anders Wiklund och jag drog under tiden igång planeringsarbete för programmet Gestaltningens processens teori och praktik och samlade en nationellt rekryterad seminariegrupp för att diskutera frågan om hur Tema Q skulle kunna ta sig an gränslandet mellan vetenskap och konst. I arbetet deltog även flera lärare från KSM, musiketnologen Ingemar Grandin, konstvetaren Angelica Hovorka Sjölander och utställningsproducenten Eva Persson. Karin Becker, då professor vid Konstfack, var med och skulle senare som gästprofessor få uppdrag att föra frågan vidare vid Tema Q."

Under året gick det nätverk av forskare som RJ och Statens kulturråd initierat (Sörlin, Snickars, Vestheim och jag) in med en stor programansökan till RJ under rubriken *Kulturen i kunskapsambället*. På hösten fick vi ett engångsanslag på 10 miljoner att dela på. Tema Q hade därmed fått sitt andra externa anslag.

*Beslutet innebar att historieämnets officiella forskningsanknytning var till Tema Q och enheten gavs uppdraget att utveckla forskningsverksamhet med inriktning på kulturarvsfrågor. Fakulteten anslag 250000 kr till arbetet med detta för hösten 2000: *Forskningsanknytning för ämnet Historia i relation till Tema Q:s kulturarvsprogram*. Filosofiska fakultetsnämnden. Beslut 2000-06-15. Dnr LiU 1353/99-12.

** Se Karin Beckers bidrag till denna bok.

Samarbetet fortsatte i flera år och särskilt kontakterna med Centrum för kulturpolitisk forskning vid Högskolan i Borås blev bestående. Det första externa anslaget kom i april 2000 när vi fick 200000 kr från RAÄ för "utredningsarbete av industriarvsfrågor inom Tema Q, forskningsfältet Kulturarv och förmedling".

Under år 2000 började molnen hopa sig över ALI:s satsning i Norrköping. De ackumulerade överskott som skulle finansiera institutets regionalisering drogs delvis in av regeringen och visade sig delvis vara överoptimistiskt beräknade. Den automatiska tillväxten av resurser för den statliga arbetslivsforskningen genom kopplingen till arbetsmiljöavgiften avskaffades. De 40 forskarårsverken som jag hade utlovats när jag åtog mig att leda uppbyggnaden i Norrköping krympte snabbt ihop. Att ha ledningsansvar både på Tema Q och ALI i Norrköping började bli ohållbart i takt med att verksamheten vid Tema Q sköt fart. Jag fick lov att välja och de mycket mindre hoppfulla utsikterna för ALI i Norrköping spelade in när jag vid årsskiftet 2000/2001 avgick jag som föreståndare vid ALI och gick upp till 50% tjänstgöring vid Tema Q. Professor Elisabeth Sundin, som svarade för programområdet Arbetets kulturer vid ALI i Norrköping, var tursamt nog beredd att ta över som föreståndare.

2001. Tre nya professorer utses. Ytterligare medarbetare. Tema Q:s organisationsfrågan och tvåcampusordningen kommer på tapeten. Samlokalisering med ALI i Strykbrådan på Laxholmen i Norrköping förbereds.

Under 2001 får de tre utlysta professurerna innehavare. Professor i Kulturarv och historieförmedling blev historikern Peter Aronsson som kom från Växjö och Lund. Professor i Kulturens produktion och politik blev kultursociologen Erling Bjurström. Han kom närmast från en tjänst vid kulturarbetsprogrammet vid ALI i Norrköping med ett förflutet vid JMK i Stockholm och Ungdomsstyrelsens forskningsavdelning. Den tredje, CKS-professuren, med inriktning mot lokalsamhälle och kommuner gick till kulturgeografen Tora Friberg, närmast från Tema T i Linköping och tidigare Lund. Genom överenskommelsen med ALI om institutionsanknytning av Norrköpingsstationens professorer och forskarassistenter sällade sig ALI-professorn Johan Fornäs och forskarassistenten Marika Lagercrantz på 20% till Tema Q:s kollegium. Genom programanslaget från RJ, Kulturen i kunskapssamhället, kunde även Lars Lagergren anslutas.

En viktig uppgift för ledningsgruppen blev att ta itu med organisationsfrågan, som fakultetsnämnden hade lämnat öppen vid inrättandet. Hur skulle en

fungerande tvåcampuslösning se ut? Hur skulle institutionstillhörigheten få en smidig lösning? På hösten inledde ledningsgruppen för Tema Q den långa process som 2004 skulle resultera i inrättandet av ISAK, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, och som innebar att alla Tema Q-närstående enheter i Norrköping och Linköping samlades i en ny institution (KSM anslöts 2005). Att ledningsgruppen vill dra utvecklingen åt detta håll framgår tydligt av en skrivelse där man ber fakulteten att vända sig till rektor med en begäran om en utredning av Tema Q:s institutionstillhörighet. Frågar av detta slag hörde till rektor och beslutades av universitetsstyrelsen. Till skrivelsen fogades en PM som argumenterade för en lösning som i princip var den som genomfördes 2004 när ISAK inrättades.* Fakultetsstyrelsen skickade förslaget vidare till rektor och där blev det liggande ett år innan rektor på hösten 2002 tillsatte den begärda utredningen med prodekanen Annika Alzén som ordförande.**

2002. Det första riktiga verksamhetsåret. De tre nya professorerna är på plats. Cecilia Åkergren anställs som administratör. 10 nya doktorander börjar på hösten. Ytterligare en överförs från Tema T. ACSIS inrättas. Tema Q, ALI och ACSIS samlokaliseras i Strykbrädan. ALI beslutar att avveckla forskningsprogrammet om kulturarbetsvillkor i Norrköping.

Verksamheten rivstartade. Antagningen av 10 nya doktorander bland 130 sökanden var en prioriterad uppgift och innebar att Tema Q blev en stor miljö som jäste av iver och optimism. Antagningen av så mycket som 10 doktorander var ett ekonomiskt pussel och vågspel. Fakultetsmedel fanns det för fyra högt räknat. Resten baserades på externa anslag, kalkyler om framtida anslag och institutionssamarbeten. Så småningom skulle det visa sig att det var två för många, vilket ledde till ett trängt ekonomiskt läge under några år. Doktoranderna antogs mot de tre nya professurernas forskningsprogram. Joakim Andersson, Anna Eskilsson, Carina Johansson, Kyrre Kverndokk och Ingemar Lindaräng antogs inom programmet Kulturarv och historieförmedling. Hit hörde också Magdalena Hillström som flyttades över från Tema T och som 2006 skulle bli temats första doktor på en avhandling om kulturarvspolitikens

* Svante Beckman, *PM om Tema Q:s organisationsfråga. Bilaga till ledningsgruppens förslag till fakultetsstyrelsen* 2001-09-02. Styrelsen för filosofiska fakulteten 2001-10-24. Dnr LiU 1289/01-10.

** Övriga ledamöter var Björn Eklund, föreståndare vid CKS, Jan-Erik Hagberg, Eva Johansson, intendent vid Historia, Lars Kvarnström och jag.

svenska historia. Till programmet Kulturens produktion och politik antogs Helene Egeland och Tobias Harding. Till CKS-professurens område, som döpts om till Kulturmönster och regional utveckling, antogs Mats Brusman, Helena Kåks och Micael Nilsson. Vilka avhandlingar denna startelva av doktorander kom att disputera på finns förtecknat i slutet på denna bok.

Lärarkollegiet hade med sig eller startade under året 38 forskningsprojekt och man åtog sig sex uppdrag från beställare inom kultursektorn. Först och främst hade man med sig sina forskarnätverk från sina tidigare miljöer och aktiviteter. En viktig händelse var inrättandet av ACSIS, Advanced Cultural Studies Institute of Sweden, under ledning av Johan Fornäs som initierat projektet och fått långsiktigt stöd från RJ och universitetsledningen. Styrelseordförande blev den förre rektorn för Stockholms universitet, Inge Jonsson, och alla de stora svenska universiteten var representerade i styrelsen. Genom ACSIS skulle Tema Q-miljön få viktiga nya kontakter med väsentliga delar av den större nationella och internationella kulturforskningen. Vartannat år genomför ACSIS stora kulturforskningskonferenser i Norrköping, den senaste i juni 2011.*

Johan Fornäs berördes direkt av de ekonomiska problem som drabbat ALI. För att anpassa verksamheten vid forskningsstationen i Norrköping till en kostym som var mindre än hälften av den ursprungligt tänkta, beslutade ALI att lägga ner forskningsprogrammet om kulturarbetet. Genom ett avtal med universitetet överfördes från 2003 Fornäs professur och Marika Lagercrantz anställning som forskarassistent till Tema Q. Tema Q stärktes ytterligare samtidigt som det dynamiska samspelet med ALI dog ut och förhoppningarna om att få ett organisatoriskt fotfäste för den nationellt mycket eftersatta forskningen om kulturarbetsvillkor gäckades. Kräftgången skulle fortsätta. Den första forskningspolitiska åtgärd som den nya borgerliga regeringen vidtog 2006 var att lägga ner ALI. Delar av verksamheten i Norrköping övertogs av universitet, främst av Tema Etnicitet. Återigen förstärktes den tematiska forskningen i Norrköping till priset av en försvagning av den större forskningsmiljön.

Tema Q fick en rykande start 2002. *The rest is history*, en historia som i sina delar beskrivs i följande avsnitt. Här vill jag kort identifiera några märkeshändelser i utvecklingen som berör frågan om Tema Q:s idé och identitet.

2003. Genom Johan Fornäs överföring till Tema Q inrättas en ny professur för honom med rubriken *medierad kultur* som också blir en ny huvudrubrik i temats forskningsprogram.

* Se Johan Fornäs bidrag till denna bok

Det nya programmet för Tema Q identifierade fem huvudfält:

- Kulturarv och historieförmedling,
- Kulturens produktion och politik,
- Kulturmönster och lokal utveckling,
- Medierad kultur och
- Gestaltungsprocesser i kultur och medier.

Jämfört med fakultetsprogrammet från 1999 har alltså den gamla rubriceringen av CKS-professurens forskningsinriktning, Kunskapsproduktionens kultur, ersatt av den mer realistiska Kulturmönster och lokal utveckling. Området Kulturproduktion och ny medieteknik i 1999 års program har sugits upp av den väsentligt bredare formuleringen Medierad kultur.

I samband med omformuleringen av forskningsprogrammet under 2003 så beslöt vi oss för att be universitetsledningen att ändra temats namn. Q:et skulle inte längre stå för Kulturarv och kulturproduktion utan för det bredare Kultur och samhälle. Utanför Linköpings universitet låter "Kultur och samhälle" som ett ganska bladigt folkhögskoleprogram eller som namnet på en storinstitution med diverse olika humsam-ämnena vid en mindre högskola. I tematraditionen vid Linköpings universitet har det en annan klang som anknyter till markeringen av forskningens samhällsrelevans och problemorientering i flera av de ursprungliga temans namn: Teknik och social förändring, Vatten i natur och samhälle, Hälsa och samhälle. Kultur och samhälle vill indikera en samhällsrelevant forskning om kulturens föränderliga ställning och betydelse i samhällsutvecklingen.

2005. Tema Q går, under ledning av Johan Fornäs, in med en ansökan till RJ för forskningsprogrammet *Culture Unbound*.

RJ hade detta år utlyst en ny typ av mycket stora programanslag på cirka 30 miljoner kr. Det första året fanns det bara ett anslag att konkurrera om. Tema Q:s ansökan, *Culture Unbound*, åtog sig att i en rad dimensioner och delstudier beskriva och förklara vad vi beskrev som en allmän kulturaliseringsprocess av genomgripande betydelse för förståelsen av det moderna samhället. Vi var förhandsfavoriter men stupade på mållinjen. Bakom ansökan stod alla Tema Q:s

sex professorer (Aronsson, Becker, Beckman, Bjurström, Fornäs och Friberg) och i stort sett alla temats medarbetare var inblandade i det omfattande förberedelsearbetet. För Tema Q:s idé var denna planering mycket betydelsefull i sin strävan att ge en teoretisk och begreppslig kärna i det allt bredare kulturforskningsfält som temat sysslade med. Arbetet skulle så småningom leda fram till en ny strategi för beskrivning av temats forskning och ett uppbrott från den tidigare linjen att beskriva forskningsprogrammet i anslutning till de enskilda professurernas sakområden.

2007. Professorerna Martin Kylhammar och Roger Qvarsell, med var sina forskargrupper, överförs till Tema Q från de avvecklade temana Kommunikation och Mat. Det svenska kulturpolitiska observatoriet SweCult inrättas.

Överföringen av ytterligare två ledande kulturforskare och deras medarbetare till Tema Q innebär en kraftig förstärkning av miljöns muskler och kompetenspalett, särskilt när det gäller kulturhistoria, mediehistoria och moderniseringsteori. Strävan att anpassa temats självbild till dess nya resurser och att integrera de nya medarbetarna i miljön ledde ånyo till ett omfattande programarbete. Så småningom resulterade detta i en beskrivning av forskningsprogrammet under tre rubriker:

- Kulturhistoria, historiebruk, modernisering
- Kulturens ekonomi och politik
- Kulturalisering, mediering och representation

Principen för beskrivning av forskningsområdet är nu helt annorlunda. Det är övergripande dimensioner av kultur som lyfts fram. Det första området pekar ut tidsdimensionen och fokuserar kulturen som en historisk utvecklingsprocess. Det andra pekar ut kulturen som en samhällsarena för organisering, handling och intressekamp. Det tredje pekar, kunde man säga, på kulturperspektivet på kultur, det väsensegna i kulturella fenomen som medierade representationer av föreställda livsvärldar. Här handlade det inte längre om breddningar och revisioner av gamla programformuleringar, utan om ett nytt koncept, som speglade insikten att Tema Q på några få år utvecklats till ett kraftfullt och allsidigt kompetent kulturforskningsinstitut, utan någon motsvarighet i det svenska forskningssystemet.

Överföringen av Martin Kylhammar och Roger Qvarsell och deras forskargrupper innebar också att Tema Q:s gamla ställning som tvåcampusverksamhet fick en helt annan konkretion. Före 2007 var temats närvaro i Linköping begränsad. Därefter fanns det stora miljöer på bägge campus. Arbetspendlandet mellan städerna som tidigare berört några få berörde nu alla. Den geografiska klyvningen av miljön innebar därför både en begränsning av den kreativa utväxlingen på det kraftigt förstörade forskarkollegiet och ett potentiellt hot om att Tema Q skulle komma att falla sönder i två delar.

Det forskningspolitiska observatoriet SweCult* inrättades 2007 som en nationell centrumbildning vid Linköpings universitet med mig som föreståndare och med finansiering från RJ och universitet. I styrelsen satt forskare på det kulturpolitiska och kulturekonomiska fältet från de flesta, relativt små forskningsmiljöerna ute i landet, samt personer från kultursektorn. I bakgrunden finns en serie samarbetsprojekt som jag var inblandad i gentemot RJ, Statens Kulturråd och andra centrala aktörer inom kultursektorn sedan slutet av 1990-talet. I nästa alla dessa projekt var Mats Rolén vid RJ en nyckelfigur. Ett av dessa var en serie om fyra stora nationella seminarier som Jens Cavallin och jag organiserade år 2004 på uppdrag av och med pengar från RJ, Statens Kulturråd, Stiftelsen Framtidens kultur och KLYS, Konstnärliga och litterära yrkesutövare samarbetsnämnd. Temat var *Konsten, Kulturpolitiken, Forskningen*. Vid det avslutande seminariet i Gamla Riksdagshuset i Stockholm fanns en bred uppslutning kring ambitionen att försöka göra något åt det sorgliga kunskapsläget när det gäller konstarnas samhällsvillkor. Huvudspåret var att försöka få till stånd någon variant av de kulturpolitiska "observatorier" som nyligen hade vuxit fram ute i världen. RJ stödde planeringen av detta och 2007 kunde SweCult sättas i sjön. Samarbetet med Centrum för kulturpolitisk forskning vid Högskolan i Borås, har varit central för SweCult utveckling. Verksamheten har främst inriktats mot att genomföra stora konferenser som mötesplatser för forskare och verksamma inom kultursektorn och ge ut böcker i samband med dessa. SweCult hjälpte till att stärka det kulturpolitiska forskningsfältet på Tema Q och samspelet med kultursektorns aktörer. SweCult har kompletterat de organiserade kanaler till det vetenskapliga och politiska fältet som ACSIS och CKS bidragit med. I utbyte har Tema Q och dessa allierade centrumbildningar ACSIS, SweCult, CKS och ursprungligen även CSIK, ägnat stor energi åt att ordna konferenser, semi-

*Med ledning av ACSIS engelska namn kom observatoriet att officiellt heta Swedish Cultural Policy Research Observatory.

narier, bok- och tidskriftsprojekt i syfte att samordna och inspirera ny forskning på kulturområdet på andra ställen än i Norrköping och Linköping. Tema Q:s strävan att bli en ledande kulturforskningsinstitution avspeglas i dessa organisatoriska omsorger om fältet.

Viljan till att medverka till nybyggnad av kulturforskning i ett större nationellt och internationellt sammanhang går igen i många av temats aktiviteter. Två märkeshändelser i detta sammanhang bör nämnas. Den ena är starten 2008 av den internationella nätpublicerade tidskriften *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research*. Drivande var Johan Fornäs och tidskriften, som snabbt fått ett internationellt genomslag ägs gemensamt av ACSIS, Tema Q och Swe-Cult. Den andra märkeshändelsen av detta slag inträffar 2009 när Peter Aronsson landar *EuNaMus*, det första EU-Ramprogramsanslag på kulturforskningsfältet som gått till ett projekt med ett svenskt universitet som huvudsökande. EuNaMus organiserar samarbete mellan ett stort antal europeiska kulturforskare kring nationalmuseernas utveckling och roll i samhällsbyggnadsprocessen.

AVSLUTANDE REFLEXIONER

Många märkeshändelser i temats utveckling sedan 2002 har jag inte nämnt. För den grundläggande identiteten som forskarutbildning är givetvis antagningar av nya doktorander och genomförande av hittills 23 disputationer stora händelser. Temat historia är i hög grad dess doktoranders. Deras forskningsintressen, kompetenser och nätverk har varit centrala för miljöns uppbyggnad och forskningsperspektivets breddning. Q-doktorerna är bestämmande för temats framtida utveckling.

Temats historia är dess administratörers. Anställningen av Cecilia Åkerman 2002 är en märkeshändelse i det dagliga kontorslivet liksom anställningen av hennes efterträdare Monica Bödker-Pedersen 2010. Successionen av Temaansvariga, numera kallade avdelningschefer, är också märkeshändelser i temats inre liv även om chefsbytena på Tema Q inte haft den betydelse som sådana kan ha i många akademiska organisationer. En anledning är den sammanhållning, vänskaplighet och öppenhet som präglat hela miljön.

Temats förhistoria är, som framgår ovan i hög grad dess "apparatniks". Göran Graninger, Kalle Bäck, Bengt Sandin, Annika Alzén, Jan-Erik Hagberg, jag själv och fler därtill var på olika sätt insyltade i temats tillkomst. Samverkan inom en apparat, personliga lojaliteter, allianser med viktiga aktörer utanför universitetet, goda idéer, temaideologin, förmågan att tala för varan, beredskap

att gripa tillfällen i flykten, tursamma yttre och inre omständigheter – allt detta kantar vägen till Tema Q.

Temats historia är också i hög grad dess ovanligt många professorers. 2010 överfördes kultursociologen Bengt Erik Erikssons professur från Tema V och därmed kom ytterligare en förstärkning med spetskompetens till Tema Q. Det var också en märkeshändelse. 2012 kommer två nya när i vanlig ordning utlysta och tillsatta professorer efter Johan Fornäs och Tora Friberg börjar arbeta. Helt säkert kommer dessa att bidra till en fortsatt dynamisk utvecklingen av Tema Q:s verksamhet och identitet.

Förklaringen till att Tema Q, det sist tillkomna av de fem kvarvarande temana vid fakulteten, vuxit till det största mått i fakultetsanslag är enkel nog. Detta beror främst på att utöver Tema Q:s tre "egna" professurer, har sammanlagt fem professurer (Beckman, Fornäs, Kylhammar, Qvarsell och Eriksson) vid andra enheter förts över hit i samband med omorganisationer. Något klart motiv att bygga ett unikt slagkraftigt och samspelt kulturforskningsinstitut har knappast väglett denna gynnsamma utveckling. Men det är detta som faktiskt blivit resultatet.

Peter Aronsson

Kulturarv och historiebruk

PLATSER OCH MENING –

FORSKNING OM HISTORIEBRUK OCH KULTURARV

DET MODERNA INTRESSET för kulturarv fick ett starkt uppsving runt 1990 globalt och i Sverige. Dramatiska förändringar aktiverade historien som ankare i en orolig tid. Sovjetimperiets fall och kalla krigets slut sammanföll i Sverige med en kris för valutan och en snabb process mot EU-inträde. Murens fall åstadkom både en frigörelse av en ödesgiven historia och en intensiv omskrivning av densamma för att kunna föreställa sig en ny riktning på historiens gång. En både global och lokal identitetsbearbetning intensifierades. UNESCO världsarv expanderade och kompletterades med immateriell kultur, kulturarvet roll för turismen var i Västeuropa en av de få expanderade branscherna vid sidan av högteknologi.

Förändringarna registrerades även i den åldriga administrativa hanteringen av fornminnen och historiska märkvärdigheter. Begreppet kulturmiljövård ersatte 1988 termen kulturminnesvård. I propositionen samma år fastslogs att kulturmiljövården skulle bevara men också levandegöra kulturarvet; syfta till kontinuitet i utvecklingen av den yttre miljön; främja den lokala identiteten; möta hoten mot kulturmiljön samt bidra till att öka medvetenheten om estetiska värden och historiska sammanhang.

Den svenska historien fick succéartade utställningar några år senare. Herman Lindqvist och Jan Guillou hittade nya marknader där de forna modernistiska svenskarna törstade efter historia. Driften att besöka och uppleva kulturarv och historia växte allt kraftigare samtidigt som den digitala teknologin revolutionerade kommunikationen av kultur och kulturarv (Aronsson 2004a).

Akademisk forskning började reagera på samma signaler. Etnologerna i Stockholm och Lund började undersöka konstruktionen av svenskhet och svensk mentalitet. När det gällde att skapa en kritisk reflektionsyta mot de intensifie-

rade kulturarvsprocesserna visade sig Linköpings universitet med sin tvärvetenskapliga och problemdefinierade forskning att vara i frontlinjen.

I programmet Modernisering och kulturarv formulerades en första uppsättning perspektiv och strategier för utforskning. Ett par antologier visade sig rymma uppsatser som satt spår i den svenska forskningen. Svante Beckman formulerade i "Kulturarvens väsen och värde" samt "Oreda i fornsvängen" en agenda för problematisering av de offentliga institutionernas verksamhet och självförståelse som fortsatt vara levande de kommande decennierna (Anshelm 1993, Beckman 1991, 1993, Alzén and Hedrén 1998, Hillström 1997, Alzén 1996). Dessa initiativ utvecklades vid Tema teknik och social förändring i samspel med bland annat RAÄ, RJ och ALI.

I slutet av 90-talet tog planerna på att möta det växande intresset för kulturarvsprocesser för identitetsbildning, lärande, regional utveckling och turism genom etablerandet av ett nytt tema (Se vidare Beckmans artikel). Kalle Bäck och Svante Beckman arbetade med att utforma planerna med för LiU sedvanlig grundligt utredningsarbete. Kalle Bäck har i fler arbeten utforskat tidigare förbisedda delar i kulturarvet på ett originellt sätt, stött historikernas intressen för frågorna och senare som prefekt sett till att anknytningen till grundutbildningarna utvecklas (Bäck 1992, Bäck 1994, Bäck 1999, Bäck 2006, Bäck 2008).

Anknytningen mellan det nya Temat Kulturarv och kulturproduktion och historia var en viktig uppgift för den 2001 ny tillsatte professorn i kulturarv och kulturproduktion, Peter Aronsson. En stark grund var lagd i kulturarvsutbildningar, Centrum för lokalhistoria, Kulturarv Östergötland och kunde föras vidare med både mindre forskningsprojekt och en ny Turismutbildning med inriktning på natur- och kulturarv (Aronsson et al. 2005, Horgby and Lindström 2002) (<http://www.kulturarvostergotland.se/>).

Också på andra håll vid LiU som vid Tema Teknik och samhälle, Tema Kommunikation och senast IKK har kulturveenskaplig forskning med liknande inriktningar utvecklats. Martin Kylhammar rekryterades till Tema Q vilket har breddat och förstärkt frågeställningar kring kulturveenskapens och kulturarvens roll för moderniseringsprocesserna (se Kylhammar i denna volym för referenser och avhandlingsarbeten som han handlett och handleder). I takt med att avhandlingar med bidrag till denna inriktning genomförts har även forskarassistenter och lektorer som Annika Alzén, Bodil Axelsson, Tobias Harding, Magdalena Hillström och Lasse Kvarnström knutits med projekt till profilen.

Andra forskningsmiljöer i Lund, Stockholm, Göteborg och Växjö har bi-

dragit till att ett fält nu etablerats och knyter an till internationell forskning. Svensk forskning var tidigt inspirerad av en expansiv historiedidaktisk forskning i Danmark (Jensen et al. 1996) men kan idag sägas ha en ledande position på området. Jag tror det beror på att frånvaron av krig och ett länge relativt svagt uttalat historieintresse i det politiska livet har skapat ett reflektionsutrymme som är osedvanligt stort också i ett internationellt sammanhang.

HISTORIEBRUKENS TEORI

För att kunna studera kulturarvets processer är det fruktbart att använda ett distanserande och mer allmänt begrepp. Historiebruk är det som oftast kommit till användning vid Tema Q, även om kulturarvspolitik, minnespolitik och andra analytiska perspektiv också varit användbara.

Viktiga bidrag framför allt av begreppsutredande karaktär på kulturarvsområdet gjordes tidigt av Svante Beckman och följdes senare upp tillsammans med Magdalena Hillström för museernas vidkommande (Beckman and Hillström 2003). Tema Q tog tidigt initiativ för att synliggöra och föra samman fältet (Aronsson and Hillström 2005).

Teoretiska diskussioner och analyser av villkoren för det institutionella kulturarvets skapande, meningsbyggande och förskjutningar som även medför meningsförlust sätter in gestaltning och bevarande i ett bredare samhällsperspektiv. Den övergripande strategin har varit att historisera historieskapandets olika aktörer, former och konsekvenser. Detta går långt utöver den traditionella historiografins fokus på professionaliseringens vetenskapliga framsteg och historiedidaktikens lärandeperspektiv. Aronsson presenterade ett övergripande anslag i en första antologi 2000 och en bok 2004 som fortfarande används på många utbildningar (Aronsson 2000, Aronsson 2004a). I ett stort projekt om historie-medvetandets gestaltning i skilda discipliner utvecklas perspektivet ytterligare genom att historiserandets mer tidlösa men spänningsfyllda hantering av slitstarka dilemman (Kylhammar 2004) läggs till grund för en förståelse av olika former av historiebruk inklusive disciplinernas arbetsdelning och samhällsroller. Historia är en kommunikativ praktik som bearbetar skillnaderna och spänningarna mellan konst och vetenskap, kunskap och ideologi, helhetssyn och delar. Djupast sett överbryggas historia livets förgänglighet, ser till att mysteriet med att allt förändras och ändå finns kvar blir gripbart, erfarenhet och sammanhang bär över ögonblick och generationer (Aronsson 2011a, Aronsson 2011f).

De teoretiska bidragen grundar sig i en handlingsorienterad syn på historia.

Att skapa ett kulturarv är ett specifikt sätt att institutionalisera en del spår av det förflutna, ett av flera historiebruk, som kräver och skapar kulturell-politisk gemenskap. Att bidra till en karta över olika logiker för historiebruk, deras inbördes relationer, gestaltning i kulturella och vetenskapliga former och konsekvenser för samhällsutvecklingen är en av de fortlöpande uppgifterna som fältet producerar. Utmärkande för processerna är deras komplexitet: många aktörer och aktanter är inblandade i skapandet av och meningsbygget kring fornminnen och monument, historieskrivning och jubileer, hembygdsgrärdar och museer. Här har olika analysverktyg utvecklats från diskursanalys, kommunikations- och narrationsanalys till aktör-nätverksanalys av mobiliserings- och förhandlingsprocesser vilket avhandlingsarbetena vid Tema Q bidragit till att utveckla (se nedan).

Analyserna av konsekvenserna av dessa utbyten för samhälle och individer kräver en lång rad olika metoder. Där är det ofta väsentligt att medvetet gå förbi det traderade och naturaliserade nationella tolkningsramarna som är en produkt av kulturarvsprocesserna.

Transnationella perspektiv

Med en grundad förståelse av de nationella kulturarvsprocesserna har det varit viktigt att ta steget utanför nationen för att sätta dessa i relief, göra dem synliga, och fånga en mer generell dynamik. Internationaliseringen har fått starkt stöd av närheten och aktiviteterna i SweCult och ACSIS.

Kyrre Kverndokk studerade i sin avhandling hur norska skolelever genom en fysisk resa till koncentrationsläger, och turistmiljöer i Krakow, fick övning i att placera sig i en nationell och europeisk kontext samtidigt som de var mitt i vuxenblivandets komplikationer (Kverndokk 2007). Detta fördjupade den tidigare forskningen om minnesbruk kring Holocaust i allmänhet och hur den använts för att säkra berättelsen om motståndskampen i Norge i synnerhet. Internationaliseringen tar i Johanna Dahlins arbete om Det stora fosterländska kriget i rysk historiekultur en antropologisk metod till hjälp för att se hur stora nationsbärande berättelser inte bara resulterat i monument och parader utan omsatts till drivkrafter hos individer. Vad får unga människor att söka sig ut i träskmarkerna runt Leningrad för att leta efter ännu inte begravda soldater?

Marit Johansson studerar en translokal företeelse som det blir allt viktigare att få kunskap om. Hur hanteras ett världsarv av det lokalsamhälle det är placerat i, i detta fall Angra do Heroísmo på Azorerna? Maria Höglunds arbete

kompletterar studiet av världsarv och nationella studier med att analysera europeiska initiativ till kulturarvsmärkning och finansiering av kulturarvsprojekt för att se hur en ny aktör interagerar med de nationella institutioner som redan är verksamma på fältet.

I ett par större projekt på nordisk och europeisk nivå fullföljs tidigare mu-seistudier vid Tema Q utförda på svensk botten. Inom ramen för Nordic Spaces, en stor programsatsning i Norden under ledning av RJ, bidrar Tema Q med ett projekt som undersöker hur föreställningar om Norden i olika museikontexter fått mening och konsekvenser. En hypotes är att dessa föreställningar som växte sig starka under 1800-talet haft en viktig funktion för att moderera statsburen nationalism, hindra krig mellan staterna och bädla för samarbete. Detta var inte självklart då nordisk ideologi också kunde och har använts för aggressiva syften både förr och senare, utan är en konsekvens av en rad kulturella investeringar och vägval (Aronsson 2010b, Aronsson and Gradén 2012, in prep).

I två på varandra följande europeiska projekt med EU finansiering (Marie Curie och Sjunde ramprogrammet) så expanderas och preciseras dessa frågor till att gälla nationalmuseer som process och institution i relation till nationalstatsbyggandet med konsekvenser både i och utanför Europa, 1750–2010 (www.namu.eu, www.eunamus.eu) (Knell et al. 2011, Aronsson and Elgenius 2011). Tema Q koordinerar dessa projekt med Peter Aronsson och Bodil Axelsson i ledningen och placerar sig därmed helt centralt i det europeiska forskningslandskapet i partnerskap med sju av de främsta universitetsinstitutionerna i Europa på området, som Museum Studies i Leicester. För arbete i dessa projekt har en rad forskare knutits direkt till Tema Q för längre och kortare tid: Emma Bentz, Stuart Burch, Gabriella Elgenius, Lizette Gradén, Tobias Harding, Magdalena Hillström, Maria Höglund, Vanja Losic, Richard Pettersson, Eva Silvé, Egle Rindzeviciute, Peter Stadius, Per Widén och Henrik Zipsane.

Nationalmuseerna ses här som institutioner som förhandlar förståelsen av vad en nation är, ger den vetenskaplig legitimitet och materiell gestalt, hanterar potentiellt farliga skillnader och förhåller sig till den historiska förändringen konservativt, funktionellt eller pro-aktivt. Jämförelsen mellan ett stort antal länder frigör dynamiken från förklaringar som enbart bygger på fantastiska museigrundare eller den unika nationella historien som alla framhåller på ungefär likartat sätt (Aronsson and Elgenius 2011).

Museer, jubileer och monument

Dessa transnationella studier utvecklas med en rad nationella och lokala studier i ryggen. Dessa ger insikter om de dynamiska komplikationer och processer som ibland ackumuleras till nationella, men ofta också innehåller andra former av meningsbyggande. Hillström argumenterar i sin avhandling om Ansvar för kulturarvet att frågan om vem som har ansvar har varit mer ambivalent och svaren mer mångsidiga än vad tidigare forskning tagit för givet eller felaktigt påstått genom att i allt för hög grad följa vissa aktörers argumentation (Hillström 2006). Skälet till att det statliga intresset poängterats är att viktiga aktörer velat försäkra sig om att så skulle bli fallet, men privata aktörer och den borgerliga offentligheten var avgörande för kulturarvsprocesserna under det studerade 1800-talet, med Artur Hazelius i centrum.

På motsvarande sätt visar Ingemar Lindaräng att jubileerna över storheter som den heliga Birgitta och Norges evige konung, Olav, skiftat i innebörd och engagemang över tid, men alltid varit slutresultatet av komplexa förhandlingar om vem som har rätt att växla in dessa historiska föredömen för sina egna syften (Lindaräng 2007, Lindaräng 2005).

Mobiliseringsprocesser, förhandlingar och kommunikation av kulturarv är i fokus för flera avhandlingar. Joakim Andersson ser på kulturarvet som en föreställning som blir till i kommunikation med omgivningen och studerar de olika vägar som detta tar sig i några samtida fall: tidningsartiklar, nyhetsbrev, guidade visningar, föreläsningar, skolundervisning lämnar bidrag till en kulturarvs-gestaltning vars resultat kan analyseras med intervjuer. De officiella kulturarvs-motiveringarna ger en mycket begränsad bestämning av besökarnas upplevelser (Andersson 2008). I Göran Grubers avhandling är frågan under vilka förutsättningar som medeltida lämningar blir till hinder eller resurser för lokala aktörer. De är skyddade fornminnen och kan därmed bli en kostnad för ett företag som vill bygga ut sin fabrik, men de har också potentialen att bli attraktiva argument för affärsmän, kommunpolitiker och boende som vill utveckla sin bygd (Gruber 2010).

Kulturarvsprocessernas rumslighet

Historia äger rum. I ett projekt stöttat av Utbildningsvetenskap, VR, arbetade två doktorander med avhandlingsarbeten och två seniora forskare. Det faktum att historia inte bara har en tidslig utan en rumsskapande dimension gav den gemensamma frågeställningen satt i relation till de normativt laddade lärpro-

cesser som de var infogade i. Vilka betydelseladdade rum skapades i lärandet i gränssnittet mellan skola och kulturarv (Aronsson 2009d)?

Kverndokks redan nämnda arbete gav en fördjupad förståelse av hur enskilda skolelever omsätter diskursiva förutsättningar för andra världskrigsminnen till en situationell reseerfarenhet med fler dimensioner än den officiella (Kverndokk 2007).

I Anna Eskilssons arbete om de svenska hembygdsföreningarnas historiebruk blev det tydligt att också dessa är handlings- och framtidsinriktade särskilt på ett diskursivt plan, men också en plattform för lokalt gemenskapsbygge där historia mest var en anledning att göra saker tillsammans som också kunde kombineras eller ersättas av andra aktiviteter. Värden som skötsamhet och den goda lokala gemenskapen förankrar livsrummet i en ofta hotfull omvärld för deltagarna (Eskilsson 2008). Cecilia Trenter visade hur skapandet av industriella kulturarv, i detta fall i Ruhrområdet, innehåller olika strategier för att förvandla ett modernt ruinlandskap till en positivt laddad resurs: den forna teknologiska framtidstron översätts genom att balansera nya utopier och nostalgier in i ekologiska ideal och upplevelseekonomi. Mina egna översikter både kronologiskt och tematiskt argumenterar för att historiebrukens rumsligheter är instrumentella för lärandeprocesser utanför klassrummet. Historia är kraftfullt förbundet med frågor om det sköna, det rätta och det sanna, normativa dimensioner, och dessa går genom historien långt utöver vetenskapens rumsbefriade kognitiva fokus. Ett uppmärksammande av dessa förbindelser är ett av projektets viktiga resultat. Detta har från 2011 fått praktiskt genomslag då skolans läroplan och lärarutbildningen har fått kunskap om historiebruk som en central dimension.

De visuella bärarna och gestaltningarna av kulturarven är väsentliga. Lätt igenkännliga och mångtydiga blir de användbara för att ge ett rum en tydlig gestalt och ladda det med mening både för invånare och besökare. Carina Johansson reder i sin avhandling ut vilka visuella uttryck som fungerat platsskapande i Visby. En stabil uppsättning stereotypa gestaltningar förmedlas genom en rad olika media och bestämmer vad som blir Visbys fram- och baksida (Johansson 2009).

Bodil Axelsson disputerade på en analys av hur en historisk teaterpjäs förmedlades och omformades över tid i ett möte mellan amatörer och professionella (Axelsson 2003). Hon har därefter fortsatt bland annat med att undersöka historiebruk och kommunikation i tidskriften *Populär historia* och på Historiska museets hemsida samt en rad uppgifter i ledningen av projektet *Eunamus*.

Det utbildningsvetenskapliga stråket har förts vidare i ett större projekt koordinerat av Magdalena Hillström: Museernas bildningsanspråk – Museum, skola och folkbildning 1930–2010. Länsmuseumernas verksamhet analyseras utifrån ett perspektiv på dem som bildningsaktiviteter. Bildningsanspråken granskas kritiskt i projektet.

Kulturarv i kulturpolitiken

Begreppet kulturarv är i hög grad ett politiskt begrepp, då det i mer precis mening kan avse just politiskt sanktionerade föremål och platser som ska bevaras, vårdas och numera brukas. Tobias Hardings avhandling kunde visa hur en oromantisk men dock nationalism genomsyrar den på yta modernistiska och civilt demokratiska kulturpolitiken också efter 1974 (Harding 2007). Det är flera disputerade personer som utvecklat projekt inom detta område vid Tema Q: Svante Beckman är den seniora ledaren som sedan även tagit ansvar för att med SweCult ta sig an hela det kulturpolitiska fältet, numera med Harding som föreståndare. Annika Alzén har efter sin avhandling om industrisamhällets omvandling till kulturarv bidragit med flera projekt där hon utvecklat detta intresse vidare mot historia som folkrörelse, aktivitet och upplevelse.

Magdalena Hillström försvarade som redan nämnts en avhandling om *Ansaret för kulturarvet* som omvärderade det sena 1800-talets rollfördelning genom en analys kring centralgestalten Artur Hazelius som aktör och förebild. Egle Rindzeviciute undersökte hur den litauiska kulturpolitiken i Sovjetisk tappning förgäves sökte styra mot en rationell och ”cybernetisk” kulturpolitik (Rindzeviciute 2008). Kulturpolitiken blir i allt högre grad internationaliserad, dels genom människors rörlighet och migration, genom institutioner som UNESCO med nyskapande resolutioner om Världsarv och immateriella kulturarv, EU med regionala fonder, kulturprogram och senast kulturarvsmärkning som påverkar kulturarvsprocesserna både nationellt och lokalt. Här kommer undersökningarna av Maria Höglund och Marit Johansson att bidra med ny och viktig kunskap.

Kulturpolitiken har sedan 1974 haft som mål att motverka kommersialismens skadeverkningar. Denna uppfattning om skillnader i kvalitet har förstås äldre rötter. Om varietéteatern och dess efterföljare idag fortsatt får klara sig utan de statliga anslag som de högre kulturformerna och kulturarvet åtnjuter så var det under sin barndom på 1880-talet uttryckligen bekämpat som farligt och osedligt (Ivarsson Lilieblad 2009). Denna avhandling ingår i en serie som

bidrar till att knyta historieämnet till forskarutbildningen vid Tema Q. Eskilsson? Erik Petersson undersöker hur statens ansvar för vissa välfärdsinsatser under tidigmodern tid kunde legitimeras och motiveras – en fråga som i en tid då den politiska makten i hög grad motiverades historiskt inbegriper ett aktivt historiebruk.

Kulturpolitiken idag har i hög grad närmat sig vad som brukar kallas kulturindustrin eller ännu bredare upplevelseekonomin. Det sker ofta genom andra politikområden, som turism- och näringspolitik. Tema Q:s forskning är en del av denna rörelse genom att sätta fokus på gränserna för högt och lågt, skräp, kulturarv och konst. Exempel på denna expansion är studier av hur Vimmerby har transformerats till *Astrid Lindgrens Vimmerby* med detta som ledmotiv för kommunal utveckling och tillväxt (Jonsson 2010). I projektet Lokal och regional kulturekonomi lett av Erling Bjurström har vi studerat dynamiken kring ett antal regionala kulturindustrier och museer i Östergötland. Tidigt ställdes frågan om Östgötar egentligen finns (Aronsson et al. 2005). Bägge har utvecklats i samarbete och med en del av finansieringen från CKS.

Historiebruk i offentligheten

Flera andra avhandlingar och projekt bidrar med resultat och kompetensen på detta fält. Martin Kylhammars arbeten bearbetar historiska kulturfenomens förmåga att bidra till den reflexiva moderniseringsprocessen. Doktorander från denna miljö har fäst uppmärksamhet på medias (litteratur, press, radio) centralitet i formandet av både verklighetssyn och historiesyn. Se vidare Kylhammars bidrag.

SAMMANFATTNING

Forskningen om kulturarv, historiebruk, kollektivt minne och minnespolitik har expanderat mycket kraftigt under decenniet, parallellt med samhällets intresse för dessa frågor. I genomförda avhandlingsarbeten och projekt vid Tema Q och på andra platser förs olika delar av teoridiskussionen vidare med empiri från allt vidare fält. Kulturarvsprocesser sätts in i ett vidare politiskt, estetiskt, existentiella sammanhang och analyseras som handlingar och berättelser med många aktörer och mer ambivalenta resultat när de studeras som dynamiska processer än som statiska historiska fakta.

Det betyder att det idag finns många fler inom fler discipliner som kan bidra till en gemensam förståelse av hur och med vilka konsekvenser det för-

flutna brukas. Det ställer nya krav på att föra samman resultat och föra ut dem till både akademiska och samhälleliga sammanhang. Samarbete med regionala aktörer som CKS, nationella som RAÄ och internationella som EU och civila som Hembygdsförbundet stimulerar till denna uppgift. Flera stora forskningsansökningar, bland annat från Tema Q har sökt ta på sig detta ansvar (se även Johan Fornäs bidrag). Andra försök har gjorts på nationell nivå, bland annat som ett förslag utfört av Kristian Kristiansen på initiativ av RAÄ och Statens historiska museer 2005–2006 som ville se ett Kulturarvsinstitut för sektorsrelevant forskning. Klämd mellan institutionernas vaktslående om sina egna små forskningsresurser samt forsknings- och kulturpolitikens oförmåga att samla sig till ett rejält krafttag blev det inget denna gång heller.

Det är därför åter dags att på ett mer strukturerat sätt ta fatt i denna uppgift. Ett initiativ är att gemensamt med rektors strategiska kulturarvssatsning i Göteborg och forskargruppen vid Statens historiska museer i Stockholm med stöd av RJ starta ett Nationell nätverk för kulturarvsforskning som i juni 2012 ansluter till den International Association of Critical Heritage Studies som då bildas.

För bredare ändamål har ACSIS kulturkonferenser haft motsvarande uppgift. För mer specialiserade forskningsfält på museerna har Namu och senare Eunamus stora nätverksprojekt länkat forskare över hela världen till brännande samtida kulturpolitiska frågor. Tema Q har en stark position i alla dessa.

Den mer övergripande frågan är hur den kulturvetenskapliga forskningen både i allmänhet och på detta område ska få till stånd ett mer aktivt utbyte med samhället. Forskningen behöver den för att fånga upp och förnya sina frågeställningar och en rad olika aktörer skulle ha stor användning av insikter och rön vunna inom forskningen. Det saknas i dagsläget i hög grad infrastruktur och incitament för detta, utöver enskilda individers entusiasm. Det räcker tyvärr inte i en värld där komplexiteten och forskningens omfattning är enorm, forskningspolitikens styrmedel entydigt premierar inomvetenskaplig excellens, samtidigt som förhoppningarna och potentialen hos forskningen att bidra till samhällsutvecklingen är högre och annorlunda än tidigare.

Den framgångshistoria som detta forskningsfält kan uppvisa hotar därmed att anta den stillsamma tragedins trop när perspektivet flyttas från den akademiska republiken till frågan om kunskapens roll för samhällsutvecklingen. Denna utmaning bör vi anta som en av de mer angelägna för en forskning som har avgörande bidrag att ge för en kreativ och demokratisk värld (Aronsson 2007e, Aronsson and Brändström 2011).

STÖRRE FORSKNINGSPROJEKT

Ett antal externfinansierade projekt har bildat ram för stora delar av verksamheten. Utöver de projekt Johan Fornäs och Martin Kylhammar nämner har Svante Beckman haft en rad projekt som också täcker det industriella kulturarvet. De jag själv under senare år leder eller deltar i är:

Det genomtänkta kulturarvet? Forskningsprojekt finansierat av RAÄ i samverkan med tema Q₂₀₀₂ (Andersson 2008).

Minnesmärken – gemensamma skatter eller bortglömda stenar? Ett samarbetsprojekt mellan Kronobergs läns hembygdsförbund och Kronobergsarkivet. 2003 (Aronsson and Johansson 2003, Aronsson 2003b, Aronsson 2005c, Aronsson 2007d).

1905. Unionsupplösning att glömma eller stoltsera med? Uppdrag inom Projekt 1905 (Aronsson 2005a).

Kulturarvens dynamik - det institutionaliserade kulturarvets förändringar. En infrastruktuursatsning för profilerad nationell kraftsamling. RJ 2004 (Aronsson 2005b, Aronsson and Hillström 2005).

Ett demokratiskt kulturarv – nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker. VR 2004 (Alzén and Aronsson 2006, Aronsson 2006b).

Historia äger rum – platsbundet lärande i normativ kontext. Utbildningsvetenskapliga kommittén, VR 2005-2007 (Aronsson 2009d, Aronsson 2009b, Aronsson 2009a, Eskilsson 2008, Kverndokk 2007).

Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe. Participation in the ESF program 2005-2008 (Aronsson et al. 2008b)

Att minnas Linné. En analys av krafter och intentioner bakom hur minnet av Carl von Linné utformats efter hans död 1778 till 300 års jubileet av hans födelse 2007. Smålands akademi 2005-06 (Aronsson 2006a).

Hembygdsbegreppet i det nya Europa, VR, 2005-06 (Aronsson 2007a, Aronsson and Sandén 2007).

Att ladda ett landskap. Uppdragsarkeologi och kampen om det sedan länge förflutna som hinder eller resurs, RAÄ UV-öst, 2006- (Gruber 2010)

Making National Museums: comparing institutional arrangements, narrative scope and cultural integration. Projectplanning (Nordforsk, RJ 2006) Marie Curie grant 2007-2008, € 450000. (Amundsen and Nyblom 2008, Aronsson 2007c, Aronsson 2007b, Aronsson et al. 2008a, Aronsson and Elgenius 2011, Aronsson and Hillström 2007, Aronsson and Nyblom 2008)

Kulturarv, kommunikation och lärande. En förstudie. RAÄ, SEK 260000, 2008.

Den regionala och lokala kulturekonomins förutsättningar och utvecklingsmöjligheter, CKS 2008-2010 (Aronsson 2010a, Jonsson 2010).

Patterns of Cultural Valuation, medsökande vid UiO, anslag från NRC för samarbete kring forskning och forskarutbildning. 2008-2010.

National History – Nordic Culture. Negotiating identity in the museum: coordinator

- for application by seven researcher to RJ, Nordic Spaces, 2007. Grant 2008-2011, € 500000 (Aronsson 2008c, Aronsson 2008a, Aronsson 2009c, Aronsson 2010b, Aronsson 2012, in prep, Aronsson et al. 2008b, Aronsson and Gradén 2012, in prep, Aronsson 2011d)
- European National Museums: Identity politics, the uses of the past and the European citizen (EuNaMus), Coordinator 2010-2013, European Commission (EUR 2,64 milj) (Aronsson 2011c, Knell et al. 2011, Aronsson and Elgenius 2011, Aronsson 2010c, Aronsson 2011b, Aronsson 2011e)
- Time, Memory and Representation: A Multidisciplinary Program on Transformations in Historical Consciousness, PI, RJ, 2010-2015 (SEK total 30 milj/ind 1,5 milj) (Aronsson 2011a, Aronsson 2011f)
- Nationellt nätverk för kulturarvsforskning/ Heritage Studies, 2012-13, RJ.
- Till detta kommer ett antal utvärderingar av bl a Agenda kulturarv och Region Skånes museiprogram 2002 (Aronsson 2003a, Carlqvist and Aronsson 2003);
- Avhandlingar i historia 1997-2001 – uppdragsforskning för HSV 2002 (Aronsson 2003c)
- Huvudämnet Historievetenskap och lärande – historiebruket i den nya lärarutbildningen vid Malmö högskola, Malmö högskola 2003 (Aronsson 2004b)
- Tiotusen år på 90 minuter. Pedagogisk verksamhet i Statens historiska museums basutställning. SHM 2004 (Andersson and Aronsson 2004)
- Kultur: forskning och utveckling i Sydost, Växjö universitet 2008, 20% ett år (Aronsson 2008b).
- Magdalena Hillström & Annika Alzén:
- Museernas bildningsanspråk: Museum, skola och folkbildning 1930-2010, PI (VR, UVK, SEK 2,4 milj)

AVHANDLINGAR I HISTORIEBRUK OCH KULTURARV VID TEMA Q, KLARA OCH PÅGÅENDE

- Magdalena Hillström (2006) *Ansvar för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872-1919.*
- Kyrre Kverndokk (2007) *Pilegrim, turist og elev. Norske skoleturer til døds- og konsentrationsleirer.*
- Ingemar Lindaräng (2005) *Ett jubileum i tiden. Birgittajubileet 2003 som historiebruk, licentiatuppsats.*
- (2007) *Helgonbruk i moderniseringstider. Bruket av Birgitta- och Olavstraditionerna i samband med minnesfiranden i Sverige och Norge 1891-2005.*
- Anna Eskilsson (2008) *På plats i historien. Studier av hembygdsföreningar på 2000-talet.*
- Joakim Andersson (2008) *Skilda världar. Samtida föreställningar om kulturarvsplatser.*

- Carina Johansson (2009) *Visby visuellt. Föreställningar om en plats med utgångspunkt i bilder och kulturarv*.
- Björn Ivarsson Lilieblad (2009) *Moulin Rouge på svenska. Varietéunderhållningens kulturbistoria i Stockholm 1875-1920*.
- Göran Gruber Gruber, G. (2010) *Medeltider. Samtida mobiliseringsprocesser kring det förflutnas värden*.
- Johanna Dahlin (Representationer och användning av det förflutna i forna Sovjet/Ryssland, 2012)
- Marit Johansson (Världsarvets lokala konsekvenser, 2013)
- Maria Höglund (EU och kulturarvsprocessernas dynamik, 2014)

REFERENSER

- (1991). *Modernisering och kulturarv: ett kulturvetenskapligt forskningsprogram*, Linköping: Univ.
- Alzén, Annika (1996). *Fabriken som kulturarv: frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*, Stockholm ; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Alzén, Annika & Aronsson, Peter, (red) (2006). *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*, Norrköping: Linköpings universitet.
- Alzén, Annika & Hedrén, Johan (1998). *Kulturarvets natur*, Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Amundsen, Arne Bugge & Nyblom, Andreas, (Eds.) (2008). *National museums in a global world [Elektronisk resurs] : NaMu III : Department of culture studies and oriental languages, University of Oslo, Norway, 19-21 November 2007*, Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Andersson, Joakim (2008). *Skilda världar. Samtida föreställningar om kulturarvsplatser*, Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Tema Kultur och samhälle.
- Andersson, Joakim & Aronsson, Peter (2004). *10000 år - på 90 minuter. Pedagogisk verksamhet i forntidens basutställning*, Norrköping: Linköpings universitet, Tema Q.
- Anshelm, Jonas, (red.) (1993). *Modernisering och kulturarv. Essäer och uppsatser*, Stockholm ; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Aronsson, P, Ashley, S, Carter, J & Gosselin, V (2008a). "NaMu: EU Museum Project connects and educates scholars from around the world", *MUSE*, 26(6): pp.36-39.
- Aronsson, Peter (2003a). "Att förnya kulturarvet", I: Lindvall, Karin & Johansen, Birgitta, (red.) *Inspiration - diskussion*. Stockholm.
- Aronsson, Peter (2003b). "Monumentens mening", *Res Publica*, 60: 15-29.
- Aronsson, Peter (2003c). "Svenska avhandlingar i historia 1997-2001", *Utvärdering av grundutbildning och forskarutbildning i historia vid svenska universitet och högskolor, 164-196*. Stockholm: Högskoleverket.
- Aronsson, Peter (2004a). *Historiebruk - att använda det förflutna*, Lund: Studentlitteratur.

- Aronsson, Peter (2004b). *Huvudämnet Historievetenskap och lärande -- historiebruket i den nya lärarutbildningen vid Malmö högskola*, Malmö: Malmö högskola.
- Aronsson, Peter (2005a). "1905 - unionsupplösning att glömma eller att stoltsera med?", I: Nilsson, Torbjörn & Sørensen, Øystein, (red.) *Goda grannar eller morska motståndare? Sverige och Norge från 1814 till idag*, 216-248. Stockholm: Carlsson.
- Aronsson, Peter (2005b). "Ett forskningsfält tar form", I: Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena, (red.) *Kulturarvets dynamik. Det institutionella kulturarvets förändringar*, s. 9-24. Norrköping: Tema Q, Linköpings universitet.
- Aronsson, Peter (2005c). "Monument i historiekulturer: föränderlig mening i klassisk ram", *Tidsskrift för kulturforskning*, 4(1-2): 5-27.
- Aronsson, Peter (2006a). "Att minnas Carl von Linné", I: Larsson, Lars-Olof, (red.) *Linné. En småländsk resa*. Stockholm: Prisma.
- Aronsson, Peter (2006b). "Demokratiskt kulturarv -- nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker", I: Alzén, Annika & Aronsson, Peter *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Norrköping: Linköpings universitet.
- Aronsson, Peter (2007a). "Hembygdsrörelsens frågor", I: Aronsson, Peter & Sandén, Annika, (red.) *Idéer om hembygden. Utmaningar för en folkrörelse med localsamhället i fokus i en globaliserad värld*, 5-18. Norrköping: Tema Q, Linköpings universitet.
- Aronsson, Peter (2007b). "Making National Museums (NaMu) - ett internationellt program för jämförande studier rörande nationalmuseernas framväxt och funktion", *Nordisk Museologi*, (1): s. 82-86.
- Aronsson, Peter (2007c). "Making National Museums: comparing institutional arrangements, narrative scope and cultural integration", I: Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena, (eds.) *NaMu, making national museums program, setting the frames*, 26-28 February, Norrköping, Sweden [Elektronisk resurs] *Linköping electronic conference proceedings (Online)*, 22, pp. 5-12. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Aronsson, Peter (2007d). "Monumentens besvärjelser", I: Frykman, Jonas & Ehn, Billy, (red.) *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, 384 s. Stockholm: Carlsson.
- Aronsson, Peter (2007e). "Reproduktionens värden", I: Axelsson, Bodil & Fornäs, Johan, (red.) *Kulturstudier i Sverige*, 309-325. Lund: Studentlitteratur.
- Aronsson, Peter (2008a). "The Image of the Peasant within National Museums in the Nordic Countries", I: Wawrzyniuk, Piotr, (ed.) *Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880-1939*, 187-212. Huddinge: Södertörns högskola.
- Aronsson, Peter (2008b). *Kultur som utvecklingskraft: forskning och utveckling vid Linnéuniversitetet*, Växjö: Växjö universitet.
- Aronsson, Peter (2008c). "Representing community: National museums negotiating differences and community in Nordic countries", I: Goodnow, Katherine J. & Akman, Haci, (Eds.) *Scandinavian Museums and Cultural Diversity*. New York: Berghahn Books.

- Aronsson, Peter (2009a). "De historiska platsernas betydelser", I: Aronsson, Peter, (red.) *Platser för en bättre värld. Auschwitz, Ruhr och röda stugor*. Lund: Nordic Academic Press.
- Aronsson, Peter (2009b). "Historia som förebild: Den gode, den onde och den fule", I: Aronsson, Peter, (red.) *Platser för en bättre värld. Auschwitz, Ruhr och röda stugor*. Lund: Nordic Academic Press.
- Aronsson, Peter (2009c). "National cultural heritage - Nordic cultural memory: negotiating politics, identity and knowledge", I: Henningsen, Bernd, Kliemann-Geisinger & Troebst, Stefan, (Hrsg.) *Transnationale Erinnerungsorte: Nord- und Südeuropäische Perspektiven*, s. 71-90. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
- Aronsson, Peter (2010a). "Historiebrukens ekologi", I: Althén, Kajsa, Aronsson, Peter, Beckman, Svante & al, et *Astrid Lindgrens världar i Vimmerby. En studie om kultur- arv och samhällsutv*, s. 105-120. Lund: Nordic Academic Press.
- Aronsson, Peter (2010b). "Uses of the Past; Nordic Historical Cultures in a Comparative Perspective", *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research*, 2: p. 553-563.
- Aronsson, Peter (2010c). "Vad är ett nationalmuseum?", *Årsbok KVHAA*: s. 137-151.
- Aronsson, Peter (2011a). *BeGreppbart - Historia*, Malmö: Liber.
- Aronsson, Peter (2011b). "Europeiska nationalmuseer som förhandlingsarenor", I: Amundsen, Arne Bugge & Rogan, Bjarne, (eds) *Samling og museum. Kapitler av museenes historie, praksis og ideologi*, s. 246-258. Oslo: Novus.
- Aronsson, Peter (2011c). "Explaining National Museums. Exploring comparative approaches to the study of national museums", I: Kneel, S.J., Aronsson, P. & Amundsen, A., (eds) *National Museums. New Studies from around the World*, p. 29-54. London: Routledge.
- Aronsson, Peter (2011d). "Medeltiden i montern", I: Björkman, Jenny, Fjæstad, Björn & Harvard, Jonas, (red.) *Ett nordiskt rum. Historiska och framtida gemenskaper från Baltikum till Barents hav. Rf:s årsbok*, s. 60-83. Göteborg ; Stockholm: Makadam.
- Aronsson, Peter (2011e). "National museums negotiating the past for a desired future". Milano.
- Aronsson, Peter (2011f). "The Productive Dilemmas of History", I: Ruin, Hans & Ers, Andrus, (eds) *Rethinking Time: Essays on History, Memory and Representation*, p. 29-38. Stockholm: Södertörn University.
- Aronsson, Peter (2012, in prep). "The rise and fall of the Nordic Dimension in national museums in Scandinavia", I: Aronsson, Peter & Gradén, Lizette, (eds.) *Performing Nordic Heritage*. London: Ashgate.
- Aronsson, Peter, (red.) (2000). *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*, Lund: Studentlitteratur.
- Aronsson, Peter, (red.) (2009d). *Platser för en bättre värld. Auschwitz, Ruhr och röda stugor*, Lund: Nordic Academic Press.
- Aronsson, Peter & Brändström, Dan (2011). "Humaniora utan värde", *Universitetslära- ren*.
- Aronsson, Peter & Elgenius, Gabriella, (eds.) (2011). *Building National Museums in Eu- rope 1750-2010. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums:*

- Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011. Report No. 1*, Linköping: LiU E-Press.
- Aronsson, Peter, Fulsås, Narve, Haapala, Pertti & Jensen, Bernard Eric (2008b). "Nordic National Histories", I: Berger, Stefan & Lorenz, Chris, (eds.) *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, 256-282. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Aronsson, Peter & Gradén, Lizette, (eds.) (2012, in prep). *Performing Nordic Heritage*, London: Ashgate.
- Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena, (eds.) (2007). *NaMu, Making National Museums Program. Setting the frames, 26-28 February, Norrköping, Sweden [Elektronisk resurs]*, Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena, (red.) (2005). *Kulturarvens dynamik. Det institutionella kulturarvets förändringar*, Norrköping: Tema Q, Linköpings universitet.
- Aronsson, Peter & Johansson, Lennart, (red.) (2003). *Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Varend och Sunnerbo, Växjö: Kronobergs läns hembygdförbund*.
- Aronsson, Peter, Kvarnström, Lars & Kåks, Helena, (red.) (2005). *Östgötar - finns dom? Om östgötska identiteter och den roll de spelat och kan spela för samhällsförändringen*, Linköping: Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet.
- Aronsson, Peter & Nyblom, Andreas, (eds.) (2008). *Comparing: national museums, territories, nation-building and change. NaMu IV, Linköping University, Norrköping, Sweden 18-20 February 2008 : conference proceedings*, Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Aronsson, Peter & Sandén, Annika, (red.) (2007). *Idéer om hembygden. Utmaningar för en folkrörelse med lokalsamhället i fokus i en globaliserad värld*, Norrköping: Tema Q, Linköpings universitet.
- Axelsson, Bodil (2003). *Meningsfulla förflutenheter: traditionalisering och teatralisering i en klosterruin*, Linköping: Tema Univ. distributör.
- Beckman, Svante (1993). "Om kulturarvets väsen och värde", I: Anshelm, Jonas, (red.) *Modernisering och kulturarv*, 61-124. Stockholm / Stehag: Symposion.
- Beckman, Svante & Hillström, Magdalena (2003). "Museets självbilder", I: Beckman, Svante & Palmqvist, Lennart, (red.) *Museer och framtidstro*. Stockholm: Carlsson.
- Bäck, Kalle (1992). *Början till slutet : laga skiftet och torpbebyggelsen i Östergötland 1827-65*, Borensberg: Noteria.
- Bäck, Kalle (1994). *Det svenska dasset - inte bara en skitsak! : en historisk studie av dassets betydelse som forum för social kontakt och medborgarfostran*, Borensberg: Noteria.
- Bäck, Kalle (1999). *Den besvärliga svärmodern : myt, nidsbild eller verklighet : en historisk studie av förhållandet mellan svärdöttrar och svärmödrar*, Klockrike: Noteria.
- Bäck, Kalle (2006). *Historiska historier. Tio tänkvärda levnadsöden från Trehörna*, Klockrike: Noteria förlag.
- Bäck, Kalle (2008). *Sverigebilden : en historia om rödfärg, tegel, trädgårdar och byggnader eller Hem och hus : bebyggelseförändringar på landsbygden 1840-80*, Borensberg: Noteria.

- Carlqvist, Anna & Aronsson, Peter (2003). *Regional museipolitik – Tre år av erfarenheter med Museiprogram för Skåne*, Norrköping: Linköpings universitet.
- Eskilsson, Anna (2008). *På plats i historien. Studier av hembygdsföreningar på 2000-talet*, Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur.
- Gruber, Göran (2010). *Medeltider. Samtida mobiliseringsprocesser kring det förflutnas värden*, Linköping: Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Tema Kultur och samhälle.
- Harding, Tobias (2007). *Nationalising culture. The reorganisation of national culture in swedish cultural policy 1970–2002*, Linköping: Department for Studies of Social Change and Culture, Linköping University.
- Hillström, Magdalena (1997). "Museums and gendered articulations of modernity", I: Berner, Boel, (eds) *Gendered practices : feminist studies of technology and society*, [2], 288 s. Linköping, Stockholm: Dept. of Technology and Social Change [Teknik och social förändring, Tema]. Almqvist & Wiksell International [distributör].
- Hillström, Magdalena (2006). *Ansvar för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*, Linköping: Dept. of Culture Studies Linköpings univ.
- Horgby, Björn & Lindström, Dag (2002). "Begreppet kulturarv - något för historieverenskapen?", *Historisk Tidskrift*, 122(2): s. 309–322.
- Ivarsson Lilieblad, Björn (2009). *Moulin Rouge på svenska. Varietéunderhållningens kulturhistoria i Stockholm 1875–1920*, Linköping: Tema kultur och samhälle, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet.
- Jensen, Bernard Eric , Nielsen, Carsten Tage & Weinreich, Torben (1996). *Erindringens og glemslens politik*: Roskilde Universitetsforlag.
- Johansson, Carina (2009). *Visby visuellt. Föreställningar om en plats med utgångspunkt i bilder och kulturarv*, Klintehamn: Gotlandica förlag.
- Jonsson, Leif, (red.) (2010). *Astrid Lindgrens världar i Vimmerby. En studie om kulturarv och samhällsutv*, Lund: Nordic Academic Press.
- Knell, S.J., Aronsson, P. & Amundsen, A. et al (eds) (2011). *National Museums. New Studies from around the World*, London: Routledge.
- Kverndokk, Kyrre (2007). *Pilegrim, turist og elev. Norske skoleturer til døds- og konsentrationsleirer*, Linköping: Tema Kultur och samhälle, Univ.
- Kylhammar, Martin (2004). *Den tidlöse modernisten: en essäbok*, Stockholm: Carlsson.
- Lindaräng, Ingemar (2005). *Ett jubileum i tiden. Birgittajubileet 2003 som historiebruk*, Linköping: Linköpings univ.
- Lindaräng, Ingemar (2007). *Helgonbruk i moderniseringstider. Bruket av Birgitta- och Olavstraditionerna i samband med minnesfiranden i Sverige och Norge 1891–2005*, Norrköping: Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Tema Kultur och Samhälle, Linköpings universitet.
- Rindzeviciute, Egle (2008). *Constructing Soviet cultural policy. Cybernetics and governance in Lithuania after World War II*, Linköping: Department for Studies of Social Change and Culture, Linköping University.

Erling Bjurström

Tema Q och samtidens kulturalisering

TEMA Q FÖDDES i en tid när kulturbegreppet började svaja. Känslan av att kulturen ömsade skinn och höll på att bryta sig loss från de begreppsbestämningar, regler och konventioner som tidigare hållit den på plats var stark. Nya vägar stakades ut och öppnade sig i kulturlandskapet och därmed underbyggdes också känslan av att kulturen stod på tröskeln till eller trädde in i en ny tid. Det saknades inte heller bud på vad som utgjorde signumet för denna nya tid. Tvärtom, på några få år kring millennieskiftet 2000 proklamerade Pine och Gilmore (1999) inträdet i upplevelseekonomins epok, Seabrook (2000/2001) inträdet i *Nobrow* och Florida (2001/2002) i den kreativa ekonomin. Samtliga dessa proklamationer hade karaktär av managementlitteratur och handböcker i hur man anpassade sig till den nya tiden. I denna mening utgjorde de också normativa utsagor om de förändringar som var på gång i samtiden eller väntade i framtiden. Men de förenades även av att de tänkte kultur i termer av ekonomi och ekonomi i termer av kultur, samtidigt som de indirekt pekade på att kulturbegreppet var alltför snävt för att fånga in vad som höll på att hända i samtiden. Som led i en framgångsrik lansering av nya begrepp ersattes det i Pines och Gilmores tappning av upplevelsebegreppet och i Floridas av kreativitetsbegreppet, medan Seabrook (2000/2001: 66) reducerade all kultur till "identitet – den enda delade standard" i form av ett slags "kantiansk subjektiv universalitet" som enligt honom återstod i det nya *Nobrow*landskapet.

Begrepp som under lång tid varit sammanvävda med – för att inte säga intrasslade i – kulturbegreppet fick på detta sätt ett slags överordnad och självständig ställning i förhållande till det. Upplevelseekonomin innefattade mer än kultur i gängse mening och befriade upplevelsebegreppet från den kulturella fälla i form av estetiska upplevelser som det tidigare i huvudsak låsts in i. På motsvarande sätt öppnade den kreativa ekonomin för att spåda ut den kreativitet som sedan romantiken betraktats som konstens och konstnärens specifika signum till samhället i stort. I Floridas (2001/2002: 245) tappning var den också knuten till en framträngande ny klasskonstellation, den kreativa klassen,

som enligt honom framför allt var förankrad i ”innovationssfären (teknologisk kreativitet), affärsvärlden (ekonomisk kreativitet) och kulturen (konstnärlig och kulturell kreativitet)” och som härigenom fördes samman ”i mer intima och kraftfulla föreningar än någonsin”. Men i denna, minst sagt generösa, utspädning av kreativiteten, från en inre ”superkreativ” kärna bestående av konstnärliga utövare, forskare, ingenjörer och andra med kreativa yrken, till en kreativ klass, som enligt Floridas (2001/2002: 113ff) beräkningar omfattade närmare en tredjedel av arbetskraften i USA, intog de som sysslade med kultur och framför allt konst fortfarande en nyckelposition. Därför var, hävdade Florida (2001/2002: 309f), det ”bohemindex” som han konstruerade, d.v.s. det mått på över- respektive underrepresentationen av konstnärligt kreativa människor i en region i förhållande till ett lands befolkning i sin helhet, en av de viktigaste indikatorerna på en regions tillväxtmöjligheter och förmåga att generera kreativt kapital.

Varken Florida eller Pine och Gilmore framstår dock som pionjärer i fråga om att tänka kultur i ekonomiska termer och ekonomi i termer av kultur – eller vad som har kallats den ömsesidiga kulturaliseringen av ekonomin och ekonomiseringen av kulturen (se t.ex. Gay 1997, Ray & Sayer 1999, Gay & Prike 2002). Trots genomslaget för begrepp och termer som ”upplevelseekonomi” och ”den kreativa ekonomin” framstår inte heller deras bidrag till detta tänkande som speciellt originellt eller nydanande; snarare som ganska tidstypiskt. Upplevelse- och kreativitetsbegreppet hade varit i svang i kulturpolitiska sammanhang, policydokument och kulturekonomiska analyser sedan övergången från 1980- till 90-talet när Pine och Gilmore respektive Florida fångade upp dem och lanserade dem som prefix och ledstjärnor för en ny ekonomisk ordning (se t.ex. Schulze 1992, Hesmondhalgh 2007). Runt millennieskiftet 2000 strömmade dessutom en rad andra begrepp och termer in i kulturpolitiska sammanhang som på olika sätt underströk betydelsen av att tänka kultur i ekonomiska termer och vice versa. Med termer som exempelvis ”upplevelseindustri”, ”kulturentreprenör”, ”kreativa näringar”, ”kreativ sektor” och ”*cultural planning*” öppnade sig härigenom ett nytt kulturekonomiskt begreppsält i kulturlandskapet.

DEN NYA KULTUREKONOMIN

Etableringen av detta nya kulturekonomiska begreppsält kan betraktas som en del av en pågående kulturell och ekonomisk globalisering. Liksom själva begreppen kom de flesta kulturpolitiskt förankrade prototyperna och förlagorna för den nya kulturekonomin från Tyskland, Australien och Storbritannien, i

form av exempelvis det s.k. IBA-Emscher Park-projektet som initierades av den tyska förbundsregeringen och omvandlade det avindustrialiserade Ruhr-området från ett problemområde till en blomstrande knutpunkt för kulturproduktion, den australiensiska labourregeringens kulturpolitiska initiativ *Creative Nation* 1994 och den engelska *New Labour*-regeringens inrättande av ett nytt *Department for Culture, Media and Sport* 1998, vars ansvarsområde avgränsades i termer av den kreativa sektorn snarare än kultursektorn i traditionell mening.

I Sverige förhöll sig däremot den statliga kulturpolitiken försiktigt avvaktande till den nya kulturekonomin, även om den drog till sig uppmärksamhet på regeringsnivå relativt tidigt som en outnyttjad resurs för ekonomisk tillväxt och regional utveckling, vilket framför allt markerades av en rad rapporter från regeringskansliets Expertgrupp för forskning om regional utveckling (Rubenowitz & Rubenowitz 1990, Lindeborg 1991a, 1991b). Det var också på regional och lokal nivå som en ny framträngande kulturekonomi avtecknade sig tydligast i det svenska kulturlandskapet under 1990-talet, med eller utan direkta kopplingar till kulturpolitiken som avgränsad sektor, politik- eller förvaltningsområde. Föreställningarna om en ny kulturekonomi bars framför allt fram av en rad framgångsrika och uppmärksammade kultursatsningar runt om i landet, som exempelvis musikfestivalen i Hultsfred som startades av den ideella föreningen Rockparty 1986 och Film i Väst som bildades 1992 av Älvsborgs landsting, vilket numera ingår i Västra Götalandsregionen. Med inspiration från dessa och liknande satsningar, liksom internationella exempel, tog KK-stiftelsen, Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling, 1999 initiativ till ett nytt program- och stödområde under rubriken "upplevelseindustrin", samtidigt som det togs initiativ till en rad lokala och regionala kultur- och näringspolitiska kartläggningar och handlingsprogram för kultursektorn som bar den nya kulturekonomins signum. Vad som tidigare framstätt som relativt vaga föreställningar om kulturens potentiella ekonomiska lönsamhet och betydelse för lokal och regional tillväxt antog härigenom karaktär av tydligare politiska handlingsalternativ i linje med upplevelse- och den kreativa ekonomins förmodade utbredning.

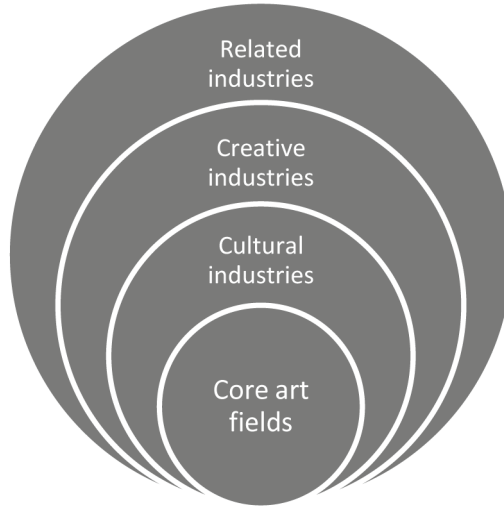
Med detta började också nya gränser stakas ut i det svenska kulturlandskapet under 00-talet; i huvudsak på lokal och regional nivå, men i många fall med stöd från EU:s strukturfonder för regional utveckling. Härmed stärktes också känslan av att statens förutsättningar att styra och kontrollera den nationella kulturpolitiken minskade. Trängd mellan å ena sidan transnationella och globala och å andra sidan lokala och regionala strömningar framstod national-

staten alltmer som en överspelad aktör i kulturpolitiska sammanhang. Därtill föreföll den nya kulturekonomin kraftigt reducera statens ansvar för och mättnad inom kulturlandskapet till förmån för marknaden och det civila samhället. Mot denna bakgrund fördes det fram bud på nya gränsdragningar i kulturlandskapet, som inte minst ur nationell synvinkel utmanade, ifrågasatte eller överskred dem som etablerats med 1974 års kulturpolitik. Den nya kulturekonomin gick, kort sagt, på tvärs med och rymdes inte inom ramarna för den kultursektor som avgränsades med 1974 års kulturpolitik och som alltsedan dess angett gränserna för statens och politikens huvudsakliga ansvar för kulturen.

MOT EN NY KULTURPOLITIK?

Vid sidan av att den nya kulturekonomin utlovade ekonomisk och regional tillväxt låg dess attraktionskraft framför allt i att den vände sig emot sektorstänkande i allmänhet och i synnerhet inom kulturens område. Detta bekräftades inte minst av de avgränsningar som gjordes av upplevelseindustrin och den kreativa sektorn under 00-talet, liksom de nya tvärssektoriella arbets- och planeringsmetoder som infördes i kulturpolitiska sammanhang. Upplevelse och kreativitet var ur denna synvinkel begrepp som vidgade synen på kultur, medan kartläggnings- och planeringsmetoder som exempelvis *cultural planning* satte in den i ett samhälleligt, inklusive ekonomiskt, helhetsperspektiv.

Med den nya kulturekonomin bäddades kulturen in, som en inre kärna, i ett omgivande skal av upplevelser och kreativitet. Denna bild bekräftades 2006 av KEA, ett forsknings- och utredningsföretag i Bryssel som fick i uppdrag av EU att kartlägga den europeiska kulturekonomin, med rapporten *The Economy of Culture in Europe*, där "konsten" (*core art fields*) beskrevs som den kreativa kärnan i en expanderande kreativ ekonomi och sektor. Enligt KEA (2006:62), som hämtade sin grundmodell från en rad tidigare bestämmningar av kulturekonomin omfång, var denna kärna omsluten av och direkt eller indirekt kopplad till vad som betecknades som kulturnäringsar (*cultural industries*), kreativa näringar (*creative industries*) och besläktade eller relaterade näringar (*related industries*):

Denna modell, där olika typer av kreativitet, likt ringar på vattnet, fjärmar sig alltmer från en kärna av konstnärlig kreativitet, kan vid tiden för KEA:s rapport sägas ha etablerat sig som en standardmodell för tänkandet kring den nya kulturekonomin. Modellen varierades visserligen på olika sätt, t.ex. genom att den inre kärnan och de koncentriskt cirkel som omgav den fylldes med olika innehåll, men inte så att kärn-cirkel-tänkandet kring konst, kultur, kreativitet, upplevelser och ekonomi ruckades i grunden (se t.ex. Throsby 2001, Florida 2001/2002, ICG Culturplan 2006, Mossig 2006, Lindeborg 2007, Aronsson m.fl. 2007). Däremot skvallrade olika varianter av standardmodellen om en viss begreppsoreda i tänkandet om den nya kulturekonomin, vilket också återspeglade sig i KEA-rapporten, där en rad begrepp på en och samma gång staplades på och avgränsades från varandra. Begreppspreciseringarna i KEA-rapporten, som med hjälp av standardmodellen i allt väsentligt utgick från distinktionen mellan en kultur- och en kreativ sektor, bidrog dock knappast till att lösa upp den begreppsliga oredan. Snarare tvärtom. Redan KEA-rapportens (2006:53) grundläggande distinktion mellan kulturektorn, ”bestående av traditionella konstfält och kulturindustrier, vars utbud uteslutande är ’kulturellt’”, och den kreativa sektorn, ”bestående av de övriga näringar och verksamheter som använder kultur som ett tilläggsvärde i produktionen av icke-kulturella produkter”, vacklade betänklighet och öppnade för relativt godtyckliga inplaceringar av en rad andra begrepp, som t.ex. upplevelseekonomi och kulturarv, inom ramarna för dessa sektorer.

I KEA-rapportens kölvatten påtalades också, såväl i akademiska som politiska och ekonomiska sammanhang, begreppsordan i tänkandet kring den nya kulturekonomin, som ett hinder för att ringa in dess omfång och uppskatta dess ekonomiska tillväxtpotential. Till dessa kritiska röster sällade sig 2008 även den dåvarande förvaltningsmyndigheten Institutet för tillväxtpolitiska studier, ITPS, sedan den fått regeringens uppdrag att utvärdera upplevelseindustrin och de kreativa näringarnas potential för ekonomisk tillväxt. ITPS granskade framför allt KEA:s och KK-stiftelsens definitioner och avgränsningar av den kulturella ekonomin respektive upplevelseindustrin, men konstaterade samtidigt att en rad vagt definierade begrepp korsade och överlappade varandra på svåröverskådliga och snåriga sätt i tänkandet kring den nya kulturekonomin. Mot denna bakgrund ifrågasatte även granskningen tidigare beräkningar av den nya kulturekonomins tillväxt och argumenterade för att de till stor del vilade på en kombination av vag begreppsbildning och oprecisa operationaliseringar som genererade en rad "mätfel" och därigenom knappast gav tillräckliga belägg för att upplevelseindustrin, den kreativa sektorn eller de kreativa näringarna expanderade mer än andra delar av samhällsekonomin eller andra samhällssektorer (Kolmodin m. fl. 2008:69). Men trots denna brasklapp påtalade ITPS behovet av kulturekonomiska initiativ och satsningar på nationell-statlig nivå i Sverige. Samtidigt som ITPS argumenterade för att det knappast var möjligt att betrakta den nya kulturekonomin som en specifik näring eller sektor understök myndigheten att denna ekonomi lade grunden till "ett förhållningssätt, en metod eller teknik som kan komplettera olika verksamheter för att förbättra det enskilda företags, regioners eller nationens konkurrenskraft" (Kolmodin m.fl. 2008:3). Detta synsätt låg, med facit i hand, i linje med och förebådade till viss del den aspektpolitik som 2007 års kulturutredning året efter förespråkade som en ny huvudstrategi för den statliga kulturpolitiken (SOU 2009:16).

Underförstått var det också 2007 års kulturutredning som skulle ge svaret, som inväntades med såväl förhoppningar som farhågor, på vilket genomslag den nya kulturekonomin skulle få i den statliga kulturpolitiken på nationell nivå. Skulle utredningen, med en ny borgerlig alliansregering bakom sig, markera ett systemskifte i den nationella kulturpolitiken genom att luta sig mot den nya kulturekonomin? Och skulle staten ta igen det försprång på nationell nivå som denna ekonomi tillskansat sig på regional och transnationell nivå i kulturpolitiska sammanhang genom att vända blicken mot vad som framstod som dess politiska segertåg i länder som Storbritannien och Tyskland, liksom inom EU?

När utredningen presenterades i februari 2009 överskuggades emellertid svaren på dessa och liknande frågor av den s.k. portföljmodell som introducerades för att dirigera om statens ansvar för kulturpolitiken på regional nivå och den kulturpolitiska myndighetsreform med en sammanslagning av befintliga myndigheter till större enheter som föreslogs. Däremot hade den terminologi som hörde till den nya kulturekonomin satt få spår i utredningen och ur politisk synvinkel backade den inte heller upp de nya gränser i kulturlandskapet som stakats ut i skärningspunkten mellan kultur och ekonomi. Visserligen betonade utredningen behovet av ett utvidgat samarbete mellan kultur- och näringslivet, liksom att skapa förutsättningar för entreprenörskap och företagande inom kulturområdet och ställde sig bakom synen på upplevelseindustrin och de kreativa näringarna som viktiga tillväxtområden, men argumenterade exempelvis inte explicit för en vidgad syn på kultursektorn i kreativ eller upplevelseorienterad riktning (SOU 2009:16, Del 3:196). Staten och den offentliga sektorn pekades fortfarande ut som stöttepelare i den nationella kulturpolitiken, samtidigt som utredningen betonade vikten av att också öppna den för andra intressenter med förankring i marknaden och det civila samhället (SOU 2009:16, Del 1:18).

Även om 2007 års kulturutredning och de förslag från den som fått politiskt gehör markerade ett avsteg, om än ett tämligen moderat sådant, från 1974 års kulturpolitik, så banade den knappast väg för den nya kulturekonomins intåg i den nationella kulturpolitiken på det sätt som det både hade rests förhoppningar om och farhågor för. Vid slutet av 2000-talets första decennium hade dessutom begrepp som upplevelseekonomi och den kreativa ekonomin mist större delen av sitt nyhetsvärde och sin fräschör, samtidigt som nya formler och modeller för framgång på kulturens marknad lanserades, t.ex. i form av den "långa svans" som Chris Anderson (2006/2008) menade gjorde små nischmarknader betydligt mer ekonomiskt lukrativa än tidigare till följd av de nya distributionsmetoder som öppnade sig med de nya digitala medierna. Med detta knöt Anderson också an och bidrog med bränsle till en av de livligast diskuterade "kulturfrågorna" under 00-talet: den upphovsrätt som var i gungning till följd av fildelningen på nätet och piratkopieringen av filmer, musik och andra medieprodukter.

I denna upphovsrättsdebatt korsades frågor om kultur, teknologi, ekonomi och juridik med varandra och bekräftade härigenom, i likhet med den nya kulturekonomin, att kulturens, inklusive konstens, anspråk på autonomi eller självständighet i förhållande till andra samhälls- eller livsområden mist sin tidigare bärkraft.

DEN NYA KULTUREKONOMIN SOM KULTURALISERING

Att den nya kulturekonomin i grova drag manifesterade sig parallellt med tillkomsten av Tema Q borgade givetvis för att den förra redan från början hamnade på dagordningen för den senares verksamhet. Inom Tema Q diskuterades den nya kulturekonomin till att börja med framför allt i termer av den framträngande upplevelse- eller kreativa ekonomin och inom ramarna för temats ursprungliga programområden: Kulturarv och historiebruk, Kulturens produktion och politik och Kulturmönster och regional utveckling. Inom dessa ramar och i form av den reguljära seminarieverksamheten, forskarutbildningskurser och konferenser breddades diskussionen om den nya kulturekonomin alltmer. Inte minst genom att en rad frågor ställdes som bidrog till att kontextualisera upplevelse- och den kreativa ekonomin i historiskt, socialt, politiskt och kulturellt avseende. Var upplevelseekonomin en så ny företeelse som dess apologeter påstod? Vilka föreställningar om kreativitet vilade den kreativa ekonomin på? De föreställningar om konstnärlig kreativitet och genialitet som romantiken gav upphov till? Hur gör man företeelser som upplevelser och kreativitet till kulturvetenskapliga forskningsområden? Och är det konståbegreppet som utgör den begreppsmässiga bryggan mellan upplevelse-, kreativitets- och kulturståbegreppet?

Frågor av den här typen ledde så småningom fram till den övergripande frågan om i vilken utsträckning samtiden kännetecknades av en *cultural turn* och i likhet med vad som gick att skönja inom ekonomin manifesterade sig genom att olika samhälls- eller livsområden kulturaliserades. Kulturalisering avtecknade sig härigenom som en process jämförbar med och kopplad till andra processer som pekats ut som riktningsgivande för det moderna, post- eller senmoderna samhället, som t.ex. demokratisering, sekularisering, urbanisering, medialisering och estetisering. Samtidigt vidgades det historiska perspektivet på denna kulturaliseringsprocess långt utöver det moderna samhällets ramar och förankrades tankemässigt i vad som framstod som kulturaliseringens ursprungskälla: Prometheus förbrytelse mot gudarna, som enligt den grekiska mytologin utgjorde ursprunget till konsten och vetenskapen. Hade Prometheus återigen befriats från sina bojor och släppts lös i samtiden? Utifrån denna grundfråga utkristalliserade sig *Culture Unbound*, den tygellösa kulturen, som ett slags sinnebild för en vidsträckt och mångdimensionell kulturaliseringsprocess, vars mytologiska rötter gick att härleda till de grekiska gudasagorna, men såväl teoretiskt som empiriskt lät sig utforskas på ett meningsfullt sätt och ringas in med fokus på

skärningspunkten mellan förmodern och modern tid fram till nutiden.

På detta sätt utvecklades kulturaliseringstänkandet kring mitten av 00-talet till ett sammanbindande kitt i Tema Q:s och dess samarbetspartners verksamhet. Med input från pågående forsknings- och avhandlingsprojekt, liksom fördjupningar i form av forskarutbildningskurser, seminarier och konferenser, utvecklades kulturaliseringstemat efterhand till grundstommen i en rad forskningsansökningar och publikationer. Likaså spelade kulturaliseringstemat en viktig roll när Tema Q 2007 med tillförseln av nya resurser från Tema K (Kommunikation) och Tema Mat omorganiserade och breddade sina programområden till Kulturhistoria, historiebruk och modernisering, Kulturens ekonomi och politik och Kulturalisering, mediering och representation. Omorganiseringen kompletterades samma år med programskriften *Culture Unbound: Dimensions of Culturalisation*, som utgick från aktuella forskningsperspektiv och frågeställningar inom de nya programområdena och sammanlänkade dem med varandra (Fornäs m. fl. 2007).

Som framgår av programskriften bidrog inte minst de avhandlingar som fr.o.m. 2007 började strömma ut från Tema Q till att ge såväl teoretisk som empirisk stadga åt kulturaliseringstemat. Utan att vara direkt relaterade till frågeställningar kring den nya kulturekonomin gav också en stor del av dem perspektiv på i vilken utsträckning denna bidrog till att omvandla kulturpolitiken, kultursektorn, kulturarvsfältet, ideella kulturorganisationer, kultur- och mediekonsumtionen och vardagliga kulturmönster för olika sociala kategorier och grupper, samtidigt som andra på intressanta sätt historiserade dagsaktuella frågor som förknippades med dess frammarsch (se t.ex. Harding 2007, Egeland 2007, Kåks 2007, Eskilsson 2008, Andersson 2008, Brusman 2008, Nyblom 2008, Johansson 2009, Lee 2009, Werner 2009, Fredriksson 2009, Gruber 2010). Därefter har avhandlingsarbeten kring t.ex. användningen av ”kultur” i stadsomvandlingar, konstnärliga yrkesutövares förhållningssätt till entreprenörrollen, EU:s kulturarvspolitik och ”kulturarvsindustrins” expansion påbörjats, som behandlar frågeställningar som på ett mer direkt sätt är relaterade till den nya kulturekonomin. Detsamma gäller pågående forskningsprojekt kring kreativa näringar på regional och lokal nivå i Östergötland och folkbildningens ställning i samtiden, som kommer att bidra med ytterligare preciseringar av relationen mellan samtida kulturaliseringsprocesser och den nya kulturekonomin (se t.ex. Harding 2010, 2011, Bjurström & Nyblom 2010, Bjurström 2011).

Samtidigt har det skapats nya förutsättningar för fördjupningar av dessa

teman med etableringen av onlinetidskriften *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, inte minst med avseende på input ifrån och dialog med internationella forskningsmiljöer. Vid sidan av att tidskriftens namn låter sig härledas till konceptualiseringen av kulturaliseringstemat inom Tema Q och dess närliggande forskningsmiljöer ACSIS och SweCult har den redan bidragit till att bredda och fördjupa den kulturvetenskapliga diskursen kring den nya kulturekonomin (se t.ex. temablocket *Creativity Unbound – Policies, Government and the Creative Industries*, *Culture Unbound*, Vol. 3 2011). Parallellt tycks emellertid såväl förhoppningarna som farhågorna kring den nya kulturekonomin ha mattats betydligt under övergången från 2000-talets första till dess andra decennium.

Tio år efter Tema Q:s tillkomst har upplevelse- och kreativitetsbegreppet mist större delen av sitt nyhetsvärde och till viss del även urholkats som positivt värdeladdade markörer eller slogans för den nya kulturekonomin. Under dessa tio år tycks inte heller de nya gränser som stakades ut i kulturlandskapet med den nya kulturekonomin ha rört sig framåt eller etablerat sig annat än i marginell mening. Exempelvis förefaller omvandlingen av kultursektorn till en kreativ sektor för tillfället ha avstannat snarare än fortskrida på det sätt som många förespråkare för den nya kulturekonomin betraktade som nödvändigt eller oundvikligt. Samtidigt finns det en del som talar för att tilltron till den nya kulturekonomins standardmodell, enligt vilken en inre kärna av konstnärlig kreativitet likt ringar på vattnet bidrar till en ekonomisk tillväxt som gynnar samhällsekonomin i sin helhet, har avtagit. Och retrospektivt framstår det som ganska otvivelaktigt att några av de anpassningsstrategier till den nya kulturekonomin som förordades av dess apologeter kring millennieskiftet 2000 relativt snabbt föll i glömska. Dit hör exempelvis Seabrooks proklamation om inträdet i *Nobrow*, som i dag mer framstår som en lek med ord än ett substantiellt bidrag till förståelsen av de kulturella effekterna av konstens och smakens marknadsanpassning.

I avvaktan på mer tillförlitliga svar på frågan om den nya kulturekonomins expansionsmöjligheter och lönsamhet har det skapats en grogrund för en alltmer uttalad misstanke om att den mer utgör en "tro" än en "realitet" – eller ett slags "diskurs" som, trots sitt genomslag under 00-talet, sakta men säkert är på väg ut. Kanske kommer den också inom en inte alltför avlägsen framtid mer att framstå som ett tåg som passerade under 00-talet och därefter försvann i fjärran än del av en omvälvande *cultural turn*; en samtida vändning som på en

och samma gång flyttade fram och omdefinierade kulturens position i förhållande till andra samhälls- och livsområden. Men vare sig så blir fallet eller inte framstår det kulturaliseringstema som grundlagts på Tema Q som en fruktbar tankeram för att fånga in den nya kulturekonomins framtida öde. Inklusivt att reda ut det snåriga begrepps nät som kulturbegreppet trasslats in i till följd av denna ekonomis frammarsch under 00-talet.

REFERENSER

- Anderson, Chris (2006/2008): *The Long Tail: Why the Future of Business Is Selling Less or More*, New York: Hyperion.
- Andersson, Joakim (2008): *Skilda världar. Samtida föreställningar om kulturarvsplatser*, Linköping Studies in Arts and Science No. 453 (Diss.)
- Aronsson, Lars, Jonas Bjälesjö & Susanne Johansson (red.): *Kulturell ekonomi. Skapandet av värden, platser och identiteter i upplevelsesambället*, Lund. Studentlitteratur.
- Bjurström, Erling (2011): *Fritidens rum. Topografiska perspektiv på ungdomars fritidssocialisation och ungdomspolitik*, Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Bjurström, Erling & Andreas Nyblom (2010): "Kulturekonomi – framtidens lokala tillväxtmotor?", i Tora Friberg & Sabina Thelander (red.): *Samtal pågår... från forskare till politiker och tjänstemän i kommuner*, Linköpings universitet: Centrum för kommunstrategiska studier, rapport 2010:1.
- Brusman, Mats (2008): *Den verkliga staden? Norrköpings innerstad mellan urbana idéer och lokala identiteter*, Linköping Studies in Arts and Science No. 416 (Diss.)
- Florida, Richard (2001/2002): *Den kreativa klassens framväxt*, Göteborg: Daidalos.
- du Gay, Paul (eds.) (1997): *Production of Culture/Cultures of Production*, London: Sage.
- du Gay, Paul & Michael Pryke (eds.) (2002): *Cultural Economy: Cultural Analysis and Commercial Life*, London: Sage.
- Egeland, Helene (2007): *Det ekte, det gode og det coole. Södra teatern og den dialogiske formasjonen av mangfoldsdiskursen*, Linköping Studies in Arts and Science No. 402 (Diss.).
- Eskilsson, Anna (2008): *På plats i historien. Studier av hembygdsföreningar på 2000-talet*, Linköping Studies in Arts and Science No. 422 (Diss.).
- Fornäs, Johan, Peter Aronsson, Karin Becker, Svante Beckman, Erling Bjurström, Tora Friberg, Martin Kylhammar & Roger Qvarsell (2007): *Culture Unbound: Dimensions of Culturalisation*, Linköping University, Department of Culture Studies (Tema Q), Report 2007:5.
- Fredriksson, Martin (2009): *Skapandets rätt. Ett kulturvetenskapligt perspektiv på den svenska upphovsrättens historia*, Göteborg: Daidalos (Diss.).
- Gruber, Göran (2010): *Medeltider. Samtida mobiliseringsprocesser kring det förflutnas värden*, Linköping Studies in Arts and Science No. 518 (Diss.).
- Harding, Tobias (2007): *Nationalising Culture: The Reorganisation of National Culture in Swedish Cultural Policy 1970–2002*, Linköping Studies in Arts and Science No. 393 (Diss.).

- Harding, Tobias (2010): "Amateurs and Educators: Voluntary Organizations in the Swedish Culture Sector", i Adalbert Evers & Annette Zimmer (eds.): *Third Sector Organizations Facing Turbulent Environments: Sport, Culture and Social Services in Five European Countries*, European Civil Society 7, Nomos.
- Harding, Tobias (2011): "De unga och studieförbundens förnyelse", i Stellan Bocson, Krister Hansson, Maj-Britt Immander & Ants Wirman (red.): *Årsbok om folkbildning: Forskning & utbildning 2010*, Stockholm: Föreningen för folkbildningsforskning.
- Hesmondhalgh, David (2007): *The Cultural Industries*. 2nd Edition, London: Sage.
- ICG Culturplan (2006): *Gutachten zum Thema: „Kulturwirtschaft in Deutschland – Grundlagen, Probleme, Perspektiven“*, Deutschen Bundestages: im Auftrag der Enquete-Kommission „Kultur in Deutschland“.
- Johansson, Carina (2009): *Visby visuellt. Föreställningar om en plats med utgångspunkt i bilder och kulturarv*, Linköping Studies in Arts and Science No. 484 (Diss.)
- KEA (2006): *The Economy of Culture in Europe*, Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture), KEA European Affairs.
- Kolmodin, Anne, Aurora Pelli, Lars Bager-Sjögren, Fredrik Junkka, Måns Lindberg, Karin Hovlin & Anders Karlsson (2008): *Kreativ tillväxt? – En rapport om kreativa näringar i politik och statistik*, ITPS, Institutet för tillväxtpolitiska studier.
- Kåks, Helena (2007): *Mellan erfarenhet och förväntan. Betydelsen av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*, Linköping Studies in Arts and Science No. 408 (Diss.)
- Lee, Jenny (2009): *The Market Hall Revisited: Cultures of Consumption in Urban Food Retail During the Long Twentieth Century*, Linköping Studies in Arts and Science No. 497 (Diss.)
- Lindeborg, Lisbeth (1991a): *Kulturens betydelse. Exemplet Tyskland*. Stockholm: Expertgruppen för forskning om regional utveckling, ERU-rapport 68.
- Lindeborg, Lisbeth (1991b): *Kultur som lokaliseringsfaktor. Erfarenheter från Tyskland*, Stockholm: Allmänna förlaget/Expertgruppen för forskning om regional utveckling, Ds. 1991:22.
- Lindeborg, Lisbeth (2007): "Kulturen som arbetsmarknad expanderar kraftigt", i Bin-naz Ayata (red.): *Kulturrekonomi. Konsten att fänga osynliga värden*, Lund: Studentlitteratur.
- Mossig, Ivo (2006): *Netzwerke der Kulturökonomie. Lokale Knoten und globale Verflechtungen der Film- und Fernsehindustrie in Deutschland und den USA*, Bielefeld: transcript Verlag.
- Nyblom, Andreas (2008): *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige*, Linköping Studies in Arts and Science No. 433 (Diss.)
- Pine II, Joseph B. & James H. Gilmore (1999): *The Experience Economy: Work is Theatre & Every Business a Stage*, Boston, Massachusetts: Harvard University Press.
- Ray, Larry & Andrew Sayer (eds.) (1999): *Culture and Economy After the Cultural Turn*, London: Sage.

- Rubenowitz, Sigvard & Ulla (1990): *Kultur som attraktion. Vilken roll spelar kulturen för val av bostadsort*, ERU-rapport 65.
- Schulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnis-Gesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt/Main/New York: Campus Verlag.
- Seabrook, John (2000/2001): *Nobrow: The Culture of Marketing, The Marketing of Culture*, New York: Vintage Books.
- SOU 2009:16: *Betänkande av kulturutredningen*, Del 1-3, Stockholm.
- Throsby, David (2001): *Economics and Culture*, Cambridge University Press.
- Werner, Ann (2009): *Smittsamt. En kulturstudie av musikbruk bland tonårstjejer*, Linköping Studies in Arts and Science No. 474 (Diss.).

Tora Friberg

Tema Q och Tillvaroväven

TEMA Q, TEMA Kultur och samhälle, har nu tio år bakom sig, ett lagom tidsomfång för att kunna komma ihåg episoder och detaljer men också att betrakta som en sammansmält helhet att ta spjärn mot inför framtiden. Det är därför jag som titel på mitt bidrag ha satt "tillvaroväven", ett begrepp direkt lånat från Torsten Hägerstrands postumt utgivna bok *Tillvaroväven* (2009)*. Begreppet fångar in både den tidsliga och rumsliga dimensionen. Tillvaroväven är en av de textila metaforer som Torsten ofta använde sig av och de bottnar i hans relation till hantverket; handens skapande ger en väg för förståelse av det abstrakta tänkandet. I fokus står "tidrummet", ett rum under ständig förändring (ibid. s.9). Allt som existerar i det, människor och ting, synligt och osynligt finns med i skeendet. Allt kräver ett utrymme. Närhet är viktigare än likhet. Föreställ er ett diorama! Med detta vill jag markera att tidsgeografins syn på världen kommer att ledsaga mig igenom denna text. Den är ett redskap som hjälper mig att lösgöra och spinna vidare på åtminstone några trådar ur den trasselsudd man så lätt blir insnärjd i när man både vet för mycket men samtidigt för lite. Det är svårt att fungera som en outsider när man faktiskt är en insider.

Det finns ytterligare en anledning till att jag vill lyfta fram Hägerstrand. Han var nämligen stor tillskyndare av tema-insitutionens tillblivelse. Han skriver "... världen är en storhet som i det vetenskapliga arbetet blivit uppdelat i provinser" och påpekar att kunskapen inom varje provins förtäts av den fortskridande forskningen (ibid. s.52). Om nu dessa kunskapsstycken inom de skilda provinserna, som kan liknas vid pusselbitar, sätts samman för att fånga helheten passar de troligen inte kant i kant. En del överlappar varandra medan andra ligger fritt för sig själva. Det kommer att bli gott om luckor. I praktiken, där man behöver förstå hur saker och ting hänger samman, blir detta ett problem (ibid. s. 52-53). Tema-forskningen tänktes kunna motverka detta. Detta finns således med i

*Torsten Hägerstrand har skrivit ett mycket stort antal texter av olika slag. Denna postumt utgivna bok betraktar jag som hans testamente och här kommer jag endast att hänvisa till denna bok.

bakgrunden till uppbyggnaden av Tema Q. Uppdraget var (och är?) att betrakta världen och fånga upp något som vi behöver en fördjupad kunskap om. I detta fall kulturen i samhället*. Det omtolkades och preciserades i tre forskningsplattformar: Kulturarv och historiebruk, Kulturens produktion och politik samt Kulturmönster och lokal utveckling**. Här kommer det sistnämnda området att kommenteras genom en presentation av den forskning som bedrivits dels inom Tema Q dels inom Centrum för kommunstrategiska studier (CKS).

Forskningsplattformen uttryckt i två meningar var att det på en specifik plats – en kommun, ett lokalsamhälle, en stad – uppstår kulturmönster som är kopplade till just den platsen med dess betingelser och de människor som bor och verkar där. Platsen får därför en viss karaktär. Kulturbegreppet här är brett och omfattar både den påverkan människan har på landskapet/platsen, som byggnader och vägar, men också existerande sociala relationer liksom de händelser som utspelar sig där. I tidsgeografisk vokabulär kan vi tala om ett "tidrum" eller kanske hellre om en "pocket of local order" som är mindre allmänt än tidrum och därtill betonar att där råder en specifik ordning; här skymtar ett maktperspektiv. Forskningsfrågor med detta i fokus var och är mångskiftande och föreställdes bygga på rumslig och regional analys kombinerad med teorier om levnadssätt och genus i bred bemärkelse. Eftersom en plats och dess samhälle inte är statiskt framhölls inte bara den rumsliga dimensionen utan också den tidsliga. Processer hamnade i fokus. Ur en mer pragmatisk (CKS-)synvinkel blev frågan: Hur skapas livskraftiga samhällen?

Några av temats avhandlingar kan knytas till denna forskningsplattform. De kan inte placeras i ett tidsgeografiskt fack, de använder alla olika teoribildningar, men kan betraktas utifrån det tidsgeografiska synsättet.

Helena Kåks (2007) har fokus inriktat på unga människor mellan 15 och 25 år. I studien följs en grupp från sista terminen i högstadiet, genom gymnasiet och vidare in i den period då deras vuxna liv börjar forma sig. Genom återkommande intervjuer får vi ta del av hur de talar om och reflekterar över sina liv och hur betydelser av att bli vuxen konstrueras i deras livsberättelser. Ungdomar som gick i samma klass, tillhörde samma lokalsamhälle, en specifik plats, skingras. Några blir kvar. Andra flyttar. En del vidareutbildar sig efter gymnasiet. Detta

*Vid temats tillkomst var namnet Kulturarv och kulturproduktion. Min personliga professur benämndes nr III med inriktning mot lokalsamhällen och kommuner. I den ingick uppdraget att vara vetenskapligt ansvarig för CKS.

** Dessa områden har så småningom omtolkats i och med att nya kompetenser tillfogats. Närmast ligger Kulturens ekonomi och politik.

förlopp speglar det som äger rum i många mindre samhällen. Ungdomarnas "individbanor" ligger en period i livet nära varandra och flyter sedan iväg på olika håll. Teoretiskt lutar sig avhandlingen på livsberättelser som narrativ konstruktion. Det är en unik longitudinell studie där den tidsliga dimensionen finns starkt framhävd.

Mats Brusman (2008) har studerat hur stadsmiljöer i Norrköpings innerstad formats och utvecklats under 1990-talet och början av 2000-talet. Utvecklingen speglas i tre platser/torg: Söder Tull, Skvallertorget och Nya Torget. De är alla föremål för förändring och debatt under denna period. Mitt emellan idéer om vad som är Norrköpings speciella värden ska den lokala stads- och trafikplaneringen lösa praktiska problem kring infrastruktur och bebyggelse. Planerare, politiker, fastighetsägare och andra bär på olika bilder av hur stadens platser ska gestaltas och användas, förankrade i såväl minnen av det förflutna som i erfarenheter av det samtida och visioner om framtiden. Bilderna konfronteras med varandra, och de slutliga avgörandena om hur torgen ska gestaltas väcker fram. I det teoretiska ramverket är begreppet plats och dess kopplingar till identitet och makt centrala. Den rumsliga och tidsliga dimensionen flätas samman.

Micael Nilsson (2008) har i sin studie av Norrköpings kommun riktat in sökarljuset på formella och informella maktstrukturer och hur de utvecklats mellan 1970 och 2006. Närmare bestämt ställer han frågan varför kvinnors inlemmande i kommunalpolitiken endast har lett till en jämn könsfördelning i den politiska toppen men inte medfört verklig politisk makt. Slutsatsen är att den makt som underbygger den politiska styrningen har vilat på två slags ordningsrelationer dels den mellan kvinnor och män och dels den mellan den politiska ledningen och tjänstemän i kommunens administrativa ledning. Kvinnors brist på informell makt har varit inbyggt i det politiska systemet. Det finns en speciell ordning i detta där genus slår igenom. I analysen är framför allt det teoretiska begreppet genusregim viktigt. Den tidsliga dimensionen ger analysen stadga. Norrköping som lokalsamhälle skulle lika gärna kunna varit ett annat.

Johan Wänströms (2009) avhandling tar upp medborgarinflytande i samhällsplaneringen. Specifikt handlar den om Ostlänken, en planerad höghastighetsjärnväg mellan Linköping och Järna. Den berör invånarna i flera kommuner. Många tjänstemän från olika statliga verk och politiker från berörda kommuner samt näringslivet är involverade i planeringsprocessen. Men de visar inget större intresse att svara på allmänhetens frågor vid de obligatoriska samrådsmötena som Banverket anordnar. De demokratiska ambitionerna drunknar

i planerings- och beslutprocessens tröga och oklara strukturer och kolliderar med teknikens, ekologins och samordningens begränsningar. Linköpings kommun och planeringen av resecentrum skärskådas i detalj. Tidsligt rör sig studien om framtiden med avstamp i de planerings- och beslutsprocesser som startade för flera år sedan och visar de skilda intressen och komplexa skeenden som äger rum. Hur ska de som kan anses vara mest berörda, invånarna i kommunerna, bäst kunna komma till tals? Teoretiskt lutar sig avhandlingen mot statvetenskapliga teorier om demokrati; representativ demokrati, deliberativ demokrati etc.

Även Ragnar Andersson (2011) problematiserar politiken och dess förmåga att styra genom att följa hur politiska beslut på nationell nivå förs vidare. Det handlar om hur integrationspolitiska mål implementeras, översätts, in i den regionala utvecklingspolitiken under åren 1998–2007. I den står jobbskapande och företagande centralt. På den regionala och lokala nivån omsätts den i tillväxtpartnerskap, nätverk, tillväxtavtal, program och kommunala näringslivsprogram. Den styrningsform som påbjuds är mainstreaming dvs. de integrationspolitiska målen ska vävas samman med den regionala utvecklingspolitiken. Östergötlands län och dess kommuner står i centrum för analysen och direktiv från centrala statliga myndigheter följs till länsstyrelsen, regionförbundet Östsm och vidare i systemet till kommunerna och andra aktörer. Detta visar sig inte vara en enkel process och i avhandlingen belyses de svårigheter som uppstår, men skapar också en förståelse för varför så lite åstadkoms. Teorier om översättning, nätverkstyrning och metastyrning ger djup i analysen och jämställdhetspolitiken med mainstreaming som centralt begrepp utgör en inspirationskälla.

I en kommande avhandling planerar Ann-Charlotte Gilboa Runnvik att analysera ett speciellt rum, järnvägsstationen eller resecentrum som det nu kallas. Skalan jämfört med övriga avhandlingsförfattare förskjuts här radikalt. I ett närsynt betraktande med genusglasögon vill Gilboa Runnvik visa och förstå hur detta rum används, den mening det ges och hur det bättre skulle kunna fylla sin funktion (se Gilboa Runnviks kapitel i denna bok).

Det stora intresset för samhällsbyggande, infrastruktur och hur den nyttjas har lett till att ett nätverk FAST (Forskarnätverket aktörer, samhälle och transporter) bildats tillsammans med andra forskare vid Linköpings universitet och VTI (Väg och transportforskningsinstitutet). Genom regelbundna seminarier och diskussioner har det gett upphov till nya tankar och idéer. Ett

resultat är antologin *Resande, planering, makt* (2008)* där den traditionella transportforskningen med sina tekniska och ekonomiska frågeställningar utmanas. I boken breddas forskningsunderlaget med samhällsvetenskaplig teori och maktaspekterna görs synliga.

Som en tråd genom den forskning, som kan knytas till Kulturmönster och lokal utveckling, finns det som Hägerstrand kallar den verkliga världen dvs. inte den som tänks i våra huvuden utan den vi kan betrakta, ta på, höra och känna lukten av. Rummet, inte minst lokalsamhällen och kommuner, är påtagligt närvarande. Studier av processer visar den tidsliga dimensionen. Tidrummet, i olika skalor, synliggör och fördjupar förståelsen för de fenomen som studeras. När även maktaspekten lyfts fram är begreppet *pocket of local order* en mer adekvat beteckning på tidrummet. Frågor, som varje samhällsvetenskaplig forskare bör ställa är: Vem tar del av denna kunskapsproduktion? När den ut över akademins gränser? Nödvändigheten av att så sker motiveras här med ett citat från Hägerstrand (s.27).

Den materiella världen inom mänskligt räckhåll ändras i grunden inte genom ord utan genom handgrepp. Det är visserligen så att ordmakarna har makten, men för att det beslutade inte skall bli annat än vibrationer i luften måste någon, några eller alla engagera sig i det tingliga.

Ett samarbete mellan Tema Q och CKS kan verka i den riktningen. CKS uppgift är att främja framväxten av kommunstrategisk forskning vid universitetet och att stödja forskningsmiljöer inriktade på kommunforskning. Det finns nu en koppling mellan Tema Q och CKS som manifesteras genom professors uppgift att vara vetenskaplig ledare för CKS samt de forskningsområden CKS prioriterat: Lokal politik, Lokalsamhällets utveckling och Lokalsamhällets sårbarhet^{***}. Tema Q:s insatser har främst haft avhandlingskaraktär och CKS att ge stöd till många olika, dock något mindre, projekt. För närvarande får tio olika projekt medel från CKS. Innehållsligt berörs t.ex. boende för äldre, familjer i socialtjänsten och kommuners miljöledningssystem. Starkast koppling till Tema Q har, förutom det pågående projektet kulturekonomi som lokal tillväxt-

*Mats Brusman, Tora Friberg & Jane Summerton (red.)

**För att närmare ta del av CKS policydokument hänvisas till: Ramar för verksamheten vid Centrum för kommunstrategiska studier perioden 2010-2012. www.liu.se/cks. Se också Vardag och vision med CKS (2007) samt Kommunforskning för framtiden, CKS (2008).

ekonomi, ett projekt som handlar om kulturpolitik och kulturliv i Linköping och Norrköping som bl.a. tar upp skillnaderna i synsätt på begreppet kultur. Det visar sig att Linköping har en snävare syn på vad kultur är, konstarterna är centrala, experter och evenemang hamnar i fokus och publiken förväntas konsumera kultur. I Norrköping är begreppet vidare, här har man tagit till sig nya uttrycksformer som graffiti och nya medier och publiken förväntas vara med och producera kultur inte bara konsumera (Gemsöe m.fl. 2006). Ett annat projekt som bör omnämnas är Astrid Lindgren och hennes värld i Vimmerby. Frågan som forskargruppen reste löd: Vad kan hända i ett samhälle där det finns en blomstrande upplevelseindustri kopplad till ett kulturarv? I en bok diskuteras denna fråga utifrån olika utsiktspunkter. Den handlar om hur marken kring Näs, Astrids barndomshem, har använts sedan slutet av 1600-talet, inblickar i hur det kan vara att besöka några platser speciellt förknippade med Astrid (Näs, Sevedstorp – förebild för Bullerbyn, bostadsområdet Bullerbyn och temaparken Astrid Lindgrens värld) samt hur historiebruk skapar kulturarv. Vidare finns diskussioner om kommunens agerande, lokaltidningens roll och invånarnas erfarenheter.

En viktig uppgift för CKS är också dialogen med politiker och tjänstemän i medlemskommunerna som tar sig uttryck i skrifter, seminarier, konferenser och informella träffar. Att värna det "Det goda samtalet" är CKS signum. Ett exempel är boken *Samtal pågår...från forskare till politiker och tjänstemän i kommuner* (2010) med fjorton olika artiklar som har sin grund i pågående CKS-finansierade forskningsprojekt. Artiklarna är korta – fem till femton sidor – och välskrivna för att var och en som är intresserad av ett ämne snabbt ska få ett kunskapsstoff presenterat för sig, det må vara folkrörelsepartiernas borttynande, evidensbaserad praktik, lokala transportstrategier eller kommuners klimatanpassning.

Min bild av Tema Q är mångfacetterad och mitt minne kan tyvärr inte liknas vid den Q-väv som efterhand skapats; en uppsättning projekt som dels löper parallellt, dels skaver och påverkar varandra och resulterar i en överblickbar väv med vackra och stundom intrikata mönster. Min överblick är inte perfekt. Mitt minne är inte ett jämnt flöde, det hoppar mellan episoder såväl i tid som i rum. Vissa mönster sticker ut, andra skymms. Jag har mer eller mindre medvetet "avfjärrat" mig dvs. plockat upp det som pockat på uppmärksamhet medan annat självklart bara finns (jfr ibid. s.38–56)*. Ändå skulle jag gärna vilja fånga in allt.

*Begreppet avfjärrning är inspirerat av Heidegger och "syftar på hur det rent geometriskt

En tanke är att omsorgsfullt beskriva en eller ett par noga utvalda episoder som kunde spegla hela verksamheten; att se det stora i det lilla. Jag har Karl Ove Knausgårds bok *Min kamp* (2010) framför mig. Knausgård kämpar med sitt liv i den tillvaroväv han befinner sig i. Med språklig suveränitet för han in läsaren i sin värld och låter henne bli delaktig i sina känslor, drömmar, val, handlingar och relationer till familj och vänner. Olika episoder beskrivs mångordigt och detaljerat. Bokens titel fångar mig eftersom jag uppfattar den akademiska världen i stora stycken som just en kamp. Den kommer till uttryck på ett ibland märkligt sätt. Med Knausgård som inspirationskälla vill jag plocka upp något om forskningens villkor och den dagliga kampen. Jag väljer Campusbussen, bussen som går mellan universitetsbyggnaderna i Norrköping och Linköping. Den får anställda och studenter använda i tjänsten. Varför ska man åka den? Institutionen ISAK är en så kallad tvåcampuslösning och dessutom är enheten Tema Q lokaliserad på båda platserna, lärargruppen och doktorandgruppen är delad. Självvalt? Knappast. Det är en universitetsstrategi som går ut på att binda ihop de två campus. Länkar kanske ihop, men slitsamt för enskilda medarbetare som ska ta sig emellan vid seminarier och personalmöten, nämnd- och styrelsesammanträden.

Jag ser mig själv skynda de tio minuter det tar att hinna till busshållplatsen. Ofta börjar sammanträdet/seminariet jag ska till kl. 13.15. Jag missar lunchrasten och smyger ner en banan i väskan. Norpar en gratistidning på vägen. Hoppas att inte alltför många studenter ska med. Även om jag kommer i god tid har de rätt vassa armbågar och tränger sig på bussen före mig. Jag avskyr denna odisciplinerade köbildning. Trycker ner mig på en plats, lägger väskan på sätet bredvid (så gör alla) men måste oftast dra den till mig för att bereda ytterligare en resenär plats. Bläddrar i tidningen men halar strax upp ett jobbpapper att läsa. Irriterar mig på tjejen som sitter framför som pratar i sin mobil. När hon tystnar hör jag busschaufförens P4-program enerverande. Jag svettas. Äter min banan, men det får man akta sig. En nitisk chaufför kan ge bannor: "Här får man inte sitta och snaska ner". Men informera om att alla ska ta på sig stolsbältet glömmer de oftast bort (som transportforskare lägger jag naturligtvis märke till det). Jag läser stundom ilsket, stundom uppgivet. Hoppas av efter cirka 45 minuter, lätt illamående. Samma sak upprepas när jag ska tillbaka. Hela

avlägsna i vår föreställning befrias från sin avlägsenhet och känns som omedelbart närvarande.... Allt som avfjärras i medvetandet bildar innehåll i en "*egenvärld*", en utsikt inifrån... (Hägerstrand 2009 s. 38).

eftermiddagen går! Upprepas vissa veckor två till tre gånger. Undrar om det verkligen är detta jag är anställd som professor för. Vad det inte meningen att jag skulle skriva/forska? Tröstar mig med att jag har en fast lön och försöker behärska min frustration.

Detta är ett exempel på ett arbete som också görs på Tema Q. Författande av texter och intellektuella diskussioner äger inte rum i ett vakuum. Det sker inom en ram kalla det administration, jag benämner det ”restriktioner”, men de finns och styr ofta dagsschemat. Och den som reser måste befinna sig med sin kropp i ett specifikt rum dvs. bussen. ”Det var Caesar och inte bara Caesars hjärna som korsade Rubikon” (M. Midgley från Hägerstrand 2009 s.35). Ibland går det inte att undvika fysiska möten; kroppar måste närvara. Människa med människa vid sammanträden. Människa med ting (buss) som vid en resa. Materialiteten har betydelse. Kreativitet – materialitet. Vad krävs av materialiteten för att kreativiteten ska flöda? Vad förtvinar den av? En forskningsmässig utmaning att ta sig an för Tema Q. Ett fortsatt utforskande kanske med inspiration från Gunnar Törnqvists (2004) forskningsfråga: Vad utmärker platser och miljöer där förnyelse äger rum och där kreativiteten frodas? Törnqvist lyfter fram betydelsen av att olika personers levnadsbanor korsar varandra vid ett visst tillfälle och på en given plats bl.a. utifrån några nobelpristagares biografier samt skildringar av miljöer i några europeiska storstäder. Närhet, geografisk koncentration, spelar roll.

Även om bussresan beskrevs kortfattat innehåller texten för många ord. Min idé att plocka fram flera episoder får skrinläggas. Utrymmet är begränsat. Här bäddar jag in min sista utmaning i poeten och nobelpristagaren Tomas Tranströmers dikt Storm*:

Plötsligt möter vandraren den gamla
jätteeken, lik en förstenad älg med
milvid krona framför septemberhavets
svartgröna fästning.

Nordlig storm. Det är i den tid när rönnbärsklasar
mognar. Vaken i mörkret hör man stjärnbilderna
stampa i sina spiltor högt över trädet.

Här tolkar jag in mig själv som vandraren och stjärnbilderna är alla unga begävade kvinnor som vill och vågar satsa på akademien. Tre utmaningar för Tema

* ”Storm” från Engström (red.) 1962.

Q kan läsas in. Genusperspektiv i forskningen skulle berika. Andra ämnesval skulle vidga – det textila arvet ligger som ett öppet fält – och kreativitetens villkor skulle behöva problematiseras. Fler kvinnliga professorer skulle inte skada, de gör (kan göra) skillnad’.

REFERENSER

- Andersson, Ragnar (2011). *Mainstreaming av integration – om översättning av policy och nätverksstyrning med förhinder i den regionala utvecklingspolitiken, 1998–2007*. Linköping: Tema kultur och samhälle, Linköpings universitet.
- Brusman, Mats (2008). *Den verkliga staden? Norrköpings innerstad mellan urbana idéer och lokala identiteter*. Linköping: Tema kultur och samhälle, Linköpings universitet.
- Brusman, Mats, Friberg, Tora & Summerton, Jane (red.) (2008). *Resande, planering, makt*. Lund: Arkiv förlag.
- Friberg, Tora & Thelander, Sabrina (2010). *Samtal pågår...från forskare till politiker och tjänstemän i kommuner*. Linköpings universitet, Centrum för kommunstrategiska studier Rapport 2010:1.
- Lena Gemzöe, Anne-Li Lindgren & Johan Fornäs (2006). *Två kulturstäder: Kultur och politik på lokala arenor*. Linköpings universitet, Centrum för kommunstrategiska studier.
- Hägerstrand, Torsten (2009). *Tillvaroväven*. Stockholm: Formas.
- Jonsson, Leif (red.) (2010). *Astrid Lindgrens världar i Vimmerby. En studie om kulturarv och samhällsutveckling*. Lund: Nordic Academic Press.
- Knausgård, Karl Ove (2011). *Min kamp*. Stockholm: Pocketförlaget.
- Kommunforskning för framtiden. Sex projekt kring lokalsamhället.* (2008). Linköpings universitet, Centrum för kommunstrategiska studier.
- Kåks, Helena (2007). *Mellan erfarenhet och förväntan. Betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*. Linköping: Tema kultur och samhälle, Linköpings universitet.
- Nilsson, Micael (2008). *Genusregim i förändring. Jämställdhet och makt i kommunal politik mellan åren 1970 och 2006*. Linköping: Tema kultur och samhälle, Linköpings universitet.
- Tranströmer, Tomas (1962). "Storm". I: Engström Clas (red.) *Morgonsamling. En lyrisk läsebok*. Stockholm: Lyrickklubben.
- Törnqvist Gunnar (2004). *Kreativitetens geografi*. Stockholm: SNS förlag.
- Vardag och vision med CKS* (2007). Linköpings universitet, Centrum för kommunstrategiska studier.
- Wänström Johan (2009). *Samråd om Ostlänken. Raka spåret mot en bättre demokrati?* Lund: Arkiv förlag.

*I november 2011, när jag har slutat, har Tema Q sju manliga professorer.

Johan Fornäs

*Att samla resurser för tvärgående
kulturforskning: Tio års erfarenheter
av nätverksbygge vid Tema Q-miljön
i Norrköping*

JAG MINNS MITT decennium med Tema Q som framför allt fyllt av ivrig nybygggaranda och frimodiga försök att bygga broar såväl internt mellan medarbetare med ganska olikartad bakgrund som utåt gentemot relevant kulturforskning inom och utanför Linköpings universitet.

Själva Tema Q-uppbyggnaden beskrivs utförligt på andra håll i denna jubileumsskrift. Här vill jag i stället bidra med att tillföra några perspektiv utifrån mina egna erfarenheter av de initiativ jag engagerade mig särskilt mycket i, och som alla ingick i Tema Q-kretsen, samtidigt som de sträckte sina tentakler ut i en rad andra miljöer.

Jag har valt ut fem sådana kollektivt syftande ”projekt”, i avsikt att ge en bild av vilka möjligheter det gemensamma tvärvetenskapliga nätverksforskandet har – men också belysa några av de begränsningar som sådana försök riskerar att stöta emot och blockeras av. I någorlunda kronologisk ordning handlar det om (1) delprogrammet för ”Kulturproduktion och kulturarbete” vid Arbetslivsinstitutets enhet för ”Arbete och kultur” i Norrköping 1999–2003; (2) Linköpings universitets nationella centrum för tvärvetenskapliga kulturstudier ACSIS (Advanced Cultural Studies Institute of Sweden) som etablerades i Norrköping 2002 och har utvecklat en ansevärd aktivitet; (3) den stora programansökan ”Intersections” som omfattade forskare från sex olika temaanheter vid Linköpings universitet och som tyvärr utan framgång prövades av Vetenskapsrådet 2004; (4) ansökan från Tema Q till Riksbankens Jubileumsfond för det stora programmet ”Culture Unbound” som sändes in 2005, 2006 och 2007 men tyvärr endast ”nästan” fick sitt sökta anslag; samt (5) den vetenskapliga tidskriften *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, som framgångsrikt publiceras av Linköping University Electronic Press sedan 2009. Jag vill försöka beskriva vad som hände, intentioner och resultat av sådana ambitiösa försök

att överbrygga gränser och samla stora forskargrupper inom Tema Q och dess breda lokala, nationella och globala nätverk. I ett sjätte avsnitt ska jag säga något om hur allt detta samspelat med den verksamheten inom den del av Tema Q:s mer "ordinarie" verksamhet som under min Q-tid räknades in i "min" professurs rubrik "medierad kultur".

I. KULTURPRODUKTION OCH KULTURARBETE – ALI-PROGRAM

Efter en tids planering där Svante Beckman utgjorde en drivande kraft kunde Arbetslivsinstitutets Norrköpingsprogram för "Arbete och kultur" i januari 1999 starta i förnämliga lokaler i Strykbrädan vid Arbetets museum i Norrköping. Det hade tre ben: P₁ med sikte på arbetets kulturer under ledning av Elisabeth Sundin, P₂ inriktat på arbete och etniska relationer, med Carl-Ulrik Schierup i spetsen, samt P₃ med fokus på kulturproduktion och kulturarbete, med mig som forskningsledare. P₃ var uttryckligen tänkt att samarbeta tätt med Tema Q som etablerades ett par år senare. Förutom Beckman och Fornäs knöts successivt ytterligare några forskare till P₃: den ungdoms- och kultursociologiskt inriktade medievetaren Erling Bjurström (som sedan blev professor vid Tema Q), teatervetaren Marika V. Lagercrantz (som senare drog igång den framgångsrika Dramawebben), idrottshistorikern Lars Lagergren (med forskning bland annat om svensk motorsport och evenemangskultur, sedermera vid Malmö högskola) samt litteraturvetaren Ulf Olsson (numera åter vid Stockholms universitet). Även flera andra forskare bidrog med olika tidsbestämda delprojekt och publikationer, däribland Leonor Camauër, Amanda Lagerkvist, Cajsa Lagerkvist och Johan Sanne.

Arbete & kultur P₃ ägnade stor energi åt att utveckla ett program för att studera konstnärliga yrkesområden men också kulturpolitiska frågor. Bland annat undersöktes invandrares villkor på kulturarbetsmarknaden, och så utformades i flera versioner projektplaner för att undersöka kulturlivets gränser och gränstrider. Där handlade det om hur gränserna mellan kulturella och andra samhällsområden dras och utmanas, och likaså hur gränserna inom kultursektorn omvandlas (mellan konstarter, mellan proffs och amatörer, mellan högt och lågt etc.).

Ganska snart visade sig emellertid Arbetslivsinstitutet som helhet stå på lösan sand, och just delprogrammet P₃ för kulturproduktion och kulturarbete ansågs i det allt mer trängda läget som alltför apart i förhållande till ALI:s traditionella profilområden. ALI-ledningen såg med uppenbar skepsis på försöken

att ta ett bredare grepp om frågorna kring kulturproduktionens organisering. Våren 2003 avvecklades det därför och resterande verksamheter och personal överfördes till Tema Q vid Linköpings universitet, endast en kort tid innan hela ALI upplöstes för gott. Men de nätverk och planer som formerades där fick ändå stor fortsatt betydelse för Tema Q:s utveckling, genom en hög grad av kontinuitet där flera initiativ förde vidare det som påbörjats under ALI:s sedermera fallna mantel.

2. ACSIS – LIU-CENTRUM

Jag disputerade 1985 i musikvetenskap i Göteborg och tillträdde 1986 en ny-inrättad HSFR-forskartjänst i ungdomskulturforskning (HSFR utläses Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, som senare uppgick i Vetenskapsrådet). Tjänsten placerades vid dåvarande Centrum för masskommunikationsforskning vid Stockholms universitet, där man hade en vital seminarieverksamhet kring populärkultur. Där fick jag den stora förmånen att vara med om att utforma det nya universitetsämnet medie- och kommunikationsvetenskap inom den likaså nybildade Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK).

Vid mitten av 1990-talet tog jag vissa trevande steg för att försöka skapa ett övergripande centrum för kulturstudier. Det var tänkt att länka samman Stockholms universitet med huvudstadens olika konstnärliga högskolor, men det visade sig snart finnas alldeles för stort motstånd mot den typen av överskridande samverkan, inte minst från SU:s sida, där man kunde ana en viss misstro mot att komma alltför nära de mer praktiskt-estetiskt orienterade högskolorna. Misstron var nog egentligen ömsesidig.

Men grundidén kändes ändå hållbar, och i februari 1999 kunde jag med stöd från både HSFR och RJ organisera en internationell workshop, "Advancing Cultural Studies", för att ventilera och diskutera kulturstudiernas läge och behov av infrastrukturella satsningar (Fornäs 1999). Workshopen gav starkt stöd för idén om ett nationellt centrum för tvärvetenskapligt och internationellt nätverkande, och efter ett fortsatt RJ-stött utredningsarbete (Fornäs 2001) kunde Advanced Cultural Studies Institute of Sweden (AC SIS) med stöd från RJ och Linköpings universitet starta sin verksamhet i Norrköping våren 2002.

Verksamhetens syfte var att stärka och vidareutveckla ("advance") tvärvetenskaplig och kritisk kulturforskning genom nätverkande över olika gränser: mellan svenska universitet, mellan svensk kulturforskning och det internatio-

nella fältet för cultural studies, mellan olika discipliner och mellan olika tematisksa forskningsområden. Inledningsvis angavs syftena som en kombination av tre inbördes överlappande "zoner": "interpretations" (tolkningar, texter, medier och estetik), "interactions" (interaktion, praktiker, identiteter och relationer) och "interventions" (politik, makt, institutioner och rörelser). Också här var således olika gränser och överskridanden ett centralt tema.

En rad olika konstellationer av kunniga forskare var genom åren involverade som medarbetare (bland andra i starten Ulf Lindberg, Britt-Marie Thurén, Ove Sernhede och Håkan Thörn, följda av Helene Egeland, Bodil Axelsson, Sofia Seifarth, Ann Werner, Martin Fredriksson, Andreas Nyblom och Johanna Dahlin), även om budgeten aldrig räckte till några mer omfattande rekryteringar utan mer inriktades på nätverkande spetsinsatser. En nationell styrelse tillsattes, där varje svenskt universitets rektor föreslagit var sin representant, med först Inge Jonsson och senare Dan Brändström som ordförande. Denna regelbundet sammanträdande styrelse är en unik och mycket värdefull resurs för att koordinera landets kulturforskande miljöer och arbeta fram gemensamma initiativ för att stärka området.

Gästforskare har hela tiden varit en viktig ingrediens. Flera internationellt välkända profiler (Pertti Alasuutari, Ien Ang, Stuart Burch, Annie E. Coombes, Daniel Dayan, Mark Gottdiener, Lawrence Grossberg, Elaine Lally, Celia Lury, Doreen Massey, Brett Neilson, Roger Odin, Janice Radway, David Rowe, Rafal Smoczyński, Naomi Stead, John Urry med flera) har passerat revy genom åren, liksom för perioder om upp till några månader en lång rad postdokor och doktorander som lär höra till framtidens spetsforskare på kulturfältet. Kring gästerna har seminarier, workshopar och enstaka forskarkurser organiserats, ett omfattande material har publicerats på webben (www.acsis.liu.se), och ett nationellt nätverk i form av en livaktig mejlinglista ("Kulturstudier") binder idag samman fältet. Vartannat år hålls stora nationella eller internationella konferenser som samlar 2-300 deltagare och etablerats som en vital knutpunkt för svensk och europeisk kulturforskning. Till publikationerna hör omfattande konferens-proceedings (Axelsson & Fornäs 2005; Fornäs & Fredriksson 2007; Nyblom 2009; Fredriksson 2011) men också en ambitiöst redigerad tryckt antologi (Axelsson & Fornäs 2007) samt ett forskningspolitiskt specialnummer av tidskriften *Kulturella perspektiv* (17:2, 2008) om kulturforskningens nytta.

Särskilt starka band har knutits med kulturforskningsmiljön i Australien. En rad enskilda utbyten fick från 2008 en förstärkt institutionell bas genom

ett av STINT finansierat program "Culturalisation and Globalisation: Advancing Cultural Research in Sweden and Australia" där ACSIS tillsammans med Tema Q samverkar med Centre for Cultural Research (CCR) vid University of Western Sydney (UWS). Samverkan ska pågå i fyra år, till 2012, och innefattar årliga utbyten av doktorander postdokar och professorer i bägge riktningar samt workshopar och forskarkurser i anslutning till dessa besök. Varje år har fyra forskare rest i vardera riktningen, på besök mellan en och sex veckor, och med riktade aktiviteter som rört kulturproduktion, populärkultur, globalisering, resande, resande och historiska museer. Genom detta omfattande utbytesprogram har ACSIS öppnat upp en bred kanal för transnationella kontakter, vilket i första hand kommit Tema Q till godo men även gett rika impulser till landets övriga kulturforskningsmiljöer.

ACSYS måste ses som ett lyckat initiativ. Det har tillsammans och i nära samverkan med Tema Q och Swedish Cultural Policy Research Observatory (SweCult) konsoliderat Linköpings universitet i Norrköping som Sveriges ledande nav för tvärvetenskaplig kulturforskning. Här har ACSIS främst bidragit med att spetsa de utåtriktade nationella och internationella nätverken, men också att bistå med pådrivande och samlande uppgifter inom det egna universitetet, med stöd av dess filosofiska fakultet.

3. INTERSECTIONS: CULTURAL STUDIES OF MEANING, POWER AND IDENTITY – VR-PROGRAMANSÖKAN

När Tema Q var ungt kändes det angeläget att utveckla samarbeten med andra temamiljöer vid LiU, och inte minst med Tema E (etnicitet), Tema G (genus) och Tema Ä (äldre och åldrande) som likaså var relativt nystartade. Vetenskapsrådet hade lanserat en ny stödform för större program (som senare skulle utvecklas till de så kallade Linnéstöden), och jag tog hösten 2003 på mig att försöka organisera en sådan programansökan. Ansökan sändes in 2004 men det blev tyvärr avslag.

Ansökan beskrev det tjugoförsta århundradet som "en värld av korsningar, flöden och blandningar på alla nivåer":

Globaliseringen har intensifierat utbyten över geografiska och politiska gränser. Blandningar av kultur och ekonomi har problematiserat traditionella gränser mellan samhällssektorer. Det har blivit tydligare hur olika identitetsdimensioner såsom kön, sexualitet, etnicitet, nationalitet, ålder, generation och klass samspelar med varan-

dra. Medialisering och estetisering har skapat blandformer mellan fakta och fiktion, mellan medieformer och mellan olika kulturella genrer. Alla dessa förskjutningar förstärker behoven av nyskapande analyser där olika humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen samverkar för att förstå de gränsöverskridande processer som kännetecknar dagens senmoderna nätverkssamhälle. Här har Linköpings universitet en lång tradition av tvärvetenskaplig kompetensutveckling, där ett antal var för sig mångfasetterade och nationellt unika enheter nu står beredda att ta ett samlat grepp och förena sina resurser för att kraftfullt stärka kulturstudiernas fält och möta de historiska utmaningar som kulturforskningen står inför.

“Intersections: Cultural Studies of Meaning, Power and Identity” (“Korsningar: Kulturstudier av mening, makt och identitet”) skisserades som ett program för tvärvetenskaplig kulturforskning, centrerat kring Tema Q, Tema E, Tema G och ACSIS, och med Tema B (barn), Tema K (kommunikation) och Tema Ä som associerade enheter. Programmet avsåg att utveckla strategisk samverkan mellan dessa var för sig tvärvetenskapliga enheter, genom gemensam forskning, teori- och metodutveckling inom fyra tematiska noder som vart och ett skulle samordnas av två enheter: (1) Korsande identiteter och (o)jämlikheter (Tema G och Tema E); (2) offentlighetssfärer och överskridande medborgarskap (Tema Q och ACSIS); (3) Translokala kulturer i interurbana rum (Tema E och Tema Q); (4) Intermediala gränsland och performativa cyborgar (ACSYS och Tema G). I varje nod skulle forskning, seminarier, workshops, gästforskarbesök, publikationer och doktorandkurser utvecklas. Som koordinators skulle jag ha stöd av ACSIS styrelse och en nybildad internationell rådgivargrupp.

Det var således ett storstiltat försök att få till stånd en verkligt bred samverkan inom LiU mellan de olika temamiljöer som särskilt tydligt intresserade sig för kulturforskning, och med ACSIS som koordinerande instans. Ett skäl till att försöket inte upprepades kan ha varit att det hela nog hade ett lite väl omfattande, lösligt och ofokuserat format, men också att de tilltänkta temamiljöerna visade ett ganska ljumt intresse för sådan samverkan, och istället prioriterade uppbyggnaden av var sina tematiska miljöer och nätverk.

4. CULTURE UNBOUND: AN INQUIRY INTO PROCESSES OF CULTURALISATION – RJ-PROGRAMANSÖKAN

Istället fick jag då på Svante Beckmans initiativ uppdraget att i samarbete med kollegorna vid Tema Q arbeta fram en stor programansökan till Riksbankens

Jubileumsfond. Svante föreslog att begreppet och fenomenet ”kulturalisering” skulle kunna stå i fokus, och jag kom på namnet ”Culture Unbound”, inspirerat av Shelleys ”Prometheus Unbound” (men som också visade sig ha använts i ganska annorlunda betydelse som titel på Tom O'Dells avhandling i etnologi).

Forskningsprogrammet fick namnet ”Culture Unbound: An Inquiry into Processes of Culturalisation” (”Den otyglade kulturen. En undersökning av kulturaliseringsprocesser”). Det avsågs granska samtida teser om en radikal ökning av kulturens betydelse och omfång i det postindustriella samhället.

Industrisamhället sägs ha övergått i ett upplevelsesamhälle, politik och ekonomi estetiseras, det offentliga livet domineras alltmer av underhållning, IT bär fram en global industrialisering av kulturproduktionen, global kommunikation i massmedier och Internet revolutionerar kulturgeografin, konst och design står i centrum för utvecklingstänkandet. Programmets huvudmål är att granska innebörden, trovärdigheten och implikationerna av dessa och liknande föreställningar om en omvälvande ”kulturalisering” av samhällslivet. Vad är verkliga trender, vad är illusioner, vad är perspektivförändringar? Vad driver de reella förändringarna? Hur förklara illusionerna? Varför har samhällstänkandet genomgått ”en kulturell vändning” under senare decennier? Programmet vill bidra till att bygga upp en nationellt samordnad och internationellt förankrad tvärvetenskaplig kulturforskning som svarar mot ett samhälle där ”kultur” inte längre är en politiskt och ekonomiskt marginell företeelse. Det spänner över åtta år och är uppbyggt kring åtta huvudprojekt, alla med flera delstudier. Programmet kommer att engagera ett 30-tal svenska och utländska forskare med en kärna bestående av sex professorer vid Tema Q, Linköpings universitet.

Vid stödformens premiär 2005 skulle endast ett sådant program få stöd, och vi var länge favoriter, men föll sorgligt nog i sista instans. Eftersom vi hamnat som god tvåa gjordes ett förnyat försök med en förbättrad ansökan 2006, då hela tre program skulle belönas. Spänningen var enorm, men återigen hamnade vi precis under strecket, vilket förstås var oerhört frustrerande. En sista ansträngning gjordes 2007, men sedan gav vi upp.

Vi tyckte oss ha goda odds och starkt stöd inom RJ, men uppenbart fanns ett segt motstånd hos vissa i de beredande organen, vilket gjorde ansökan alltför kontroversiellt för att nå hela vägen fram. Vid de hearings som förekom märktes tydligt hur ledamöter som var kända för att ogilla hela LiU:s tema-tanke och stå för en mer traditionalistisk disciplinriktning hyste en ingrodd skepsis mot

oss och vårt programförslag. Om man ser på vilka RJ-ansökningar som under de första åren faktiskt fick programstöd så är det påfallande att de alla är relativt tydligt disciplinärt nischade. Ingen av dem har samma tvärvetenskapligt djärva karaktär som vår. Trots alla vackra ord som cirkulerar om tvärvetenskaplighetens värden tycktes tiden inte ha varit mogen för att ge så massivt stöd till så pass gränsöverskridande idéer.

Denna ambitiösa kraftsamling fick trots sitt finansiella misslyckande stor positiv betydelse för Tema Q, som ett sätt att utforska och vidareutveckla en gemensam plattform för dess vid det laget sju professorer och de allt fler postdokar och doktorander som verkade där. Det gav oss något konkret att samlas kring, och fick oss att upptäcka röda trådar mellan våra delområden. Med stöd av de övriga bearbetade jag ansökan till en självständig rapport som angav den valda tematiken och utvecklade de perspektiv som byggde på de olika forskningsinriktningarna vid Tema Q, och sökte samla dem till en gemensam problemställning (Fornäs m.fl. 2007a). Rapporten innehåller åtskilliga bärkraftiga tankar som väl förtjänar att utvecklas till nya projekt.

5. CULTURE UNBOUND: JOURNAL OF CURRENT CULTURAL RESEARCH — VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

RJ-ansökan var liksom det tidigare ALI-programmet en idé från Svante Beckman som jag tog fatt i och fick ansvar för att förverkliga, och det gällde också nästa steg. Vid flera tillfällen hade det talats om att man kanske borde starta någon form av tidskrift, och nu kändes tiden mogen för detta. Direkt efter tredje RJ-ansökan satte jag igång detta arbete, och valde att återanvända programrubrikens huvudled. Resultatet blev den vetenskapliga tidskriften *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, som sedan 2009 publiceras av Linköping University Electronic Press (www.cultureunbound.ep.liu.se). Tidskriften använder etablerad ("dubbelblind") refereebedömning och har fördelen att enbart publiceras digitalt (elektroniskt) med full och kostnadsfri open access. Redaktionen består tills vidare av Martin Fredriksson (verkställande redaktör på 20% av heltid), mig själv (huvudredaktör) och Jenny Johannisson (biträdande redaktör). ACSIS, Tema Q och SweCult står tillsammans som garantier för (de högst rimliga) utgivningskostnaderna, RJ gav initialt ett generöst igångsättningsstöd och LiU:s filosofiska fakultet har lika generöst ställt upp med ett årligt bidrag som håller verksamheten flytande. I rådgivande "Editorial Board" ingår uppmot ett hundratal nationellt och internationellt ledande kulturforskare i ACSIS,

Tema Q:s och SweCults samlade nätverk.

Det elektroniska och öppna formatet gör tidskriften lättåtkomlig och fullt sökbar över nätet, samtidigt som våra rigorösa redaktionella rutiner säkrar den vetenskapliga kvaliteten. Vi behöver inte samla artiklar till nummer, men har ändå valt att publicera artiklar i rimliga grupper snarare än en i taget, för att göra det rimligt att samtidigt sprida information om varje sådant "släpp". Vi har också valt att driva fram ett rullande schema med temablock där vi samarbetar med särskilt utsedda gästredaktörer för att profilera vissa specialområden, ibland med utgångspunkt i konferenser, symposier eller större forskningsprojekt.

2009 års premiärårgång bestod av 24 artiklar om sammanlagt mer än 500 sidor, med en rad "fria" artiklar samt två temablock: "What's the Use of Cultural Research?" (redigerat av oss själva) och "City of Signs – Signs of the City" (med Geoff Stahl som gästredaktör). 2010 publicerades inte mindre än 43 artiklar (drygt 800 sidor), med fem temablock: "Surveillance" (Toby Miller); "Rural Media Spaces" (Magnus Andersson och André Jansson); "Culture, Work and Emotion" (Can-Seng Ooi och Richard Ek); "Literary Public Spheres" (Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson); samt "Uses of the Past: Nordic Historical Cultures in a Comparative Perspective" (Peter Aronsson). Den i skrivande stund ännu inte avslutade årgången 2011 fylls av temablocken "Fashion, Market and Materiality" (Therése Andersson); "Creativity Unbound – Policies, Government and the Creative Industries" (Can-Seng Ooi och Birgit Stöber); "Exhibiting Europe" (Stefan Krankenhagen); samt "Shanghai Moderne: The Future of Microcosm?" (Justin O'Connor och Xin Gu).

2010 hade tidskriften 13 000 besökare, och den mest lästa artikeln laddades ner av 1 600 läsare. Ett tusental fans ingår i dess mejlinglista eller FaceBook-grupp. Författare och artiklar representerar en bred vetenskaplig sfär, jämnt fördelad mellan humaniora och samhällsvetenskap, med medieforskning, kultur ekonomi, kulturstudier och historia som de vanligaste områdena. De första två åren kom författarna från femton länder på fyra kontinenter, även om där fanns en viss tyngdpunkt i Sverige, Norden och Europa. Tidskriften tycks uttrycka ett slags kosmopolitisk och mångfasetterad identitet hos denna nyare kulturforskning, vilket bådar gott för framtiden.

Med denna tidskrift har Sverige och dess centrala Norrköpingsmiljö åter ställt sig i centrum för kulturforskningens internationella nätverk. Här erbjuds en fantastisk resurs för innovativ kommunikation som inte minst Tema Q har enorm nytta av.

6. MEDIERAD KULTUR

Det sjätte initiativet är förstås själva Tema Q:s ordinarie verksamheter, där min roll utifrån professurens ämnesbeskrivning var att driva fram forskning och forskarutbildning med inriktning mot ”medierad kultur”. När jag 2003 tillträdde som första innehavare av denna stol beskrevs dess område i följande termer:

I det nutida samhället genomsyrar medier kulturen, sedd både som särskild estetisk verksamhet och sektor och som sätt att leva. Parallellt med denna medialisering sker en kulturalisering av samhället och medierna, så att meningsskapande och formande gestaltning får ökande betydelse i vardagsliv, ekonomi, politik och vetenskap. Digitala och nätverksbaserade kommunikationstekniker har förändrat villkoren för mediekulturen. Innehavaren av professur (IV) skall bedriva flerdimensionella studier av mediekulturella uttryck och praktiker, texter och kontexter. Tvärvetenskapliga kulturstudier i gränslanden mellan traditionella ämnesområden skall ge en fördjupad förståelse av samflödena mellan medietyper, konstarter och uttrycksformer tvärs över traditionella gränser. Innehavaren skall bedriva humanistisk-estetisk forskning av hur vitt skilda typer av ord, bilder och ljud samspelar, skapas, sprids och används i olika sociala sammanhang. Detta skall resultera i insikter om hur mening, identitet och makt samspelar i en tid av intensifierad och globaliserad modernisering.

Efter några år stöptes indelningarna av Tema Q:s profil om betydligt, och man gick ifrån en strikt uppdelning där varje professor hade sitt ansvarsområde, vilket skildras på andra håll. Det visade sig också genast finnas åtskilliga broar mellan professorsområdena. Så kom ju även Erling Bjurström från medie- och kommunikationsvetenskapen och det fanns stora överlappningar mellan mitt och hans områden. Peter Aronsson och andra inom fältet för historiebruk och kulturarv hyste likaså ett varmt intresse för mediernas och medieringsprocessernas betydelse i konstruktionen av historiskt minne och nationell identitet. Och när Martin Kylhammar kom in från Tema Kommunikation och Roger Qvarsell från Tema Mat förde de och deras doktorander och postdokar också in andra tydligt medieorienterade profiler med främst historiska perspektiv på offentlighet, journalistik, konsumtion och reklam. Något starkt skäl att hålla isär krafterna fanns inte. Jag fick tidigt också ett särskilt ansvar för att stödja området ”Gestaltningssprocesser i kultur och medier”, bland annat genom en utredning inför avslutningen av Karin Beckers treåriga gästprofessur 2004-2006. Såväl det mediala som det estetiska perspektivet förenade dessa bägge fält inbördes och

utgjorde samtidigt en brygga över mot det närliggande utbildningsprogrammet KSM (Kultur, samhälle, mediegestaltning) vid Linköpings universitets Campus Norrköping.

Överlappningar, samverkan och öppenhet utåt var således hela tiden kännetecknande för verksamheterna kring medierad kultur, vilket på sätt och vis ligger i ämnets natur, då det kommunikativa och förmedlande därigenom karaktäriserade både ett forskningstema och en verksamhetsstil. Det är intressant att se hur utlysningen av samma professur i medialiserad kultur formulerades 2009, efter min uppsägning:

Den forskning som bedrivs vid Tema Q om kulturens mediering har ett brett fokus, som innefattar såväl medietexter i sig som deras produktion, spridning, användning och reglering. En viktig utgångspunkt för forskningen inom detta område är också hur den moderna kommunikationsteknologins utveckling samspelar med, påverkar och påverkas av, olika samhälls- och kulturaliseringsprocesser, liksom människors upplevelser, identiteter, kunskaper, sociala gemenskaper och meningsskapande. I samspel med övriga delar av Tema Q:s forskning fokuserar forskningen inom detta område även på historiska medialiseringsprocesser och mediehistoriska perspektiv. Kulturens mediering undersöks härigenom både ur ett grundläggande samhälls- och kombinerat samtids- och historiskt perspektiv, samtidigt som forskningen kring den griper över medier, genrer och innehåll som vanligtvis studeras var för sig, som exempelvis litteratur, film, musik, museer och Internet.

Här finns en uppenbar kontinuitet, trots att jag såsom avgående innehavare inte hade någon roll i att formulera dessa rader. Det återstår att se hur efterträdaren väljer att förvalta och vidareutveckla tematiken. Andra kollegor redogör här för sina bidrag till den medierade kulturens breda område, men jag vill gärna avrunda med några ord om den forskning på detta fält som jag ägnat mig åt under mina år vid Tema Q.

När jag kom till Tema Q hade jag just avslutat projektet "Digitala gränsland" där jag samlat fyra andra forskare för att undersöka processer av identitet och interaktivitet på Internet: Jenny Sundén och Malin Sveningsson från Tema Kommunikation samt Kajsa Klein och Martina Ladendorf som då kom från JMK vid Stockholms universitet (Fornäs m.fl. 2002). Projektet var visserligen avslutat men hade vissa efterklanger flera år fram i tiden.

Ett långt större projekt var det av den tyske filosofen Walter Benjamins

”Passagearbete” inspirerade ”Passageprojektet”. I detta komplexa och fleråriga projekt vid Riksbankens Jubileumsfond samverkade ett femtontal forskare från olika ämnen (MKV, etnologi, socialantropologi, ekonomisk historia, konstvetenskap, genusvetenskap) i en kollektiv medieetnografisk studie av medier och kultur i ett köpcentrum, Solna Centrum (Bjurström m.fl. 2000; Becker m.fl. 2001 och 2002; Gemzöe 2004; Fornäs m.fl. 2007b). Projektet och dess resultat erbjöd många användbara ingångar för bland annat forskarkursmoment vid Tema Q, då medie- och kulturperspektiven på ett köpcentrum som samtidigt var ett stadscentrum gav rikliga tillfällen att belysa samspel mellan stat/politik, marknad/ekonomi och civilsamhällets kulturella praktiker, med intermediala konsumtionskedjor och makten över det offentliga stadsrummet som två viktiga tyngdpunkter.

Parallellt slutförde jag också en egen studie kallad *Moderna människor. Folkhemmet och jazzen* (Fornäs 2004). Där var det identitetstematik som stod i fokus, och det var samtidigt min första lite större historiska undersökning, med fokus på perioden 1920–1950. Det handlade om en studie av hur olika identitetsdimensioner (däribland ålder, klass, etnicitet och kön) samspelade ”intersektionellt” och omförhandlades under en känslig fas av Sveriges modernisering. Det var samtidigt en i hög grad intermedial studie som läste samman en rad olika typer av medietexter, däribland sånger, dikter, romaner, essäer, tidningsartiklar, filmer och radioprogram. Också denna tematik blev i flera sammanhang användbar vid Tema Q.

Som professor fick jag möjlighet att biträda i handledandet av flera medietintresserade doktorander ur den redan antagna kullen från 2002: främst Helene Egeland och mer informellt Kyrre Kverndokk. Jag fick själv huvudansvaret för tre av dem som antogs 2004. Andreas Gunnarsson (2006) skrev en fascinerande licentiatavhandling om hur genetik skildras och problematiseras i fiktion: två romaner (*Geniernas återkomst* och *Oryx och Crake*) och två långfilmer (*Gattaca* och *Hulk*). Han övergick sedan till STS (Science and Technology Studies) vid Göteborgs universitet. Ann Werner (2009) skrev sin doktorsavhandling om unga kvinnors användning av musikmedier, där hon både undersökte medietekniska, sociala och emotiva aspekter. Hon är numera verksam inom genusvetenskapen vid Södertörns högskola. Martin Fredriksson (2009) behandlade den svenska upphovsrättens historia och har i hög grad fungerat sammanlänkande inom Tema Q genom att med Martin Kylhammar som bihandledare kombinera kulturhistoriska med medievetenskapliga perspektiv, bli verkställande forsk-

ningsadministratör vid ACSIS och redaktör för *Culture Unbound* samt därtill även medverka i Erling Bjurströms projekt om lokal och regional upplevelseproduktion. Alla tre har för övrigt varit starkt engagerade i miljöstärkande samarbeten såsom ACSIS, vilket genom åren även gällt flera andra doktorander och postdokar, såsom Bodil Axelsson, Johanna Dahlin, Helene Egeland, Andreas Nyblom och Sofia Seifarth.

Sist bör nämnas det upprepade försöket att få fram medel för ett stort projekt om Europasymboler och europeisk identitet, som i viss mån i sitt angreppssätt kan sägas knyta an till studien *Moderna människor*, men nu med en helt annan krets av identifikatoriska texter i fokus. Efter försök med Vetenskapsrådet och Europeiska forskningsrådet (ERC) utmynnade i en anspråksfull ansökan till EU inom sjunde ramprogrammet, "Signifying Europe: European Symbols and Identities in Transition", med forskargrupper i åtta europeiska länder inblandade. Återigen fick vi höga poäng men hamnade sedan ändå precis under gränsen för anslag. Dock involverade dessa planer bara några få forskare vid Tema Q, och efter att ha publicerat en mindre pilotstudie om europengarna som medium för transnationell identifikation (Fornäs 2007a) och den omfattande boken *Signifying Europe* (Fornäs 2011) fortsätter jag nu att föra vidare dessa idéer vid Södertörns högskola.

Jag kan i backspegeln tydligt se hur alla dessa programmatiska konglomerat flätats in i samma skimrande väv, där övriga Tema Q-medarbetare i sin tur bidragit med lika brokiga och livfulla inslag. Som framgått har gränsdragningar, förskjutningar, överskridanden och överbryggingar hela tiden varit en röd tråd i denna väv.

Många storslagna visioners föga stolta undergång kan man sörja över. I vissa fall kan man i efterhand inse hur svåra odds vi kämpade emot. Men förvånansvärt mycket av även de kapsejsade planerna förefaller fortfarande högst inspirerande. Och att Tema Q, ACSIS och tidskriften *Culture Unbound* lever vidare i högönsklig välmåga är något att glädjas åt och vara stolt över. Att tre av sex ambitiösa satsningar visat sig livskraftiga och ingen av de tre andra känns helt omöjliga är ett gott betyg åt de kollektiva sammanhang ur vilka dessa planer föddes. Jag bleknar en aning i denna eftertankens stund, men det är en blekhet som inte härrör ur några pinsamma skamkänslor, utan ur den matthet man kan känna inför erfarenheten av ett dussintal så oerhört intensiva och kreativa år, där så många krafter samlades kring så dynamiska och spännande idéer för gränsöverskridande kulturforskning.

Själv är jag lycklig nog att ha gått vidare till en precis lika sjudande kollektiv miljö vid Södertörns högskola, där jag verkar inom ämnet medie- och kommunikationsvetenskap, i tät samverkan med estetik, filosofi, genus, konst och litteratur, inom den forskarskola som nyligen formerats på området ”Kritisk kulturteori”. När min Tema Q-efterträdare utsetts och avlöst mig som kvardröjande ACSIS-föreståndare behåller jag ändå ännu en tid en fot som huvudredaktör för tidskriften *Culture Unbound*. Det känns som en bra länk tillbaka till den stimulerande Tema Q-miljö som jag fick förmånen att vara med om att konstituera under dess första decennium. Jag önskar den all fortsatt framgång!

REFERENSER

- Axelsson, Bodil & Johan Fornäs (red.) (2005). *Kulturstudier i Sverige. Nationell forskarkonferens, 13–15 juni, 2005, Norrköping, Sweden*. Linköping: Linköping University Electronic Press (Linköping Electronic Conference Proceedings, 15, www.ep.liu.se/ecp/015).
- Axelsson, Bodil & Johan Fornäs (red.) (2007). *Kulturstudier i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Becker, Karin, Erling Bjurström, Johan Fornäs & Hillevi Ganetz (red.) (2001). *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- Becker, Karin, Erling Bjurström, Johan Fornäs & Hillevi Ganetz (red.) (2002). *Medier och människor i konsumtionsrummet*. Nora: Nya Doxa.
- Bjurström, Erling, Johan Fornäs & Hillevi Ganetz (2000). *Det kommunikativa handlandet. Kulturella perspektiv på medier och konsumtion*. Nora: Nya Doxa.
- Fornäs, Johan (1999). *Advancing Cultural Studies: Report from an International Workshop at Södergarn Conference Centre, Lidingö near Stockholm, 4–5 February, 1999*. Stockholm: JMK (Reports and papers 1999:1; huvuddelarna även i *Culture Machine*, 1:2, culturemachine.tees.ac.uk/fm_fm.htm (990528)).
- Fornäs, Johan (2001). *Advancing Cultural Studies in Sweden: An Infrastructural Initiative*. Norrköping: Arbetslivsinstitutet (Arbetslivsrapport 2001:1).
- Fornäs, Johan (2004). *Moderna människor. Folkhemmet och jazzen*. Stockholm: Norstedts.
- Fornäs, Johan (2007). *Reading the euro: Money as a Medium of Transnational Identification*. Norrköping: Department of Culture Studies (Tema Q, Report 2007:1; Linköping University Electronic Press, www.ep.liu.se/ea/temaq/2007/001).
- Fornäs, Johan (2011). *Signifying Europe*. Bristol: Intellect Press.
- Fornäs, Johan & Martin Fredriksson (red.) (2007). *INTER: A European Cultural Studies Conference in Sweden, Norrköping 11–13 June 2007*. Linköping: Linköping University Electronic Press (Linköping Electronic Conference Proceedings, 25, www.ep.liu.se/ecp/025).
- Fornäs, Johan, Kajsa Klein, Martina Ladendorf, Jenny Sundén & Malin Sveningsson

- (2002). *Digital Borderlands: Cultural Studies of Identity and Interactivity on the Internet*. New York: Peter Lang.
- Fornäs, Johan, Peter Aronsson, Karin Becker, Svante Beckman, Erling Bjurström, Tora Friberg, Martin Kylhammar & Roger Qvarsell (2007a). *Culture Unbound: Dimensions of Culturalisation*. Norrköping: Department of Culture Studies (Tema Q, Report 2007:5; Linköping University Electronic Press, www.ep.liu.se/ea/temaq/2007/005).
- Fornäs, Johan, Karin Becker, Erling Bjurström & Hillevi Ganetz (2007b). *Consuming Media: Communication, Shopping and Everyday Life*. Oxford/New York: Berg.
- Fredriksson, Martin (2009). *Skapandets rätt. Ett kulturvetenskapligt perspektiv på den svenska upphovsrättens historia*. Göteborg: Daidalos.
- Fredriksson, Martin (red.) (2011). *Current Issues in European Cultural Studies: ACSIS Conference 2011*. Linköping: Linköping University Electronic Press (Linköping Electronic Conference Proceedings, www.ep.liu.se/ecp).
- Gunnarsson, Andreas (2006). *Genetik i fiktion*. Norrköping: Tema Kultur och samhälle (Tema Q skriftserie 2006:2).
- Nyblom, Andreas (red.). *Kultur~Natur: Konferens för kulturstudier i Sverige 2009, Norrköping 15–17 juni*. Linköping: Linköping University Electronic Press (Linköping Electronic Conference Proceedings, 40, www.ep.liu.se/ecp/040).
- Werner, Ann (2009). *Smittsamt. En kulturstudie av musikbruk bland tonårstjejer*. Umeå: h:ström.

Karin Becker

Gestaltningssprocesser i kultur och medier vid Tema Q

”GESTALTNINGSFORSKNING” VAR ETT deltema inom den plan ett nytt kulturvetenskapligt forskningstema vid Campus Norrköping som presenterades av rektor Anders Flodström år 1998, det som skulle bli Tema Q. I mitt bidrag till jubileumsboken lägger jag fram några bakgrundstankar som ledde till forskningen i gestaltningssprocesser i kultur och medier vid Tema Q samt presenterar två projekt som utvecklade innovativa ansatser för kulturforskning. Jag kom till Tema Q som medieforskare inriktad på fotografi och visuell kultur, och närmast från Konstfack där jag hade varit professor i bildpedagogik under sex år. På Konstfack hade jag lanserat visuell etnografi som båda undersökande och pedagogisk metod, användbar i kartläggning av kreativa gestaltningssprocesser. Passage-projektet var en annan viktig grund, där min ansats var en analys av det köpcentrum som var föremål för projektet som visuell miljö. Jag hade bland annat analyserat vilka konflikter uppstod kring de estetiska värderingarna och i maktspelen som låg bakom de mångfacetterade displayformerna i köpcentrumet, en plats som är samtidigt offentlig och kommersiell (Becker 2001, 2002, Fornäs m.fl. 2007).^{*} Mot den bakgrunden blev frågorna kring visuell gestaltning centrala för Tema Q, med fokus på dess betydelse i det offentliga rummet, ur olika konstnärers och andra aktörers perspektiv.

EN KORT BAKGRUND OM STORA IDÉER

Gestaltningssforskning, infogade i ett brett kulturforskningssammanhang, var en huvudtanke, i förslaget som lades fram 1998.^{**} En annan huvudtanke tog fasta på

^{*} Passage-projektet hade sin början vid JMK, Stockholms universitet i en tid då samtliga forskare i ledningsgruppen var anställda vid den institutionen. Att Erlings Bjurström, sedan projektets ledare Johan Fornäs och senare även jag kom till Tema Q antyder projektets inflytande i utformning av kulturforskning vid Teman.

^{**} Enligt dåvarande rektor Anders Flodström, ”Plan för kulturvetenskaplig forskning och forskarutbildning vid Linköpings universitet, Campus Norrköping, 12 maj 1998. Dokumentets författare var Svante Beckman.

den konvergens som i olika avseende sker mellan konst och teknik, mest påtaglig när det gäller de digitala mediernas utveckling. En besläktad tankegång var att frångå det vanliga antagandet om en specifikt estetisk generaliseringsprincip som utgångspunkt för uppbyggnaden av en gestaltningsinriktad forskning. Man var angelägen att pröva ett angreppssätt där studiet av gestaltningsprocessen blir en central angelägenhet för hela universitetet och ett instrument för utveckling och självreflexion över sina mångsidiga skapande verksamheter. Samverkan mellan kulturforskare och praktiskt utövande gestaltare inom konsterna och media ansågs som en förutsättning för utvecklingen av detta område.

När Tema Q kom igång vid sekelskiftet startade också arbetet med att utveckla den del av Tema Q:s forskningsprogram som hade rubriken "Gestaltningens processens teori och praktik". Under professor Anders Wiklunds ledning formades en "gestaltningsgrupp", och ett antal seminarier hölls under 2001 med syftet att "fokusera och försöka konkretisera gestaltningsbegreppet, i en vid bemärkelse, som forskningsfält".* Forskning i gestaltningsprocesser var tänkt som en mindre enhet som skulle byggas upp i medverkan med de andra deltemana. Två år senare rekryterades jag som gästprofessor i Gestaltningsprocesser i kultur och medier för ett tvåårigt samarbete. Många aktiviteter anordnades: Seminarier och workshops, konferenspaneler och papers, en forskarkurs i estetisk teori och en mängd projektansökningar i syftet att utforska på vilka sätt gestaltning ingår i och kan fungera som ett komplement till övrig kulturforskning. Centrala frågor handlade om vilka kunskapsprocesser som utvecklas genom gestaltning, för att synliggöra och granska dess olika estetik och praktik. Samtidigt pågick en parallell utveckling i konstnärlig forskning inom konstarterna och vid några av Sveriges framstående konstnärliga utbildningar. Här öppnades upp en möjlighet för kollaborativa projekt mellan akademisk forskning och konstarternas förutsättningar, kvalitetskriterier och praktiker. Ansökan om projekt i konstnärlig forskning och utvecklingsarbete (KFoU) föll bra ut och blev ett fruktbart sätt att binda ihop forskning i gestaltningsprocesser med Tema Q:s övriga forskning. Två KFoU-anslag från Vetenskapsrådet kom för perioden 2006–2008, både med syfte att utveckla ett samarbete mellan akademisk och konstnärlig forskning. Dessutom kopplades en konstnärlig gästprofessor till Tema Q och KSM på halvtid under två år, möjliggjort av ytterligare ett VR-anslag.

*Anders Wiklund, epost-meddelande "gestaltnings möte 18 jan 2001" (2000-12-21)

KONSTNÄRLIG FORSKNING OM DEN URBANA PLATSEN

Syftet med projektet *Konst genom Staden* var att utveckla konstnärlig forskning som på olika sätt engagerade sig i staden som rum (Becker 2010, Axelsson & Becker 2010). Projektets titel syftade till rörelse och flöde likväl som den angav ett perspektiv. Med olika medel och tekniker undersökte projektets deltagare aktuella frågor och praktiker som berör människans möten med och i det samtida offentliga rummet. I de genomförda verken undersöktes frågor kring gränserna mellan det privata och det offentliga, mellan det kollektiva och det individuella minnet, mellan centrum och periferi, samt kring seende och på vilka sätt människor möts idag i det offentliga rummet. Projektets deltagare var fotografen Johan Berglund med projektet *8H*, bröderna Jonas och Göran Dahlberg med projektet *Hemliga städer* och Paris-baserad konstnär Esther Shalev-Gerz som genomförde installationen *Sound Machine*.

Johan Berglunds tidigare arbete *8H* skildrade vardagslivet hos människor i stridsområden som känns avlägsna men ändå ligger inom 8 timmars reseavstånd från Sverige. 2005 ställde han ut bilderna i jätteformat kring Sergelstorg i Stockholm, för att skapa ett möte mellan människor på bilderna och de som passerar platsen. För projektet *Konst genom staden* planerade Berglund en utvidgning och spridning av *8H* dels med nya reportage från ytterligare stridsområde, dels med *Unfold*, ett magazine i stor format med kritiska reportage. Med en hög kvalité och starka bilder skulle *Unfold* fungera som motbild till massmediernas utbud. Jonas och Göran Dahlbergs syfte med *Hemliga Städer* var att undersöka osynliggöranden, både historiskt och genom att besöka samtida platser. De urskiljde två olika former av hemliga städer: stadsbildningar som förefaller vilja vara hemliga (självpåtagat hemliga städer); samt stadsbildningar som blivit hemliga för att någon annan velat det (hemlighållna städer). Dessa två former blev en bas för de verk som genomfördes. Göran Dahlberg skrev fram de erfarenheter och resultat från hans undersökningar i essäer för tidskriften *Glänta* och en bok (Dahlberg 2010). Jonas Dahlberg genomförde installationen *View through a Park*, en filmatisering av en modell han byggde efter New Yorks äldste privata park (Dahlberg 2009).

Esther Shalev-Gerz tog sin utgångspunkt i Norrköpings industrilandskap, och arbetarnas ljudminne från en sedan länge nedlagd arbetsplats. Verket *Sound Machine* byggde på intervjuer och filminspelningar av kvinnor som tillsammans med sina döttrar lyssnade på maskinljudet. Norrköpings Konstmuseum ställde ut *Sound Machine* samtidigt som en ljudinstallation ägde rum på bron som ledde

till den nedlagda fabriken. Som innehavare av den konstnärliga gästprofessuren hade Shalev-Gerz ett närmare samarbete med Tema Q, och som även möjliggjorde forskare Bodil Axelssons omfattande dokumentation av den komplexa kollaborativa gestaltningsprocessen som ledde till *Sound Machines* installation i Norrköping. Verket vandrade vidare, först till Shalev-Gerz retrospektiv utställning i Paris, och sedan tillbaka till "The Moderna Exhibition 2010", Moderna museets överblick över svenska samtida konst (Shalev-Gerz 2010). Samtidigt bidrog Axelssons värdefulla dokumentation till en kritisk vetenskaplig analys av den konstnärliga processen (bl.a. Axelsson & Becker 2011).

PERFORMATIVA SKÄRMAR I MÖTET MED MÄNNISKAN

Cinésense, det andra gestaltningsprojektet, ägde rum på gator och torg, i vänthallar och shoppingtempel, bibliotek, butiker och skyltfönster. Dramatiskt kondenserade karaktärer introducerades för en oinvigd publik på en offentlig plats. Konstnärerna Geska Andersson Brečević och Robert Brečević undersökte tillsammans med forskare och studenter hur tid och rum på och framför skärmen (i och utanför fiktionen) kan vävas ihop till en mer performativ rymd (Morrisson m fl 2009, 2010).

Under projektets tre år skapades nya karaktärer till de befintliga "Performing Pictures" konstverken *Män som faller* och *Kvinnor som vänder* och två nya verk *Barn på glid* och *Fäder och söner, på lut* skapades. Filmerna förevisar ett tillstånd nära stasis – ett sorts "stilla stående". Och figurerna fortsätter att vara stillastående tills betraktaren förändrar tillståndet. "Familjen" består av raka berättelser som grundar sig på stillsam handling med en dramatisk förändring i situationen. Alla verken ställer frågor om förväntningar och föreställningar om att vara "man", "kvinna", "barn" eller "far och son". Ibland med politisk slagkraft, ibland med fantasifulla önskelekar, ibland med effektivt metaforbruk, och alltid med stor mänsklig värme.

Cinésenseprojektets utforskande av olika offentliga platser som utställningsrum nyanserade förståelse av platsen som socialt rum med olika betydelse för människors beteende och respons beroende på rummets karaktär. Med etnografiska studier utifrån ett kulturperspektiv undersöktes hur interaktionen fungerade (eller ej), hur placering av konstverken påverkade betraktarens uppfattning om innehåll och utformning samt frågor kring instruktioner, funktionalitet och begriplighet (Brečević, Brečević & Becker 2011).

Denna förståelse fördjupas och nyanseras i en pågående studie med nya

verk, i första hand med ett intresse för hur skärmbaserad konst med en andlig dimension och innehåll kan bidra till en upplevelse av ett ”andrum”, som erbjuder kontemplation och där besökare upplever att “här kan man stanna upp en stund”. Brečević och Brečević har tagit de frågorna in i ett transnationellt nätverk och ett samarbete med ett hantverkskollektiv i Oaxaca, Mexiko känt för sina restaureringar av traditionella artefakter. Performing Pictures koordinerar den nystartade Euroaxacan Initiative of Transformative Cultures (EITC), ett kollaborativt EU-finansierat kulturinitiativ inriktad på att skapa nya förbindelser mellan digitala, mediebaserad konst och traditionellt hantverk, och samtidigt att etablera nya arbetstillfällen i ett ruralt samhälle med en stark levande kulturtradition.

SAMMANFATTNINGSVIS

Sedan den lanserades i Sverige har ”konstnärlig forskning” blivit gradvis accepterat som samlingsterm för en rad undersökande kreativa praktiker, ofta med en stark konceptuell inriktning. ”Gestaltningssforskning” som den formulerades i Linköping universitets tidiga planer, däremot, har ingen etablerad plats i akademien. Förklaringen kan dels vara att ”gestaltningssprocesser i kultur och medier” fann under en för kort tid för att det ska hinna ge intryck i Tema Qs forskning så som den var tänkt. Ofta krävs flera år efter ett projekt avslutas innan man kan identifiera tydliga resultat. Jag tror att en stor del av förklaringen till glappet mellan de första förslag och dagens verklighet ligger i den trögheten hos de traditionella strukturerna och även tankestrukturerna som kännetecknar båda akademisk forskning och de flesta konstnärs arbetssätt. Det är först när man börjar tänka utanför referensramarna för sin egen praktik som man kan omtolka det (ofta) svåra samarbete med de annorlunda partners och betraktar olikheterna i perspektiv som nyckel till ny kunskap, snarare än som ett hinder. Resultat från de större forsknings- och KU-projekt som genomfördes visar en hög produktivitet över ett brett fält, och ligger förvåningsvärt nära beskrivningarna i de tidiga Q-dokumenterna. Fast inte alltid igenkännbara som akademisk forskning. Trådarna överlappar delvis, men de leder även någon annanstans, mot utställningar och installationer, och mot nya samarbetsformer som kan bryta det vanliga mönstret för kollaborativ forskning. Kunskap gestaltas i andra former – och den är kanske gestaltningssforskningens tydligaste resultat.

REFERENSER

- Axelsson, Bodil & Becker, Karin (reds.) (2010). *Konst genom staden* (Art Through City Space). Skriftserie, Tema Kultur och samhälle (Department of Culture Studies), Linköpings universitet, Linköping University Electronic Press <http://www.ep.liu.se/ea/temaq/2010/001>
- Axelsson, Bodil, & Becker, Karin (2011). "Esther Shalev-Gerz and *Sound Machine*: Mobilising participation in the work of art". I: Lally, Elaine, Ang, Ien & Anderson, Kay (reds), *The Art of Engagement*. Perth: University of Western Australia Publishing.
- Becker, Karin (2001). "Bara titta – Solna Centrum som visuell arena". I: Becker, Karin, Bjurström, Erling, Fornäs, Johan, & Ganetz, Hillevi (red.) *Passager. Medier och kultur i ett köpcentrum*. Nora: Nya Doxa.
- Becker, Karin (2002). "Just Looking? Displays of Power in a Shopping Center". I: Granqvist, Raoul (red.) *Power and Sensuality*. Umeå.
- Becker, Karin (2010). "Art through City Space – Report on a Project in Artistic Research". I: Lind, Torbjörn (red.), *Forskning och kritik – granskning och recension av konstnärlig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet, sid. 142–157.
- Brečević, Geska Helena, Brečević, Robert, & Becker, Karin (2011) "Cinésense – bilder som uppträder," *Form och färdriktning – strategiska frågor för den konstnärliga forskningen*. Årsbok KFoU 2011. Stockholm: Vetenskapsrådet, sid. 146–174.
- Brečević, Geska, & Brečević, Robert (2012). "Performing Pictures". <http://performing-pictures.se/content/eitc>
- Dahlberg, Göran (2010). *Hemliga Städer. Rädslans urbana former*. Serien Glänta hard-core, 04. Munkedal: Glänta produktion.
- Dahlberg, Jonas (2009). "View through a Park", Gallerie Nordenhake, Stockholm.
- Fornäs, Johan, Becker, Karin, Bjurström, Erling & Ganetz, Hillevi (2007). *Consuming Media. Communication, Shopping and Everyday Life*. Oxford: Berg.
- Morrison, Andrew, Davies, Alex, Brečević, Geska, Davies, Sem, Idunn, Boykett, Tim & Brečević, Robert (2010). "Designing performativity for mixed reality installations". *FormAkademisk*, Vol3(1): 123–144..
- Morrison, Andrew, Andersson, Geska, Brečević, Robert & Skjulstad, Synne. (2009). "Disquiet in the plasma", *Digital Creativity* Vol. 20(1-2): 3–20. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14626260902867782>
- Shalev-Gerz, Esther (2010). *Esther Shalev-Gerz: Ton image me regarde !?* Paris: Fage, Lyon & Jeu de Paume.

Martin Kylhammar

Kultur och modernitet

Ett forskningsprograms väg från då till sedan

ALLT HAR EN historia. Min egen historia på Tema Q börjar djupare sett redan år 1999, då jag var (tf) professor på Tema Teknik och social förändring. Där var jag svindlande nära att med Riksbankens hjälp starta ett projekt jag kallade "Kulturvetenskap i kunskapssamhället: På väg mot en kulturell ingenjörskonst?". Så här i efterhand framträder det för mig som ett av de första uttrycken för en ökad medvetenhet om vad Tema Q senare kom att kalla kulturaliseringstesen. I vilket fall var min utgångspunkt då formulerad så här:

För tio år sedan sammanfattade Aant Elzinga sin och Sven Anderssons rika analys av den svenska debatten om kulturvetenskap och samhälle i uppsatsen "Humanioras roll i det högteknologiska samhället" (i Thorsten Nybom, ed., *Universitet och samhälle*, 1989). De urskiljde tre huvudlinjer i debatten om kulturvetenskapernas samhällsroll: den traditionalistiska, den pragmatiska och den emancipatoriska. Traditionalisten hävdar kulturvetenskapernas rätt till autonomi och argumenterar för humanioras egenvärde och vikten av ett levande kulturarv. Pragmatikerna menar däremot att vetenskapen inte kan bortse från sin samhällsrelevans, sin mer eller mindre omedelbara nytta. Kulturforskningen har enligt denna uppfattning en terapeutisk funktion och utgör ett motmedel mot alienationen i det moderna samhället. Emancipatorikerna slutligen anser att kulturvetenskapens funktion är kritisk. Enligt detta synsätt bidrar kulturvetarna till samhällsutvecklingen genom att peka på alternativ, på andra sätt att tänka och handla. Till dessa tre huvudlinjer urskiljde sig småningom ytterligare en, som inte var aktuell när Elzinga och Anderson skrev, nämligen den radikala kunskapsrelativismen. Den ifrågasätter vetenskapens rätt att hävda sin särställning gentemot andra kunskapssträvanden. I sina mest radikala former tycks dess företrädare helt utesluta tanken att vetenskap alls bör ligga till grund för samhälleliga beslut och överväganden.

Men enligt min mening har förutsättningarna för kulturvetenskapen och den

kulturvetenskapliga debatten på väsentliga sätt förändrats under de senaste tio åren. Det har att göra med det breda genombrottet för tanken – och förhoppningarna om – att vi är på väg mot ett kunskapssamhälle. I detta flyttas fokus från den materiella produktionen till den andliga. Det viktigaste "tillväxtområdet" blir kultur i vid mening (kommunikation, kunskap, information, underhållning, reklam, turism, språk ...); den viktigaste demokratifrågan blir kunskapens fördelning. I ett sådant samhälle ställs kulturvetenskapen inför en rad positiva utmaningar. Den kan visserligen fortfarande motiveras traditionellt, pragmatiskt och emancipatoriskt. Men framför allt offensivt och strategiskt.

Kunskapssamhället är, menar jag, ett begrepp som har både en positivt normativ innebörd och en mer neutralt beskrivande. Begreppet beskriver både en förhoppning, en framtidsdröm och en historisk process, en faktisk förändring av samhällets grundkaraktär. I detta projekt kommer tre hypoteser att prövas. Den första är att genombrottet för (idén om) kunskapssamhället förändrat och kommer att fortsätta att förändra kulturvetenskapens samhällsroll och villkoren för den kulturvetenskapliga diskussionen. Redan idag är det möjligt att argumentera för att det viktigaste politik- och tillväxtområdet är "kulturen", och att basen för den politiken skall utgöras av en kraftfull kulturvetenskap. Den framträder dessutom som demokratiskt livsnödvändig. I ett samhälle, där medborgarnas inflytande alltmer förväntas grundas på kompetens, kunskap och kommunikativ förmåga, får kulturvetenskapen allt viktigare funktioner. Det högteknologiska samhället var i den debatt Aant Elzinga och Sven Andersson analyserade ett hot mot kulturvetenskapen. Under senare tid är situationen snarast den omvända; kommunikations- och kunskapssamhället framträder som kulturvetenskapernas verkliga bundsförvant.

På blott tio år har kulturvetenskapen på detta sätt ryckt fram som central när framtiden diskuteras. Kulturvetenskapen har, menar jag, därigenom hamnat i ett nytt spänningsfält, som har tre poler. I den första återfinner vi de argument som Aant Elzinga och Sven Andersson identifierat: de seglivade föreställningar som kallats traditionalistiska, pragmatiska och emancipatoriska. I den andra finner vi de radikala kunskapsrelativister, som enligt Stefan Björklund (i *En författning för disputationen*, 1996) ställer sig helt utanför den vetenskapliga akademins interna normsystem och som därigenom (från en position inifrån systemet självt) hotar universitetskulturens starka samhälls- och kulturrell. I den tredje polen – central i detta projekt – finner vi den offensivt strategiska diskussionen om kulturvetenskapens uppgifter i det kommande kunskaps- och kultursamhället.

Projektets övergripande fråga lyder: Hur har man i svensk kulturdebatt och i

svensk kulturvetenskaplig diskussion sett på kulturvetenskapernas situation i det postindustriella samhället? Hur har vi hanterat kunskapssamhällets utmaningar mot de traditionella föreställningarna om kulturvetenskapens samhällsroll?

Men knappt var detta sagt förrän jag blev professor på Tema Kommunikation. I efterhandsperspektivet blev det – ytterligare ett steg mot Tema Q. För här vidgades min orientering mot att söka nya forskningsfält präglade av de nya villkor kulturen tycktes kunna erbjudas i det postindustriella samhället. Jag startade och fick ett mycket stort externt finansiellt stöd från flera håll år 2000 för forskningsprogrammet ”Kommunikation, kunskap, makt: Ett tema i debatten om Kommunikationssamhällets framtid”. Så här formulerade jag utgångspunkten för det projektet:

Ett kultur- och kommunikationsperspektiv har blivit centralt i de senaste årens kultur- och samhällsanalys. Många engagerade i samtidsdebatten påpekar hur vår kulturs fokus flyttas från produktion av materiella varor till andliga, till sådant som handlar om kommunikation, information, underhållning, utbildning, kultur, språk, samtal ... Symbolen för framtiden är inte längre fabriken, utan skilda arenor för kommunikation, till exempel vetenskap, skola, politik, kultur, underhållning, upplevelser och media. Vad som skall bli vår tids symboler pågår det fortfarande en strid om. Skall framtiden kallas informations-, kunskaps-, medie-, upplevelse- eller kultursamhället? Benämningen spelar roll för hur vi tänker och handlar. Några av de mest centrala analyserna av vår tids samhälle och kultur präglas också av ett kommunikationsperspektiv. Begreppet kommunikation är i denna forskning inte begränsat till mötet mellan individer här och nu. Det används i en bredare, överförd bemärkelse. Här betonas hur kulturen och samhället utvecklas, förändras, binds samman, genom den samvaro och de samtal som förs på en rad skilda, privata och offentliga, arenor. Studier av den processen kan vi kalla analyser av Kommunikationssamhället.

Forskningen om det engagerar forskare från många discipliner.

Forskningsprogrammet Kommunikation, kunskap, makt är ägnat att systematisk och kritiskt analysera detta kommunikationssamhälle, dess dilemman, utopier och gestaltningar i främst ett historiskt, litteratur- och idéhistoriskt perspektiv. Vi intresserar oss för möten mellan kommunikationssamhällets kommunikativa arenor, till exempel mellan vetenskap, politik och allmänhet, mellan de två kulturerna, mellan media och publik eller möten mellan kulturarvsbrukare och kulturarv. Det är de kommunikativa dilemman som dessa möten aktualiserar som är föremål för studier.

Inte minst handlar det om frågor som uppstår när mötet präglas av asymmetri och olikhet.

I grunden är forskningsprogrammet ägnat att belysa ett av demokratins mer slitstarka dilemman: Hur förena drömmen om allas delaktighet i kultur och politik med förhoppningarna om att kunskap, kompetens och kvalitet skall präglade både politiken och kulturen? Forskningsprogrammet belyser dessa frågor utifrån skilda teoretiska perspektiv och med skilda empirier. I forskningsprogrammet analyseras också dessa frågor på ett metaplan. Det är viktigt att bygga upp en kunskap om hur också andra tiders människor och andra kulturer har hanterat dessa dilemman. En sådan idé- och vetenskapshistorisk forskning syftar till att öka programmets teoretiska förståelse av kommunikativa problem genom komparationer i tid och rum. På detta sätt är forskningsprogrammet inte minst att betrakta som en del av en internationell och nationell demokratiforskning. Men i programmet är det inte som brukligt de statsvetenskapliga, ekonomiska eller sociologiska dimensionerna av demokratifrågorna som står i centrum. Det särpräglade för detta program är det konsekvent historiska och kommunikativa perspektiv som de demokratiska grundfrågorna analyseras ur. Forskningen inom området Kommunikation, kunskap, makt skall präglas av samhällsrelevans och problemorientering. Med historiska och kulturvetenskapliga metoder ställer vi slitstarka och aktuella kommunikativa dilemman i kritiskt perspektiv. Forskningsprogrammet kan genom synliggörandet av konkurrerande värden och ökad förståelse för olika dilemman ytterst bidra till ökad reflektion kring sätten att hantera kommunikativ asymmetri, olikhet och skilda kommunikativa förutsättningar.

Dessa båda perspektiv fick sedan fördjupning och en naturlig fortsättning då jag år 2007 blev professor vid Tema Q och en av de ansvariga för programmet "Kulturarv, historiebruk, modernisering". Dess intellektuella ram kan kort beskrivas så här:

En central aspekt av moderniseringsprocessen handlar om att vårt handlings- och diskursutrymme förändras genom teknisk och ekonomisk utveckling, vetenskaplig kunskapsproduktion och begreppsförändringar. Moderniseringsprocessen aktualiserar därför oupphörligt vårt förhållande också till det förflutna, till det den omvandlar till kulturarv och historia. Kultur och historiebruk spelar i själva verket en central roll i moderniseringen. Dagens och framtidens föreställningar, identiteter, värderingar och mentaliteter byggs inte minst upp genom berättelser om det förflutna och det

offentliga samtalets begreppsstrider. Historiebruk och meningsbyggande i till exempel skönlitteratur, massmedier och vetenskap är så sett en handling avsedd att forma en önskad framtid. Det pågår och har pågått en kamp om utrymmet i det moderna, och i forskningsprogrammet Kulturhistoria, historiebruk och modernisering analyserar vi de skilda strategier, idéer, medialiserade iscensättningar och logiker modernitetens aktörer använder och har använt för att skapa ett förändrat handlings- och diskursutrymme och legitimitet, status, inflytande och makt i det offentliga.

Inom ramen för programmen har jag skrivit mina egna böcker *Den tidlöse modernisten* (2004), *Livet – en stor sak* (2007), *Le moderniste intemporel: Essais sur la dimension culturelle du modèle suédois* (2009) och *Pojken på vinden – Filosofiska essäer* (2010) och en rad uppsatser på svenska, engelska och framför allt franska. En viktig del inom forskningsprogrammen var att samla forskarna och doktoranderna kring gemensamma antologier. Tillsammans med min professorskollega Jean-François Battail redigerade jag de två antologierna *På väg mot en kommunikativ demokrati?* (2003) respektive *Det vanställda ordet* (2006). Tillsammans med Michael Godhe redigerade jag antologin *Frigörare? Moderna svenska samhällsdrömmar* (2005). Den fjärde seniore forskaren i programmet var presshistorikern och forskarassistenten Patrik Lundell, som arbetar med boken *Bilder av den svenska pressen: Presspropaganda under 150 år* (2012). Den forskarassistenttjänst som hela tiden varit knuten till dessa forskningsprogram innehas för närvarande av Emma Eldelin, som bland annat arbetar med en bok om es-sätraditionen och dess förvandlingar och nutida utmaningar.

I dessa tre sammanvävda forskningsprogram har fjorton doktorander arbetat, tolv har disputerat och sex av dem på Tema Q och två ytterligare under de närmaste åren. Nästan alla böcker i forskningsprogrammen har getts ut på bokförlaget Carlssons i inbundna och vackra volymer. Det är ett uttryck för vår gemensamma strävan att bedriva en vetenskap som lägger vikt också vid formen och språket och för att forskarna har velat kommunicera med en bredare läsekrets och bli en del av det offentliga samtalet om angelägna kulturfrågor. Här följer en kort presentation av de sex som disputerat vid Tema Q i kronologisk ordning, följd av de två som fortfarande har en bit kvar till disputation:

Sofia Seifarth: *Råd i radion* (Carlsson, 2007). ”SNÄLLA FRU ASKLUND läs mitt brev och hjälp mig om Ni kan”, skrev en kvinna i ”djupaste förtvivlan”. År 1939 startade radions första brevlåda för sociala frågor. Syftet var att utifrån lyssnarbrev upplysa allmänheten om de sociala reformer som nyligen

hade genomförts. Som enda etermedium blev radion en betydelsefull röst när det moderna Sverige skulle realiseras, med social ingenjörskonst, vetenskap och expertis. Råd i radion handlar om hur den svenska radiopubliken upplystes, vägledades och fostrades i radions brevlådor mellan 1939 och 1968. Men också om de tusentals lyssnarbrev som nådde radion genom åren, som alla ger unika inblickar i folkhems-Sverige och i människors problem – från social misär till kärleksbekymmer. I boken analyseras hur brevlådornas redaktörer hanterade brevskrivarnas skildringar i etern. Vi får veta vilka råd, ideal och visioner som förmedlades till allmänheten, samt vilka berättelser om samhället och medborgarna som blev offentligt vägledande. Genom brev och program följs två aspekter av moderniseringen – implementeringen av folkhemmet och det kulturradikala genombrottet.

Egle Rindzeviciute: *Constructing Soviet Culture Policy: Cybernetics and governance in Lithuania after World War II* (2008). Efter första världskriget var Sovjetunionen en av de första moderna stater som uttryckligen ägnade sig åt att övervaka och styra kulturen, vilket tog sig formen av en formaliserad och institutionaliserad statlig kulturpolitik. I denna övervaknings- och styrningsprocess försåg vetenskap och teknologi staten med konceptuella och materiella resurser vilka användes för att definiera såväl själva processen som föremålet för den. Efter andra världskriget gav utvecklingen inom naturvetenskap och teknik upphov till en ny vetenskap som behandlade frågor kring kontroll och kommunikation, Norbert Wiener's cybernetik, vilken fick en bred tillämpning inte enbart inom ingenjörsvetenskapen utan även i frågor som rörde förståelsen av människor, maskiner och samhällen. Denna avhandling undersöker hur cybernetiken påverkade utformningen av den sovjetiska kulturpolitiken. Fokus ligger på det sovjetiska Litauen. Det huvudsakliga argumentet är att en särskilt inflytelserik diskurs rörande cybernetisk styrning och övervakning utformades i Sovjetunionen från 50-talet och framåt. Som ett resultat av en överföring från tekniska och vetenskapliga diskurser var denna diskurs användbar inte bara som ett verktyg för att tjäna staten utan kunde även användas av kulturella aktörer för att kritisera själva sovjetsystemet. Genom att analysera organisatoriska praktiker och officiella och samhälleliga diskurser avslöjar denna studie komplexiteten i förhållandet mellan styrning och övervakning, kultur, vetenskap och ekonomi.

Andreas Nyblom: *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige* (Atlantis, 2008). Kring sekelskiftet 1900 blev

författare ofta föremål för personkulturer. Deras namn och ansikten var varumärken som sålde mycket annat än litteratur. Ryktbarhetens ansikte handlar om författaren som celebritet, en tidigare utforskad aspekt av vår kulturhistoria. Boken visar hur Verner von Heidenstam (1859–1940) synliggjordes i medierna, från författardebuten 1888 till och med döden 1940. Han skildrades i uppslagsböcker och andra författares romaner, och hans ansikte avbildades på allt från målningar till spelkort. För den samtida publik som sällan läste lyrik eller lärda tidskrifter var Heidenstam en mediepersonlighet snarare än en författare definierad av sina egna verk. Studien presenterar nya perspektiv på litteraturhistorien och bidrar samtidigt till förståelsen av vår egen tids medie- och kändiskultur.

Kristoffer Holt: *Publicisten Ivar Harrie: Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–1960* (Carlssons, 2008). Publicisten Ivar Harrie framträdde som en mångkunnig och välkänd kulturpersonlighet under en stor del av 1900-talet. Expressen blev en makalös succé och snabbt Nordens största dagstidning. Ivar Harrie var Expressens första chefredaktör under åren 1944–1960. I *Publicisten Ivar Harrie* ges inblickar i 1940- och -50-talens offentliga debatt genom en undersökning av Harries roll och gärning. Redan genom att acceptera posten på Expressen utmanade han sin samtid: han med bakgrund som översättare av klassiker och bl a medarbetare till Torgny Segerstedt blev nu detta folkliga och högröstade blads överhuvud. ”Det offentliga samtalets historia är en del av det gemensamma kulturarvet – det utgör en förhistoria till de debatter som pågår idag”, framhåller författaren inledningsvis. Det är inte minst i detta ljus som hans bok skall läsas.

Johan Jarlbrink: *Det våras för journalisten: Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal* (2009). Under 1900-talet har journalister agerat hjältar i både deckare och film, äventyrsberättelser och ungdomslitteratur. Seklet innan var de huvudpersoner i hyllningsdikter, historieskrivning och romaner – inte sällan författade av tidningsmedarbetare själva. Pressens medarbetare har alltså inte bara synliggjorts i tidningarnas spalter. Till skillnad från den traditionella presshistorien så utspelar sig pressens mediehistoria på flera kommunikativa arenor. Den här boken handlar om journalistrollens kulturhistoria – hur den förhandlades och debatterades, och hur journalister i romaner och film brukades och tjänades som förebilder när yrkets gränser stakades ut. Utifrån ett brett mediematerial undersöks både pressens mediehistoria och pressmedarbetarnas kulturhistoria under en period då litteratörer och

publicister trängdes undan av nyhetsjagande journalister – i tidningarna såväl som i andra medier.

Johan Wänström: *Samråd om Ostlänken: Raka spåret mot en bättre demokrati?* (Arkiv, 2009). Ostlänken är en ny planerad höghastighetsjärnväg mellan Linköping och Järna. Den är tänkt att vara en del av en ny förbindelse mellan Stockholm och Göteborg och ska knyta Östergötland och Södermanland närmare Mälardalen. Många lokala och nationella politiker, tjänstemän från kommuner och statliga verk samt företrädare från näringsliv och massmedier har känt sig kallade att påverka projektets utformning. Men få visade samma entusiasm över att svara på allmänhetens frågor under de samrådsmöten som Banverket anordnade i samband med utredningsarbetet. I *Samråd om Ostlänken* placerar Johan Wänström läsaren mitt i samrådsmötenas kontroverser och diskussioner. Vi får följa hur medborgarnas till synes enkla frågor drunknar i planerings- och beslutprocessernas tröga och oklara strukturer och hur de demokratiska ambitionerna kolliderar med teknikens, ekologins och samordningens begränsningar. I ett bredare perspektiv behandlar boken frågor om hur folkviljan ska kunna identifieras och kanaliseras i samhällsplaneringen. Ett större medborgarinflytande betraktas ofta som ett givet mål i den svenska demokratin – men, visar Wänström, vägen dit är varken självklar eller spikrak.

Ytterligare två doktorander arbetar under min ledning i forskningsprogrammen och skall disputeras år 2012 respektive 2015:

Gustav Källstrand: *Medaljens framsida: Nobelpriset i den svenska offentligheten 1897–1911* (Carlssons, 2012). Alfred Nobels testamente publicerades i Nya Dagligt Allehanda 2 januari 1897, och sedan dess har priset varit en uppmärksammas kulturell institution såväl i Sverige som internationellt. Källstrands avhandling handlar om hur den mediala bilden av priset uppkom och såg ut under prisets första dryga decennium. Gustav Källstrand är den nuvarande innehavaren av "the Heidenstam chair", en femårig doktorandtjänst knuten till Tema Q och samfinansierad av Stiftelsen Övralid och Linköpings universitet. Runt denna externfinansierade tjänst arrangerar Tema Q publika symposier och vetenskapliga seminarier.

Svante Landgraf: *Kampen om framtiden: Skönlitteratur och vetenskap 1960–2010* (2015). Samtalet om framtiden förs på många arenor: i politiken, i vetenskapen, i skönlitteraturen. Under 1960-talet växer framtidsforskningen fram

som en aspirerande vetenskapsgren med sina egna konferenser, institut och publikationer, för att under 1980-talet och senare föra en alltmer tynande tillvaro. Samtidigt förändras hotbilderna, från överbefolkning och miljögifter, från kalla krigets upphettning och kärnkraftsolyckorna till ozonhål och klimatförändringar. Svante Landgraf undersöker i sin avhandling hur framtidsbilderna har förändrats i efterkrigstidens Sverige, hur de har brukats för olika syften av olika aktörer och hur skönlitteraturens framtidsbruk skiljer sig från det övriga samhällets.

Till slut skall jag i denna berättelse om ett forskningsprograms väg från då till sedan kort beröra min egen forskning inom programmet, och några tankar om dess framtida utveckling. Min egen forskning har koncentrerats kring fyra stora frågor: Modernitetens problematik – Demokratins grund – Humor – Kulturvetenskapens metodfrågor och vitsen med en tvärvetenskaplig humaniora.

De här frågorna har jag belyst och analyserat främst med hjälp av svenskt material från 1800-talets slut och framåt. Jag har försökt integrera skönlitteraturen med politiken, idédebatten, ekonomin och teknologin. Jag har alltid försökt utveckla fruktbara begrepp för att göra humaniorastudiet relevantare och skarpare. Försökt finna begrepp som gör ting i världen tydligare sedda eller sedda över huvud taget. Mina intellektuella huvudverktyg har blivit begreppen "pastorala ideal" (1985–), "diskursutrymmets skiftande gränser" (2004–), "slitstarka dilemman" (2004–), "faktoider" (2000–), "modernitet" (passim), "seminariet" (passim) och "temporal egocentricitet" (2010–). (Den metodintresserade hänvisar jag främst till metoduppsatserna i *Den tidlöse modernisten*, *Livet – en stor sak*, *Pojken på vinden* samt avhandlingen *Maskin och idyll: Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam*).

Dessa begreppsliga verktyg använder jag för att bedriva en historieskrivning där individens kamp med och mot krafter hon inte själv fullt ut råder står i centrum, och där poängen är att visa att vi har mycket att vinna på att upprätthålla samtalet med de döda, spegla våra liv i deras hantering av de dilemman vi också lever med. Det är för mig humanistisk kulturvetenskap.

Några författare har följt mig länge, och på olika sätt lockat mig till analyser av den tid som flyr: Strindberg, Heidenstam, Sten Selander, Harry Martinson, Nils Hasselskog, Georg Henrik von Wright, Platon, Balzac, Raymond Aron...

Ett särskilt och djupt känt forskningsintresse är för mig att verka för ett samarbete mellan Europas många professionella skandinavister. Tusentals ung-

domar på kontinenten utbildar sig varje år i skandinaviska språk och kulturer och många forskare skriver mycket intressanta artiklar och böcker om Norden. Dessa utgör ett fantastiskt nätverk för alla som är intresserade av att hålla samman Europas kultur och vetenskap. Vart tredje år träffas vi i organiserad form, då jag arrangerar Stockholms skandinavistsymposium, säkert de största svenska internationella symposierna där arbetsspråket är skandinaviska.

Till slut har min forskning också präglats av mitt stora intresse för – och förtjusning i – Frankrike. Jag har till och ifrån arbetat i Paris och kommer att fortsätta med det. Som fakultetsopponent, sakkunnig och föreläsare. Denna min förtrogenhet med en annan kultur och ett annat språk betyder mycket då jag analyserar svensk historia eller kommenterar svensk samhällsutveckling. Det har gett perspektiv och viktig distans till det annars självklara. Denna franska förtrogenhet spelar en mer påtaglig roll i det forskningsprojekt som nu engagerar mig.

Sedan 1.1 2010 har jag ett särskilt anslag från Rektor för forskning. Inom det arbetar jag bland annat med ett projekt med den högst preliminära titeln "Framtidsbruket". Det handlar om att undersöka hur "framtiden" brukas, iscensätts, laddas med mening och betydelse, är en del i kulturkampen och striden om nuet och det förflutna idag och igår. En sådan tråd har jag haft med mig hela tiden sedan jag var doktorand (hur har skönlitterära författares framtidsbilder samspelat med estetisk gestaltning och livsåskådning och med tidens mer strukturella förhållanden), men det vore spännande att göra det i mer omedelbar dialog med dagens (vårt och andras) intresse för "historiebruk", "minne" etc. Det passerade (historien) och det kommande (framtiden) har ju förstås fler beröringspunkter än man kanske omedelbart föreställer sig.

För egen del ligger passar detta tänkta projekt dessutom väl samman med mitt mer teoretiska intresse och mina metodologiska begrepp "slitstarka dilemma", "temporal egocentricitet" och "diskursutrymmets skiftande gränser", liksom med den forskningsprogramhistoria jag har tecknat. Projektets möjlighet att bidra till den filosofiska, kulturhistoriska och livsåskådningsmässiga förståelsen ser jag själv som mycket stora. Jag tänker mig också att projektet skall innehålla en del internationella komparationer, för egen del gärna i ökad utsträckning också tillsammans inte bara med kollegor på ISAK utan också med några ur den europeiska skandinavistiken.

Mer konkret arbetar jag just nu med en komparation. Jag undersöker framtidsbildernas funktion, betydelse och bakgrund i fyra viktiga, tämligen samtida

författarskap, två skönlitterära, två vetenskapliga, två svenska, två franska (Vilhelm Moberg, Albert Camus, Gunnar Myrdal, Raymond Aron). Det som för dem var definitionsmässigt obekant, men för mig sentidare är välkänt, spelar både stor roll och stora spratt. I min – kanske, då man aldrig riktigt vet vad framtiden överraskar en med – kommande bok gnistrar det i vilket fall i mötet mellan mig och dessa fyra författare.

I en närmare framtid är avsikten att tillsammans med forskarassistent Emma Eldelin och doktorand Svante Landgraf, och gärna med flera ur vår miljö som tycker det ligger i linjen med egna intressen, göra en rimligt stor extern forskningsansökan på detta fält inom ett år.

Roger Qvarsell

Kulturhistoria och samhällsförändring

UNDER DE SENASTE decennierna har debatten bland idé- och kulturhistoriker i hög grad påverkats av utvecklingen inom den allmänna kulturvetenskapen, liksom av den mer teoretiskt orienterade samhällsvetenskapen. Det är knappast rimligt att tala om särskilda skolbildningar, utan det handlar snarare om ett kluster av teoretiska och empiriska förebilder som på olika sätt fått inflytande. Foucault, Habermas och Bourdieu har fått en lika självklar plats på skrivborden som gamla klassiker inom den kulturhistoriska berättarkonsten. Det har talats om en kulturell vändning inom forskningen, om en vidgad användning av ett antropologiskt kulturbegrep samt även om en samhällelig och vetenskaplig kulturaliseringsprocess.

För den redan kulturellt orienterade historieforskningen har detta framförallt fått till följd att synen på vad som är användbart källmaterial förändrats. Det traditionella särskiljandet av texter, bilder och föremål som tillhörande skilda akademiska discipliner har delvis förlorat sin betydelse. Även diskussionen om ett vidgat mediebegrepp har haft stort inflytande inom den kulturhistoriska forskningen och detsamma gäller den sedan länge upplösta uppdelningen av kulturen i högt och lågt, lärt och populärt. Den traditionella gränsdragningen mellan historieforskning och samtidsstudier har även den blivit alltmer otydlig, eftersom likartade metoder kan användas inom båda områdena.

Sammantaget har denna utveckling inneburit att ramarna för den kulturhistoriska och kulturvetenskapliga forskningen vidgats så att nästan allt kan bli föremål för studier. Om man ser till den internationella bokutgivningen har detta till exempel fått till följd att det skrivits ett stort antal böcker om enskilda föremåls, kroppsdelars, sjukdomars, matvarors och klädesplaggs kulturella historia. "Kulturhistoria" har därmed fått karaktär av en slags paraplybenämning på en såväl vetenskaplig som publik genre av böcker och studier. I den akademiska debatten har detta lett till en diskussion om termens möjliga och mindre möjliga användningsområden, liksom om likheter och skillnader mellan en äldre kulturhistorisk tradition med rötter i 1800-talet och en ny kulturhistoria utgå-

ende från nämnda teoretiska och organisatoriska förändringar.

Det är dock även möjligt att tala om en motreaktion mot denna så kallade kulturaliseringsprocess. Evolutionsbiologer och kognitionsforskare studerar allt oftare kulturella aktiviteter och kulturella gestaltningar utifrån naturvetenskapliga förutsättningar. Epigenetiker intresserar sig för hur levnadsförhållanden och livsideal kan få återverkningar för flera generationer av efterlevande och skapar därmed en brygga mellan den genetiskt och sociokulturellt inriktade forskningen. I gränslandet mellan medicin och hälsopolitik undersöks sambanden mellan livslängd och kulturkonsumtion. Det är dock långt ifrån självklart att detta skall uppfattas som en ”biologisk vändning” inom kulturforskningen. Man kan lika väl se denna utveckling som en kulturalisering av den naturvetenskapliga och medicinska forskningen.

Den kulturvetenskapliga och kulturhistoriska forskningen är med andra ord mångfasetterad och komplex. Intresset för människan som kulturvarelse och kulturproducent griper över ämnes- och fakultetsgränser och någon teoretisk och metodologisk konsensus finns inte och bör kanske inte heller eftersträvas. Med tanke på den bredd som tema Q-miljön uppvisar finns anledning att förutom enskilda projekt även eftersträva en bevakning och granskning av forskningsfältet i sin helhet.

TEMA Q

Våren 2007 genomfördes en omorganisation inom universitetet som medförde att Tema Q:s verksamhet breddades genom integration av flera kulturvetenskapliga och kulturhistoriska forskargrupper.

Med rötter i ett numera nedlagt Tema Hälsa och samhälle bedrivs forskning kring medicinens och hälsovårdens social- och idéhistoria, gestaltningen av hälsoideal i olika tider och kontexter samt hälso- och sjukvårdens förändrade roll och funktion i det senmoderna samhället. I boken *Medicinen blir till vetenskap* (2011), som kom till på uppdrag av Karolinska Institutets rektor och med Tema Q som en av de ansvariga institutionerna, skildrades den medicinska vetenskapen under 200 år med hjälp av ett tydligt kulturhistoriskt arbetssätt. Den medicinska vetenskapen som en visuell kultur, genom bilder av kroppen, patologiska preparat, sjuka organ och foster, var ett genomgående tema i boken. Även frågor om medicinen som en publik vetenskap och forskarna som aktörer på flera mediala scener behandlas.

Författaren till denna artikel driver dessutom ett långsiktigt projekt som rör

hela den medicinska och hälsovårdande sektorns förändringar under 1900-talet. Sjukdomspanoramats betydelse, den medicinska vetenskapens kulturella inre-börder, psykiatrins ställning i samhällsdebatten, den så kallade livsstilsmedicinens relation till kulturforskningen är några av de områden som blivit föremål för delstudier inom ramen för detta projekt (Qvarsell, 2007:1, 2008:2, 2009:1, 2009:2, 2009:3, 2010:1). Då alla forskningsmiljöer inom området är begränsade har Nätverket för medicinhistoria och Medicinhistoriska seminariet som båda administreras från Uppsala/Stockholm, fått en allt större betydelse. Samverkan finns även med Nätverket för humanistisk och samhällsvetenskaplig hälsoforskning med säte i Stockholm.

I gränslandet mellan den kulturvetenskapliga hälsoforskningen och ett mer socialhistoriskt forskningsområde bedriver Björn Grip ett licentiatarbete om skillnader i ohälsa mellan de näraliggande städerna Norrköping och Linköping under andra hälften av 1900-talet (Grip, 2012). Detta forskningsarbete sker i nära anslutning till projektet ”Twin Cities”, med forskare från medicinska, samhällsvetenskapliga och humanistiska områden inom universitetet.

Vid den tidigare nämnda omorganisationen 2007 flyttade en forskargrupp från ett likaledes nedlagt Tema Mat in i Tema Q-miljön. Arbetet har fortsatt och vidareutvecklats, men i större utsträckning än tidigare genom samverkan med andra miljöer och nätverk. Ett av dessa nätverk utgörs av den svenska avdelningen av International Commission for the Anthropology of Food. Nätverket anordnar regelbundet seminarier, företrädesvis i Stockholm men vid ett tillfälle i Norrköping. Nationella forskarkonferenser planeras äga rum i februari 2012 och i början av 2013. Samverkan finns även med Nätverket för konsumentnära livsmedelsforskning, som i första hand organiserar forskare i Lund, Kristianstad och Alnarp. Centrum för konsumtionsforskning vid Göteborgs universitet och den agrarhistoriska avdelningen inom K. Skogs- och lantbruksakademin (KSLA) fungerar båda i praktiken som nätverk. Inom KSLA drivs för närvarande även ett projekt om långvarig livsmedelsförvaring i vilket forskare från Tema Q medverkar.

Det främsta resultatet av denna satsning på matforskning är en avhandling av Jenny Lee om livsmedelsdistributionens ekonomiska och kulturella former i Stockholm under 1900-talet (Lee, 2009). Den snabbt växande staden och dess markanvändning fick till följd att avståndet mellan produktionen och konsumtionen av livsmedel ökade kraftigt, vilket ställde stora krav på distributionsystemen och förändrade villkoren för inköp och konsumtion. Handeln som en

arena för social kommunikation, förmedlingen av kunskap och kompetens inom livsmedelsområdet samt synen på kvalitet förändrades därmed på ett påtagligt sätt. Arbetet vidareutvecklas för närvarande genom ett postdok-stipendium till att även omfatta en senare tids intresse för lokalt producerade livsmedel och en ökad odling och produktion av olika födoämnen i de urbana miljöerna. Basen för detta arbete är dock det kulturekonomiska seminariet som är gemensamt för universiteten i Uppsala och Stockholm, med viss medverkan även från tema Q.

Ett pågående avhandlingsarbete om föreställningar kring naturlig kost, samt en viss extern föreläsningsverksamhet rörande kostrådsgivningen och näringsvetenskapernas kulturhistoria under de senaste hundraftio åren är andra inslag i denna satsning på matforskning. Ett temanummer av årsboken *Lychnos* där dessa frågor behandlas ligger dock utanför den här redovisade tidsperioden ("Tema: Mat", *Lychnos*, 2005, Qvarsell, 2007:2).

En mångårig samverkan med Nordiska museet har haft en särskild betydelse för forskningsarbetet. Detta samarbete har även haft en institutionell inramning genom att författaren varit ledamot av museets och Samdoks forskningsråd sedan 2002, men framförallt baserats på att två tidigare medarbetare från tema Q numera är anställda vid museet (Ulrika Torell och Andreas Nyblom).

Det viktigaste resultatet av detta samarbete är en antologi om livsmedelsförpackningar i ett kulturhistoriskt perspektiv. Övergången från lösviktsförsäljning till färdigförpackade livsmedel speglar en grundläggande förändring av handelns distributionsteknik och som en bieffekt fick man ett nytt medium för information och reklam (Torell, Qvarsell & Lee, 2010:1, 2010:2). Denna antologi kan sägas vara en fortsättning på en tidigare skrift om hur hälsoföreställningar gestaltas i svensk dags- och veckopress reklam från mitten av 1800-talet till våra dagar (Qvarsell & Torell, 2005). Om denna bok baserades på ett intresse för det kommersiella livets visuella kultur vidgades arbetssättet i boken från 2010 till att även innefatta den materiella kulturen. En tredje bok med fokus på spatial eller rumslig kultur är planerad och arbetet beräknas kunna påbörjas under 2012. Det sammanhållande temat för dessa tre böcker är intresset för konsumtionskulturer och den kommersiella sektorn som producent av kulturhistoriskt intressant material. I likhet med populärkulturen arbetar denna samhällssektor med bilder och föreställningar som är tänkta att känslomässigt attrahera stora grupper av människor. Detta medför i sin tur att materialet kan användas för att tolka föreställningar, attityder och tänkesätt som fått stor spridning i befolkningen.

Ytterligare en bok som är ett resultat av samarbetet med Nordiska museet

behandlar den klassiska frågan om relationen mellan kläder och kropp, eller mer precist hur kläder kan användas såväl för att markera som att maskera kroppsliga attribut eller ge uttryck för identiteter och sociala roller. I boken medverkar flera nuvarande och tidigare medarbetare från tema Q (Qvarsell & Svensson, 2012 f.c.).

En gemensam nämnare för flera av dessa projekt är att utvecklingen inom den kulturvetenskapliga forskningen medfört att de empiriska studierna kräver en omfattande kännedom om och tillgång till stora samlingar av material. Frågor om den humanistiska forskningens infrastruktur i form av arkiv, bibliotek och museisamlingar har aktualiserats i många sammanhang. Skärpta säkerhetskrav, höga kostnader samt datatekniska problem i arbetet med digitalisering har försvårat för den enskilde forskaren att bygga upp en personlig materialkompetens med tillräcklig bredd inom det kulturhistoriska området. Ett aktivt samarbete med de så kallade ABM-institutionerna och inte minst deras vetenskapligt verksamma personalgrupper har därför blivit allt mer angeläget. Med anledning av denna utveckling har författaren accepterat förhållandevis tidskrävande uppdrag som ledamot i Nordiska museets forskningsråd, liksom Kungliga bibliotekets forskarråd inklusive bibliotekets utredningsgrupp för den interna forskningsavdelningen. Ett tidigare uppdrag att medverka i arbetet med digitalisering av Riksarkivets samling av provinsialläkarberättelser är i stort sett avslutat, medan ett önskemål om att bistå Sörmlands museum i deras strävan att hitta former för forskningsanknytning nyligen accepterats. På sikt är syftet att hitta former för en mer aktiv samverkan mellan ABM-institutionerna och den universitetsanknutna forskningen. Tanken är att den unika materialkompetens som finns bland personalen inom dessa minnesinstitutioner skall komma till konkret användning inom framtida forskningsprojekt.

I nära samverkan med avdelningen för historia bedrivs forskning med inriktningen mot sociala förhållanden och social omsorg i det förmoderna Sverige med empiriskt fokus på den lokala men nationellt betydelsefulla institutionsbaserade omsorgsmiljön i Vadstena. Erik Peterssons nyligen påbörjade avhandlingsarbete om tillkomsten av och verksamheten inom Vadstena krigsmanshus under 1600- och 1700-talen är här av central betydelse (Petersson, 2012). Detta kompletteras genom aktivt samarbete med en av institutionens tidigare doktorer, Annika Sandén, som i ett pågående projekt studerar verksamheten och livet inom hospitalen i tre östgötastäder under 1600-talet (Sandén & Westling, f.c.). Arbetet anknyter tematiskt om än inte tidsmässigt till tidigare forskning om

det sociala ansvarets organisation, socialpolitikens historia och relationen mellan staten, filantropiska insatser och den lokala sociala organisationen (Qvarsell, 2008:1). Även ett avslutat projekt om Allmänna arvsfonden under 1900-talet rör relevanta frågor om hur sociala problem av skilda slag identifieras, diskuteras och hanteras (Qvarsell & Sandén, 2008 och 2011).

En gemensam närmare inom dessa studier är att bilden av det moderna projektet problematiseras genom att såväl tidigmoderna som senmoderna sociala frågor och organisationsformer belyses. Det förmoderna eller tidigmoderna samhällets sociala organisation framstår i dessa studier som betydligt mer komplex och tydligare grundad i ideologiska överväganden än vad som vanligen hävdas i historiska framställningar. Av allt att döma kommer det att finnas anledning att på sikt moderera den traditionella bilden av skillnaderna mellan de förmoderna, moderna och senmoderna sociala organisationsformerna.

INFÖR FRAMTIDEN

Det är i skrivande stund svårt att överblicka framtiden för de forskningsområden inom Tema Q som presenteras i den här artikeln. De disputerade forskarna har visat sig vara eftertraktade i andra miljöer, samtidigt som pågående tjänstetillsättningar kan komma att förändra den interna personalorganisationen. Mycket talar dock för att forskningsarbetet även i framtiden kommer att vara starkt beroende av externa kontakter och samarbeten. Tillgången till och arbetet med stora samlingar av empiriskt material är ett av skälen till detta. Ett annat är att det kulturhistoriska och kulturvetenskapliga forskningsfältet är komplext och mångfacetterat, vilket medfört att skilda typer av forskning med fördel organiseras genom nätverk eller aktiv institutionssamverkan. Då även lokalt forskningssamarbete allt oftare sker genom någon form av digitalt kommunikationsforum innebär detta inte någon större nackdel, även om forskningens synlighet i den interna universitetsmiljön kan bli lidande. Det finns skäl att anta att nationella och internationella nätverk i framtiden kommer att mer eller mindre ersätta de lokala institutionsmiljöerna även inom det kulturvetenskapliga området, på samma sätt som sedan längre varit fallet inom den naturvetenskapliga och medicinska forskningen. En förutsättning för att ett nätverksamarbete skall kunna fungera optimalt är dock att de lokala institutionsmiljöerna är tillräckligt starka för att kunna erbjuda en god miljö för forskarstuderande och yngre forskare. Tema Q har under de gångna åren visat sig vara en sådan miljö där bredd och djup förenats på ett mycket lyckat sätt. Flertalet teoretiska och

metodiska frågor är gemensamma för hela det kulturvetenskapliga området och ett samspel mellan breda institutionsmiljöer och konkreta nätverksamarbeten har alla förutsättningar för att generera god forskning.

REFERENSER

- Grip, Björn, (2012), artikel i denna volym.
- Lee, Jenny, (2009), *The Market Hall Revisited: Cultures of consumption in urban food retail during the long twentieth century*, Linköping: Tema Kultur och samhälle.
- Medicinen blir till vetenskap: Karolinska Institutet under två århundraden*, (2010), red. Karin Johannisson, Ingemar Nilsson & Roger Qvarsell. Stockholm: Karolinska Institut University Press.
- Petersson, Erik, (2012), artikel i denna volym.
- Qvarsell, Roger, (2007:1) "Den svenska sjukvårdens organisation i ett historiskt perspektiv", *Vem styr vården? Organisation och politisk styrkning inom svensk sjukvård*, Stockholm, red. Paula Blomqvist, Stockholm: SNS förlag, s 53-77.
- Qvarsell, Roger, (2007:2), "Näringslära - mellan experimentell vetenskap och populärmedicin i Sverige under 1800-talet, *Svensk medicinskhistorisk tidskrift*, s 123-138.
- Qvarsell, Roger, (2008:1), "De fattigas vård i 1910-talets Sverige", *Villkorandets politik: Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*, red. Hans Swärd & Marie-Anne Egerö, Malmö: Égalité förlag, s 71-79.
- Qvarsell, Roger, (2008:2), "Blir man frisk av kultur?" *KulturSverige 2009: Problemanalys och statistik*, red. Svante Beckman & Sten Månson, Linköping: Linköpings universitet, s 159-163.
- Qvarsell, Roger, (2009:1), "Hälsa och sjukvård", *Signums svenska kulturhistoria: 1900-talet*, Stockholm: Atlantis/Signum, s 393-414.
- Qvarsell, Roger, (2009:2), "Den sjuke som konsument: Föreställningar om sjuka och sjukdom i för- och senmoderna samhällen", *Kulturellt: Reflektioner i Erling Bjurströms anda*, Linköping Electronic Press.
- Qvarsell, Roger, (2009:3), "Psykiatriker och predikant: Drömmen om att kunna förena två roller", *Drömmar: En vänbok till Ingemar Nilsson*, red. Mats Andrén m. fl. Archne nr 21, Göteborg: Göteborgs universitet, s 155-172.
- Qvarsell, Roger, (2010:1), "Medicinsk vetenskap och kristen läkekonst", *In på bara huden: Medicinhistoriska studier tillägnade Karin Johannisson*, red. Torbjörn Gustafsson Chorell & Maja Bondestam, Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Qvarsell, Roger & Annika Sandén, (2008), *Arvsolitik och sociala frågor*, Stockholm: Allmänna arvsfonden. <http://www.arvsfonden.se/upload/utvarderingar/Jubileums-bok.pdf>
- Qvarsell, Roger & Annika Sandén, (2011), *Allmänna arvsfonden och ett samhälle i förändring*, Stockholm: Allmänna arvsfonden.
- Qvarsell, Roger & Svensson, Birgitta, red. (2012), *Att visa eller dölja sin kropp*, Stockholm: Nordiska museets förlag, f.c.

- Sandén, Annika & Westling, Claes, "Rasande, besatta och andra hospitalshjon: De äldre hospitalens organisation och människor", f.c.
- "Tema: Mat", red. Roger Qvarsell, *Lychnos: Årsbok för idé- och vetenskapshistoria*, 2005.
- Torell, Ulrika & Qvarsell, Roger, red. (2005), *Reklam och hälsa: Levnadsideal och hälsa i den svenska reklamens historia*, Stockholm: Carlsson.
- Torell, Ulrika, Qvarsell, Roger & Lee, Jenny, red. (2010:1), *Burkar, påsar och paket: Förpackningarnas historia i vardagens konsumtionskulturer*, Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Torell, Ulrika, Qvarsell, Roger & Lee, Jenny, (2010:2), "Förpackningshistoria och förpackningsforskning", *Samdok-Forum* 2010/1.

Bengt Erik Eriksson

En forskningsmiljös digitala avtryck

DEN DIGITALA ERFARENHETEN

DET ÄR EN svindlande erfarenhet i hur hög grad, och med vilken hastighet, digitalt baserad information har blivit en del av vår vardag. Hart när ett enda samtal kan föras utan att den nätuppkopplade mobilen skall rådfrågas kring faktauppgifter kring bandyresultat eller för tillfället bortglömda filmskådespelares namn. Denna ständiga närvaro, och dessutom förväntade närvaro, av digital information har givetvis även påverkat det akademiska livet och tillvaron som forskare på en hittills oöverskådlig nivå. Att idag vara doktorand och skriva en doktorsavhandling är på flera sätt någonting annat, något både lättare och svårare, än det var för bara trettio år sedan. Den direkta tillgången till information av alla upptänkliga slag har underlättat positioneringen och överblicken i relation till det egna huvudspåret men har samtidigt ställt doktoranden inför ett intrikat sorterings- och värderingsarbete liksom i viss mån berövat doktoranden gångna forskargenerationers fullt legitima ursäkt att man inte känna till forskning som hade varit relevant att känna till. För forskningsmiljöerna innebär den digitala erfarenheten, vid sidan av de nya forskningsredskap och informationskanaler som öppnar sig, bland annat ett större oberoende av fysisk placering, bättre möjligheter att anknyta till relevanta nätverk och kluster utanför miljön samt en större överblick över aktiviteter, finansieringsmöjligheter och kontaktpunkter av betydelse för den egna verksamheten. Men det finns ett villkor för att den interaktivitet som ligger i det digitala informationsflödet skall kunna komma forskningsmiljön till godo: Man måste själv synas.

KULTUR, SYNLIGHET OCH DIGITALT AVTRYCK

En forskningsmiljö är i slutändan sina medarbetare. Det är den enskildes kompetens och kreativitet som är forskningsmiljöns främsta tillgång. Samtidigt blir ett forskarhotell, oberoende av de enskilda medarbetarnas förtjänster, inte en forskningsmiljö. Det måste finnas tvärbalkar och samarbete, kanske också en

gemensam målbild, för att en forskningsmiljö skall bli en forskningsmiljö. Till detta skall läggas något vi kan kalla akademisk kultur. På ett plan handlar akademisk kultur om symboler och ritualer, om specifika former för tillsättning av anställningar, om karriärvägar och initiationsriter. Samtidigt kan man säga att företeelser som dessa skall ses som manifestationer av en akademisk kultur i djupare bemärkelse, en kultur som snarare bör definieras i termer av värden än genom organisationsformer eller rit. De värden som då avtäckes sig, om man skulle ställa sig på en tradition av tänkande kring akademisk kultur, är sådana som ärlighet, kollegialitet, självständighet och opartiskhet. Det är min erfarenhet att ingenstans blir dessa värden förverkligade eller ej synligare än på seminariet. För en forskningsmiljö är det mer än någon annan stans på seminariet som man kan avgöra i vilken grad som miljön lever upp till de traditionella akademiska kärnvärdena.

Ett lika givet krav som akademisk kultur är det som man kan kalla akademisk synlighet. I detta ligger en forskningsmiljös förmåga att kommunicera sina forskningsresultat och insikter till andra forskare och forskningsmiljöer, alltså i hur hög grad forskningsmiljön är en synlig del av det nationella eller internationella akademiska samtalet inom de områden som man har som mål att fördjupa kunskapen kring. Det traditionellt centrala måttet här har varit den mängd av allmänt tillgängliga böcker och artiklar som produceras vid forskningsmiljön och i hur hög grad dessa används av andra forskare inom forskningsområdet. Akademisk synlighet, som både kan förstås i kvantitativa och kvalitativa termer, handlar om betydelse, trovärdighet och rykte.

Denna akademiska synlighet, från och till även använd för att värdera en forskningsmiljö i resurs- och fördelningsmässiga termer, har i takt med det digitala samhällets framväxt också kommit att kompletteras med en vidare form av synlighet. Jag skall här kalla denna form av synlighet för forskningsmiljöns digitala avtryck. Förvisso är det så att en allt större del av omvärldsorienteringen och det vardagliga kunskapssökandet förhåller sig till eller utnyttjar de plattformar som utgörs av de digitalt baserade informations- och kommunikationsteknologierna. Internet, World Wide Web och delar av dessas oräkneliga tillämpningar har för många av oss blivit närmast en reflexmässigt använd fond mot vilken vi orienterar oss i stort och smått, i så hög grad att det ursprungliga skämtet "om man inte kan googlas så finns man inte" nu i hög grad har blivit en nog så allvarlig realitet.

En forskningsmiljös digitala avtryck är alltså något vidare och mer vittför-

grenat än en forskningsmiljös akademiska synlighet. På ett sätt kan man säga att det här handlar om en basal och ofiltrerad synlighet, i stora stycken bortom akademiska värderingssystem men samtidigt med avgörande betydelse för forskningsmiljöns närvaro i kollegors och allmänhets vardagliga kunskapssökande och omvärldsorientering. Till del är detta digitala avtryck ostyrbart, då bara mängden av potentiella avsändare, mångfalden av tekniska plattformar, de oräkneliga sökvägarna och den allt större tyngden i sociala media gör att ingen har förmågan att kontrollera vare sig vad som kommuniceras eller inte kommuniceras. Till del är det digitala uttrycket möjligt att åtminstone påverka, exempelvis genom att på tillämpliga sätt söka synliggöra den egna verksamheten i ett brett spektrum av digitala kanaler eller genom att gruppera information på ett sådant sätt att sökningar i Google och andra sökmotorer prioriterar träffar som man vill skall prioriteras. Tillämpat på en forskningsmiljö, och notera att vi nu bara talar om miljön som kollektiv och inte dess individuella medlemmar, innebär detta att ett integrerat arbete med det digitala avtrycket kan ge en högre grad av akademisk synlighet och därmed påverka den akademiska kulturen vid forskningsmiljön liksom denna miljöns möjligheter att få göra det man vill göra.

UNDERSÖKNINGEN

Jag har, med all den anspråkslöshet som är av nöden, tagit på mig uppgiften att gå på spaning efter Tema Qs digitala avtryck. Vad är det för bilder man får av denna forskningsmiljö om man använder sig av ett urval av de vanligaste digitala sökvägarna och ingångarna under det frusna ögonblick som är oktober 2011? Jag har försökt att förhålla mig till Tema Q som jag skulle gjort till vilken annan forskningsmiljö som helst som jag av ena eller andra anledningen vill få information om och då använt de digitala verktyg som jag brukar använda. Samtidigt skall vi vara medvetna om att jag åtminstone på två sätt avviker från den gängse forskare, student, lärare eller allmänintresserad som skulle söka information om Tema Q. För det första kan jag ta till mig både information på engelska och svenska och skulle vi begränsa oss till bara det ena, exempelvis enbart engelska, skulle informationsmängden minska drastiskt. För det andra har jag fördelen av att kunna söka på ett helt kluster av sökord, helt enkelt för att jag känner till flera benämningar på Tema Q (Tema kultur och samhälle, Tema kultur, Tema Culture and Society, Tema Culture, Tema Culture Studies, Department of Culture and Society, Department of Culture Studies, Department of Cultural Studies, etc., benämningar som alla faktiskt används i olika sammanhang), liksom

lägga Linköpings universitet och Sverige som ytterligare sökkriterier. Sammantaget gör detta att det digitala avtryck jag har möjlighet att spåra är bredare än vad som normalt skulle vara fallet. Men med den brasklappen redovisad är detta ändå ett försök att finna den digitalt tillgängliga informationen om Tema Q så som denna uppenbarar sig på skärmen, Tema Qs digitala närvaro.

Låt oss börja med att se på hur tillgänglig informationen om Tema Q:s vetenskapliga publikationer är. Jag börjar med denna del av det digitala avtrycket utifrån hypotesen att en forskningsmiljö mer än något annat vill visa upp sin vetenskapliga produktion, inte minst därför att det är just i denna som man tydligast kan kommunicera vad som utmärker miljön som forskningsmiljö. Om det nu inte finns några andra ingångar till forskningsmiljöns samlade vetenskapliga produktion så är det i de bibliografiska databasernas värld man hamnar. Den databas som ger den rimligaste bilden av de publikationer som producerats på Tema Q är Diva, den digitala plattform för bibliografisk information som Linköpings universitet är anslutet till. Här är täckningen bra (cirka 400 träffar), även om det förekommer att en del publikationer saknas och att andra är felkatalogiserade. Detta innebär också att den internationella databasen Scirus är en bra källa till publikationerna från Tema Q, då denna är kopplad till Diva. En sökning i Swepub, som skall ge en samlad ingång till vetenskaplig publicering vid svenska lärosäten, ger en god täckning medan en sökning i Libris, universitetsbibliotekens och övriga större biblioteks gemensamma katalog, ger en mer begränsad bild med 39 träffar varav några dessutom är felkatalogiserade. Än mer otillförlitlig är en sökning i Bibliotek.se. Detta hindrar dock inte att en analys av dessa bibliografiska databaser är av intresse, inte minst för att man på så sätt får en blick för hur doktorsavhandlingar och andra publikationer sprids i det svenska bibliotekssystemet utanför universitetsbiblioteken.

Om vi vid sidan av Scirus söker i andra internationella bibliografiska baser ger Google Books åtta träffar till böcker och artiklar i tidskriftsnummer, vilket gör att denna ingång inte ännu ger en rättvisande bild av publikationerna från Tema Q. WorldCat Identities ger tio träffar, i första hand ett urval doktorsavhandlingar. Däremot är Google Scholar en mycket bra källa, om man vet vilket sökord man skall använda. Så ger "Tema Q" synnerligen få träffar, "Department of Cultural Studies" likaså, medan "Tema Kultur och Samhälle" ger mer än hundra träffar. För denna internationella bibliografiska databas gäller det således att veta att man skall söka med en av de svenska beteckningarna på forskningsmiljön för att få en god bild av vad som produceras. Om jag skulle an-

vända mig av katalogen vid British Library så får jag tre träffar på olika sökord för Tema Q, vilka hänvisar till två böcker (en bok går att nå med två sökord). Library of Congress ger dock ingen träff på forskningsmiljönivå, och inte heller kommersiella hemsidor som internationella Amazon eller nordiska Adlibris.

Således: Om man är intresserad av att få en uppfattning om vilka vetenskapliga publikationer som kommer från Tema Q, och därmed en bild av forskningsmiljöns samlade vetenskapliga inriktning, så bör man känna till att det är Diva, Swepub, Scirus och Google Scholar man skall använda, förutsatt att man vet att man skall utgå från sökordet "Tema Kultur och Samhälle". Detta kan man dock inte förutsätta. Därför är det viktigt att en forskningsmiljö som vill visa upp en rättvisande och komplett bild av sin vetenskapliga produktion ser till att denna finns tillgänglig via såväl den inhemska som den internationella hemsidan för miljön, antingen i form av en egen databas eller genom länknings till de baser som ger en så fullständig bild som möjligt.

Nu handlar ju inte detta att söka information om en forskningsmiljö på nätet enbart om att söka bibliografisk information om densamma. I vårt sökande framför skärmen är det förvisso ofta helt annan information som vi är ute efter, inte minst av rent uppslagsmässig karaktär eller för att få en ingång till de frågor eller de arbetssätt som karaktäriserar miljön. Jag skulle då, i likhet med allt fler av mina kollegor och en allt större del av mänskligheten börja mitt sökande efter Tema Q genom att "googla", alltså genom att skriva in det sökord som jag tror är det mest adekvata för att få information om denna miljö. Låt oss då börja med att jag sitter vid en dator som är inställd på engelskspråkiga träffar och skriver in sökordet "Tema Q". På de första skärmbilderna får jag då en mängd träffar på ett litet tyskt företag som gör marknadsundersökningar – Tema Q, Technik und Management für Qualität. Det handlar här om ett företag som har hög nätnärvaro och därför dominerar det även om vi söker på begreppet "Tema Q" på Twitter, YouTube, bloggar, Flickr och på åtskilliga forskningsdatabaser. Vi får också träffar på en rysk fotograf (som också är mycket synlig på Flickr), information om en infektionssjukdom (Q-feber) och några träffar på den forskningsmiljö vi egentligen var ute efter. Dessa sistnämnda leder till Tema Q:s engelskspråkiga hemsida, till en person anställd vid Tema Q, till ett projekt med separat hemsida samt till en informationssida om en konferens anordnad av ett centrum med anknytning till forskningsmiljön. Gör vi på motsvarande sätt en sökning på "Tema Q" med sökfunktionen inställd på att prioritera svenska träffar får vi visserligen fler träffar på forskningsmiljön vid Linköpings universitet,

men ändå med markerad konkurrens av det tyska företaget. Således var inte "Tema Q" en bra ingång till forskningsmiljön, om man med detta menar att sökningen på ett tydligt sätt prioriterade det jag var ute efter. Låt oss därför göra några andra försök.

Om vi söker på "Department of Culture / Cultural Studies", två av de internationella beteckningar som förekommer i forskningsmiljöns publikationer, så får vi en lågt prioriterad träff på ett projekt som bedrivs vid forskningsmiljön och som har en egen hemsida, men i övrigt inget. Söker vi istället på "Department of Culture and Society" så hamnar vi i skärmbild efter skärmbild med hemsideshänvisningar till de otaliga institutioner runt omkring i världen som bär alla upptänkliga variationer på detta namn men just den miljö som vi i detta sammanhang är intresserade att få information om går inte att hitta. Väljer vi istället att söka på "Tema Culture Studies" får vi en träff, då på en centrumbildning med anknytning till forskningsmiljön. En sökning som prioriterar engelska träffar på begreppet "Tema Kultur och Samhälle" leder till att den generella relationen mellan kultur och samhälle tar över helt och hållet och forskningsmiljöns hemsida hamnar mycket långt ner i träfflistan. Ändrar jag nu prioriteringen i min sökning till svenska träffar och söker på "Tema Kultur", också en beteckning som förekommer i samband med publikationer från forskningsmiljön, så får vi i det stora hela en ohanterbar sökbild, med aktivitetskurser, bildningsförbund, researrangörer, folkhögskolor, allmänna kulturbloggar och annat, men också två träffar på forskningsmiljöns hemsida. Bevarar jag samma grundinställning på sökmotorn, dvs. prioriterar svenska träffar, och söker på "Tema Kultur och Samhälle" börjar dock sökbilden klarna. Här kommer nu en prioriterad träff till forskningsmiljöns hemsida och därefter träffar på forskningsmiljöns blogg, universitetsinformation, några hänvisningar till Diva, hänvisningar till enskilda medarbetare, Libris-poster, texter från Högskoleverket, spår av medarbetares publika engagemang, hänvisningar till elektroniska publikationer, ett YouTube-klipp, en facebook-sida och så vidare. Det är högt och lågt, det är osorterat, det är i viss mån splittrat – men det handlar ändå om det som vi varit på spaning efter, denna forskningsmiljö vid Linköpings universitet.

Således: Om jag skall få en rimligt samlad bild av Tema Q som forskningsmiljö genom att använda mig av den dominerande sökmotorn Google så förutsätter detta att jag gör en svenskspråkig sökning med prioritering av svenska träffar under sökbegreppet "Tema Kultur och samhälle". Uppfylls inte de kriterierna i sökningen så har jag som utomstående mycket svårt att få ett rimligt

begrepp om vad det är frågan om för forskningsmiljö. Att få ihop den utmärkta bilden av en engelskspråkig sökning i Google Scholar, för att nu ta ett exempel, med en totalt vilseledande engelskspråkig sökning i Google skulle nog vara svårt för de flesta.

Nu är ju inte sökmotorer allt här i världen. Det finns ju uppslagsverk också. Och på gott och ont har Wikipedia blivit det dominerande digitala förrådet för information av uppslagskaraktär, åtminstone om man håller sig till sådana med allmänorienterande inriktning. Om man söker via Google på en viss organisation eller en viss företeelse så blir oftast, vid sidan av en eventuell hemsida, träffen till Wikipedia en av de första vi stöter på (vilket i sig är en indikator på hur ofta användare går till Wikipedia vid en sökning). Ger vi oss nu ut för att söka information om Tema Q så ger en sökning på svenska Wikipedia med sökorden "Tema Q" eller "Tema Kultur och Samhälle" ingenting om forskningsmiljön. Riktigt sant är detta inte, då "Tema Q" ger en sidohänvisning till en medarbetare i forskningsmiljön samt ett antal hänvisningar till Star Trek. I övrigt figurerar några medarbetare vid Tema Q på svenska Wikipedia, men utan hänvisning till forskningsmiljön som sådan. I den engelskspråkiga varianten av Wikipedia ger de två använda sökorden inte några träffar. Använder vi här istället "Department of Culture / Cultural Studies" som sökord får vi en mängd olika hänvisningar till internationella forskningsmiljöer som har varianter på denna benämning men hittar inte fram till den forskningsmiljö vi söker. Om vårt sökord är "Department of Culture and Society" så kommer vi i ännu större svårigheter då begreppet "Culture and society" är en av de standardiserade rubriker som Wikipedia använder i sina översiktsartiklar och man får därför så många träffar att sökordet i praktiken är oanvändbart. Inte heller om man söker på "Linköping University" hittar man via vare sig den svenska eller engelska Wikipedia fram till Tema Q, då den artikel som ligger där inte gör några omnämnananden eller ger några länkar till de forskningsområden som den aktuella forskningsmiljön arbetar inom utan prioriterar att informera om andra delar av universitetet.

VIKTEN AV ATT SYNAS

Om vi tror att det digitala avtrycket har betydelse för hur vi både som forskare och privatpersoner orienterar oss i tillvaron, vad vi känner till, vad vi förhåller oss till, så finns det anledning för medarbetarna i en forskningsmiljö att ta denna miljöns digitala avtryck på allvar. Vid sidan av personliga kontakter och nätverk, konferenser och vetenskaplig orientering via traditionella publikationer

är det i allt högre grad via det digitala avtrycket som vi får vägar att upptäcka och utveckla relationer till forskningsmiljöer och personer som har relevans för utvecklingen av den egna miljön. Och det är, vid sidan av de inomvetenskapliga kanalerna, genom våra egna digitala avtryck som dessa andra hittar eller inte hittar oss.

Tema Q är akademiskt sett en ung miljö. Det är en miljö som, det är mitt bestämda intryck, utmärks av god akademisk kultur och rimlig inomakademisk synlighet. Men det är också en miljö vars självpresentation fortfarande är osäker, undflyende och splittrad. Ännu har inte, det visar vår spaning efter Tema Q:s digitala avtryck, forskningsmiljön helt och hållet bestämt sig för sitt namn och konsekvent börjat använda sig av detta i mötet med andra. Ännu har inte Tema Q mejslat fram en rättvis och tydlig närvaro för den egna verksamheten på de digitala kungsvägarna. Ännu har inte Tema Q gett de interaktiva potentialerna i det nya informations- och kommunikationssamhället möjlighet att utvecklas på de sätt som vore rimliga i relation till verksamhetens kvaliteter. Och då blir man, som forskningsmiljö, svår att hitta, svår att förhålla sig till, svår att etablera samarbete med och svår att uppskatta efter förtjänst.

En forskningsmiljös arbete med att synas handlar inte i första hand om att göra reklam för den egna verksamheten. Ett sådant arbete handlar om, för det första, att skapa en gemensam självbild som i sin tur gör miljön som miljö ännu mer integrerad. För det andra, och det är detta som är viktigast här, handlar forskningsmiljöns synliggörande om att placera ut miljön i det digitala landskapet, att göra den till en självklar och likvärdig del av det samtida informations- och kommunikationslandskapet, att bli en av flera referenspunkter och potentiella partners i frågor som rör forskningsmiljöns kärnområden och att bli en resurs i det vardagligt kontinuerliga samtalet om, för Tema Q:s del, kulturens former och utveckling.

Bodil Axelsson

När historien blir personlig – reenactment som inlevelse och kunskap

UNDER DE SENASTE tjugo åren har det varit en historiekulturell boom. Böcker som behandlar skeenden, livsöden och händelser i det förflutna säljer bra. Det produceras filmer och dataspel för en internationell publik med historiska teman och det finns i Sverige ett flertal tidskrifter som särskilt inriktar sig på historia liksom nischade resebyråer och tv-kanaler. Som empiriskt fenomen är den historiekulturella boomen samkonstituerad med en expanderande forskning inom området. På tema Q pågår forskning som undersöker historiebruk från ett institutionellt perspektiv men här har också skrivits flera avhandlingar som riktat fokus mot ett brett spektra av meningsskapande sammanhang där historia brukas. Själv kom jag till Tema Q efter att ha skrivit en avhandling om teater i en klosterruin och blev kvar genom ett forskningsprojekt om historia i tidskriftsform och en rad andra uppgifter.

När jag arbetar ihop mina analyser av hur tidskriften framställer sina läsare och de sammanhang som läsarna själva skriver in sitt läsande i återvänder jag till och vidareutvecklar det teoretiska ramverk jag använde i avhandlingen. Långsamt, försöker jag skriva mig bort från representations-paradigmet för att istället se hur det förflutna blir till genom manifestationer, presentationer och förevisningar – genom performativa handlingar både i tidskriften själv och i den e-postintervjustudie som gjordes inom ramen för projektet Tilltalande förflutenheter: mediering och reception av populärhistoria.

När man först närmar sig historietidskrifter som *Populär Historia*, *Allt om Historia* och *Världens historia* möts man av en anslående mängd krigsscener och porträtt av maktfulla män inom politik och krig, vetenskap eller konst liksom en eller annan drottning eller adelskvinna. Från omslagen blickar kungligheter och presidenter ner mot sina undersåtar, vetenskapsmän och konstnärer riktar visionärt sina blickar mot skyn medan soldater marscherar målmedvetet framåt eller är uppslukade av stridens hetta. En gång i tiden manifesterade den här typen av bilder politisk och kulturell makt eller manade till beundran eller lojalitet

(Burke 2001). Idag görs dessa forna tiders politiska och intellektuella ledare till omslagspojkar och omslagsflickor på ett liknande sätt som intagande kvinnliga ansikten på omslagen till mode- och skönhetsblad pockar på uppmärksamhet och lockar till en värld av mode, skönhet och flärd (jfr McCracken 1992). Utan att gå in för djupt in i den psykoanalytiskt inspirerade blickteorin (Mulvey 1975), kan det konstateras att historiens män och kvinnor här får anta den klassiska feminina positionen av att bli beskådade och begärda. Deras roll blir att ingå i det sammanhang som blicken skapar snarare än att vara huvudpersonen i sitt eget livs berättelse. Samtidigt riktas dessa historiska män och kvinnor blickar oftast rakt mot betraktaren och etablerar en relation till henne eller honom.

När de som medverkade vår studie själva beskriver hur de närmar sig tidsskrifter och böcker lägger de allra flesta inte mycket vikt vid bildmaterialet. Tvärtom, de skriver in sig i ett förhållningssätt till historia som ger det skriftliga ordet företräde framför visuell kommunikation. Det som betyder något för dem är vilka ämnen som behandlas och när en forskare frågar vad det är som intresserar dem skriver de fram ett intresse för individuella livsvillkor och öden som blir både kognitivt, affektivt och personligt.

Deltagarna i studien beskriver hur de dras med i berättelser om politiska ledare som kejsare Augustus, Napoleon eller Potemkin och genom dessa skapar kunskap om politiska skeenden och maktutövandets anatomi. En bok om de Gaulle ger en av intervjupersonerna möjligheten att beskriva inrikespolitiska drag i Frankrike under andra världskriget, hur landet delades av ockupationen, hur det påverkade förhållandena till kolonierna i Nordafrika och förbindelserna mellan de Gaulle och Churchill. Vidare, läsaren skriver fram sig som en kunskapspare med ett bestämt mål: han läser om de Gaulle för få veta mer om Frankrikes 1900-talshistoria eftersom han har kollegor i Lyon.

Andra intervjupersoner beskriver hur det förflutnas levnadsöden skapar möjligheter för dem att leva sig in i andra människors öden och "fantisera sig in i en annan tid, en annan värld". De skriver fram ett empatiskt förhållningssätt till människor som har en vardag med helt olika materiella och idémässiga omständigheter än vad de själva har. Ofta är det "medborgarens" eller "den vanliga människans" erfarenheter som ger stoff till manifestationer av empatiskt intresse. Men flera skriver fram att de specifikt blivit gripna och intresserade av Marie Antoinette och Katarina de Medici eller brittiska regenter som Henrik VIII och drottning Elizabeth I, det vill säga regenter vars levnadsbanor innehåll-

ler dramatiska maktkamper som ömsom vinns och ömsom förloras och vars liv gestaltas på olika sätt i böcker, artiklar och visuellt överdådiga kostymdramer i film och på tv.

Det känns som om jag träffat dessa personer i verkligheten, det var smått gripande att följa dem utan spelfilmens påklustrade dramaturgi, pappan Ludvig XV som dog i smittkoppor, kungaparet som hade svårt att "fullborda sitt äktenskap", kungaparets dotter som fick skiljas från sina föräldrar när de avrättades...

Här kontrasterar en av intervjupersonerna en dramadokumentär om Marie Antoinettes liv med spelfilmen och formar en berättelse om familjen omkring henne som om det vore personer som han träffat här och nu. Han beskriver det som han lever sig in i historien sida vid sida med de förflutnas gestalter och med en relation till dem.

De två intervjupersoner som refererats och citerats här placerar in sig själva i historien i relation till berättelser om historiska personer. För flera av dem som deltog i studien ligger inlevelsen och kunskapandet om berömda mäns och kvinnors liv parallellt med släktforskning som är ett annat sätt att placera in sig själv i historien och samtidigt medverka till att det förflutna skapas.

När intervjupersonerna på olika sätt placerar in sig själva i historien kan det ses som en form av re-enactment. Att återskapa det historiska, söka realism och autenticitet genom att sätta sig i historiska personers ställe blir en allt vanligare väg till historisk kunskap. Det sker både på fantasins väg i relation till bilder och det skrivna ordet och kroppsligt, sensoriskt när "historiska återskapare" går runt i historiska miljöer, äter äldre former av mat och erfar känslan av fuktigt ylle mot kroppen i egentillverkade historiska dräkter (de Groot 2009; McCalman & Pickering 2010). I R.G Collingwoods (1946) historiefilosofi hänvisar re-enactment till en reflekterat, värderande och planlagt sätt att skapa historia genom att sätta sig in i andra människors tankar. I samtidens personifierade performativa historieskapande blir kunskapande och inlevelse ofta två kommunicerande kärn.

REFERENSER

- Burke, Peter (2001) *Eyewitnessing: the uses of images as historical evidence*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Collingwood, R. G. (1956/1946) "History as Re-enactment of Past Experience", in *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press, s. 282-302.
- de Groot, Jerome (2009) *Consuming history: historians and heritage in contemporary*

- popular culture*, London: Routledge.
- McCracken, Ellen (1992): *Decoding Women's Magazines: From "Mademoiselle" to "Ms"*, London: Macmillan.
- Laura Mulvey (1975) "Visual Pleasure and Narrative Cinema", *Screen* **16** (3): 6–18.
- McCalman, Iain & Paul A. Pickering (red.) (2010) *Historical reenactment: from realism to the affective turn*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Mats Brusman

Stadens kulturer

STADEN UPPHÖR ALDRIG att fascinera. Den är resultatet av hur människor sluter sig tätt samman i översiktliga spatiala mönster, i nästintill oändliga mattor av bebyggelse. Staden är en manifestation av människans förmåga att konstruera, samarbeta och leva sida vid sida. Staden är ett förkroppsligande, en materialisering av fred, av människans förmåga att bygga och inte rasera, och därmed en manifestation av hoppet. Samtidigt är staden skådeplatsen för förfall, misär, revolter och konflikter och har så varit sedan urminnes tider. Denna konflikt, mellan uppbyggnad och förstörelse, mellan krig och fred, kaos och ordning, är det som får oss att älska och hata staden.

En gång i tiden uppstod staden som ett skydd, som plats för olika utbyten och som administrativ enhet för koncentrerade maktanspråk (Soja 2000). Men den moderna staden, född ur industrialiseringen, är något mer än bara försvarsskansen, handelsplatsen och maktcentrat. Den moderna staden rymmer föreställningar om människan och kulturen. På gott och ont har staden ansetts skapa en ny människotyp, den urbana människan (Simmel 1903/1981). På så sätt blir staden säte för en ny slags kultur, som en effekt av att staden samlar så många olika slags människor i tid och rum. Den moderna staden som fenomen har kommit att förknippas med idéer om social interaktion, tolerans och demokratiska värden. Som en följd av den funktionalistiska erans stadsutveckling dök begreppet *stadskultur* upp i mitten av förra seklet. Staden beskrevs som en skådeplats för ett socialt drama ur vilket demokratiska värden och empatisk förmåga växte fram (Mumford 1937/2000).

De senaste decennierna har sett en uppvärdering av staden vilken hänger samman med kritiken mot nittonhundratalets moderna stadsbyggande och dess funktionalistiska indelning av staden i zoner för boende och arbete. Den traditionella staden blir härigenom ett ideal: tät kvartersstruktur lyfts fram som en motbild till funktionalistisk stadsutbredning (Jacobs 1961/2005, Tunström 2009). Att idén om den traditionella stadens fördelar växt sig starkare kan också relateras till att den traditionella staden i praktiken lösts upp, och att

det i många fall är mer rättvisande att tala om urbana landskap och sociomateriella förtätningar än om tydligt avgränsade städer med omgivande landsbygd (Østerberg 2000). Staden kan idag ses mer som en idé eller ett koncept än en fakticitet; den fysiskt, socialt och juridiskt avgränsade staden tillhör historien. Staden som koncept blir också viktig i strävan att skapa hållbara samhällsstrukturer där den traditionella stadens täta strukturer tillskrivs miljömässiga fördelar. Förnyelsesatsningar i suburbana områden syftar ofta till att skapa "stadsliknande" strukturer där traditionell kvartersstad är modellen.

Idén om stadens kultur har en materiell sida; skyskrapor, spårvagnar, gatucaféer och övergivna industribyggnader är olika typer av materiella företeelser som bekräftar föreställningen om stadens kulturella värden. Samtidigt kan stadskultur också förstås som föreställningarna om staden som en särskild typ av erfarenhet och en särskild livsform, något som formas av, och samtidigt formar, stadens invånare. Den urbana människan som en gång beskrevs av bland andra Georg Simmel omtolkas i den postindustriella staden till en särskild *kreativ klass*, vilken dras till – och skapar – de urbana kulturmiljöerna (Florida 2006). Den kreativa klassen blir nyckeln till utveckling och tillväxt, allt inom stadens kulturella rāmärken.

Kultur blir i detta perspektiv en viktig resurs för en önskvärd stadsutveckling, men föreställningarna om kulturens roller i samhällsplaneringen är många och divergerande. Kulturen ska å ena sidan vara attraktivitetsskapande och tillväxtfrämjande, å andra sidan demokratifrämjande och integrerande. Då kultur diskuteras som "motor" i utvecklingen används ofta ett vidgat estetiskt kulturbegrepp som rymmer allt från symfoniorkestrar till lokal mat, betraktat som kulturella eller kreativa näringar. Härtill rymmer visionen om den goda urbaniteten ett antropologiskt kulturbegrepp där kultur handlar om livsstil, identitet och sociala strukturer. På en retorisk nivå rör sig uppfattningarna om stadskultur på ett oreflekterat sätt i kölvattnet efter Simmel: staden som urban livsform är behäftad med speciella egenskaper som lyfter fram särskilda kulturella värden. Staden ska vara en demokratisk arena som danar en urban kulturmänniska.

Jakten på stadskulturen som det unika och säljande tycks dock medföra paradoxen att städer istället riskerar att likriktas kulturellt (Zukin 2010). Ett exempel på detta är hur stigande markpriser i kulturellt attraktiva områden slår ut lokal kultur och handel. I egenskap av instrumentell kraft för ekonomisk tillväxt tenderar stadskultur att bli något som ska konsumeras och bidrar därmed till att accentuera två grundläggande problem i stadsutvecklingen idag: en

ökande rumslig segregation och samtidigt en kommersialisering av offentliga rum (Ghilardi 2009).

Stadskultur, eller urban kultur, kan ses som den förföriska men motsägelsefulla föreställningen om den sociala människans relation till förtätade byggda miljöer. I den rollen sätts stora förhoppningar till urbankulturens betydelse för många olika aspekter av samhällsutveckling. Därför är det också en viktig uppgift för forskningen att belysa urbankulturens många ansikten.

REFERENSER

- Florida, Richard (2006) *Den kreativa klassens framväxt*. Stockholm : Daidalos.
- Ghilardi, Lia (2009) "Kulturell planering och kulturell mångfald" i *Fronesis* nr 31.
- Jacobs, Jane (1961/2005) *Den amerikanska storstadens liv och förfall*. Göteborg : Daidalos.
- Mumford, Lewis (1937/2000) "What is a city?" i Richard T. LeGates och Frederic Stout (red.) *The city reader*. Second edition 2000, London : Routledge.
- Simmel, Georg (1903/1981) "Storstäderna och det andliga livet" i *Hur är samhället möjligt – och andra essäer*. Göteborg : Korpen.
- Soja, Edward W (2000) *Postmetropolis : critical studies of cities and regions*. Oxford : Blackwell.
- Tunström, Moa (2009) *På spaning efter den goda staden : Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion*. Örebro : Örebro Studies in Human Geography 4, Örebro universitet.
- Zukin, Sharon (2010) *Naked City : The Death and life of Authentic Urban Places*. Oxford : Oxford University Press.
- Østerberg, Dag (2000) *Stadens illusioner : en sociomateriell tolkning av Oslo*. Göteborg : Korpen.

Jens Cavallin

Upplevelse, politik, dialektik

JAG GICK PÅ två ben in i Tema Kultur och samhälle, med dels en akademisk bakgrund i filosofisk forskning, dels erfarenhet som handläggare inom regeringskansliet av mediepolitik och utredare av rörande mångfald i medierna. Detta kan uttrycka den spänning som råder för undersökningar vilka både behandlar subjektiv "upplevelse" och objektiv/kollektiv "kultur".

Inom filosofin är "intentional upplevelse" *fenomenologins* nyckelbegrepp, med rötter i romantisk filosofi (Fichte), psykologisk teoribildning (Lotze) och hermeneutisk vetenskapsteori (Dilthey). Därefter har upplevelsebegreppet varit en vattendelare mellan skilda vetenskapliga hållningar. Termen kom emellertid även på modet för ca tio år sedan inom teorier för ekonomi och management – genom USA-konsulterna Pine och Gilmores bestseller om upplevelseekonomi år 1999.

Koncentrationen av makt över *kollektiva uttryck i medierna* har varit ett nästan konstant bekymmer inom Europarådet liksom många stater, och även EU under 90-talet. Splittringen i den svenska Mediekoncentrationskommittén (betänkande SOU 1999:30) fick den dåvarande regeringen att uppdraga åt Linköpings universitet att vetenskapligt analysera relationen mellan ägande och politisk mångfald i medierna.

1. Detta uppdrag innebar, för att travestera Kant, en *undersökning av betingelserna* för konst-, tanke- och uttrycksarter.
2. Tema Kultur och Samhälle har *politisk* udd genom att studera (av-slöja) dolda eller öppna maktförhållanden – privata, offentliga eller "civila" – inom kultur: forskning, konst, bildning, rättsproduktion och rättstillämpning – sätt att tänka, uttrycka sig och "ta för självklart". Samtidigt bryter studiet av upplevelser som inspiration för skapande in i det mest personliga.
3. Kulturdefinitionerna är många: ungefär 264 enligt antropologerna Kroeber och Kluckhohns katalog från 1952, men kultur handlar alltid om *kollektiva uttryck*, inte enskilda upplevelser. Detta gäller filosofen Ernst Cassirers

1920-talsverk om "symboliska former" (språk, konst, vetenskap, bildning, religion/myter), Michel Foucaults arbeten om "diskurser" och Pierre Bourdieus om "fält", socialt, symboliskt och kulturellt kapital (en term använd av Stig Dagerman år 1948!).

4. Den reflexion om kulturens plats i samhället som formades i en epok som vi kallar för romantiken, liksom alltså Diltheys estetik, grundades i det personligt o-medelbart upplevda, känslan, i motsats till den "medelbara", rationella, reflekterade och systematiska erfarenheten. Men i slutet av 1800-talet, med massupplagor av tidningar, tekniska möjligheter till inspelning av bild och ljud (fotografiet ca 1850, filmen ca 1895, ljudinspelningar ca 1900) blev kulturen möjlig som *industriell produktion*.
5. Dagens kulturforskning kan inte gå förbi Marx och Engels analys av samhället i "bas" och "överbyggnad" – där kulturproduktionen är uttryck för den dominerande klasstrukturen i basen.
6. Tanken att skilja den kulturella produktionen från den materiella är dock problematisk: hur drar man gränsen mellan författande, tryckning och distribution av en bok och produktionen av reklam och datorer? Mellan teknologi och poesi?
7. I denna spänning är *mediernas* roll central: ingen kulturproduktion har numera en relation till samhället ("det politiska") helt vid sidan av medierna. Den skapande konstnärens, forskarens etc. arbete är knutet till betingelser för den mediala produktionen: ekonomiska, juridiska eller politiska.
8. Medialiseringen av kulturproduktionen ledde till en medialisering av det politiska. Den politiska propagandan – både den sovjetiska Agitprop under 1920-talet och nazisternas propaganda under 1930-talet – nyttjade den nya tekniken, stundom till mästenskap och med de främsta konstnärliga krafterna.
9. Att utforska medierna som en fråga från den övriga kulturproduktionen skild sfär är därmed ett lika ofruktbart perspektiv som att inte införliva medierna i all sin trivialitet i forskning om relationen mellan kultur och samhälle.

* Anknytningarna till Sverige är slående: Hugo Grotius, en av dem som lanserade om "agonistisk" samhällsfilosofi, var svensk ambassadör på 1640-talet, Cassirer (1874–1945), professor i filosofi vid Göteborgs Högskola 1933–1941, Foucault lektor vid Uppsala universitet på 50-talet...

10. En särskild spänning, knuten just till medialiseringen av kulturproduktionen, finns i kulturstudierna (Cultural Studies): Eftersom masskulturen domineras av stora kapitalintressen tycks den "folkliga" (populär)kulturen bunden till eliternas finansiella makt över kulturproduktionen. Hur kan man då hävda att populärkulturen är "autentiskt" uttryck för massans identitet?
11. Den första större externa satsningen inom Tema Q – en seminarieserie om konsten, kulturpolitiken, forskningen – bör ses i denna dialektik. Kunskap om produktionsförhållanden för enskilda konstnärer måste grundas i insikten att konstens villkor radikalt har förändrats i en tid av "teknisk reproducerbarhet", profetiskt diskuterad av Walter Benjamin 1937.
12. Trots att kultur är något som enar ett kollektiv, är poängen med att studera kulturer att se *skiljelinjer*: mångfald. Denna kan innebära "hegemoni" (ett lika populärt uttryck som "diskurs"), "agonistisk" konfliktuell samexistens, eller antagonism.
13. Moderna konstitutioner – demokratiska eller skendemokratiska (auktoritära, teokratiska eller plutokratiska) – har regler för kultur/medieproduktionen med utrymme (hederligt eller ohederligt) för mångfald. Ofta kompletteras formella regler också av en politik för att främja mångfald, genom stöd till kulturproduktionen, subventioner till medierna etc.
14. Spänningen inom forskningen framgår av motståndet mot Walter Benjamins arbete från 1937 också från Marxinspirerade socialforskare som Adorno och Horkheimer. "Upplysningens dialektik" formulerade ett starkt avståndstagande från kulturindustrin – i samklang med Horkheimers lärare (nazisten) Martin Heideggers kritik av modernitet, mediepladder ("Gerede") och teknik.
15. Denna kritik mot mediernas roll i masskulturen blev paradoxalt nog också ett ledmotiv för kulturpolitiken i västeuropeiska demokratier efter Andra världskriget – i motstånd till de totalitära staternas kontroll av kulturproduktionen.
16. Detta ledmotiv ifrågasätts nu, i en ny dialektik, både genom kulturstudiernas hyllning av populärkulturens autenticitet, och av upplevelseindustrin, som kundanpassar kulturen, som turism och olika "events" kring kulturmiljöer, historiska händelser, men också när frågan ställs om de industriella mass-

mediernas tid är förbi, eftersom Internet brutit igenom gränsen mellan det privata och kollektiva. (Under Tema Q:s år 1 befann vi oss bara i WWW-1-epoken.)

17. Mångfald i medie- och kulturproduktionen, undersökt i ett bredare politiskt och filosofiskt sammanhang (Cavallin 2011), måste nu omfatta konstnärligt skapande, normbildning och forskning, men också, enligt Ernst Cassirers förslag, språk, religion och ut/bildning. De bittraste politiska konflikterna i Europa är idag kulturella, på blodigt allvar. De utspelas på religionens och språkets områden: det ekonomiska kapitalets våndor riskerar att explodera i en antagonistisk kulturkamp som förintar en agonistisk respektfull mångfald.

REFERENSER

- SOU 1999:30 *Yttrandefriheten och konkurrensen*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Benjamin, Walter. *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit : Drei Studien zur Kunstsoziologie*. Frankfurt am Main: Edition Suhrkamp, 1968.
- Cassirer, Ernst. *An Essay on Man*. New Haven and London: Yale University Press, 1992 (1944).
- Cassirer, Ernst, (1923-1929). *Philosophie der symbolischen Formen*. Berlin : Cassirer.
- Cavallin, Jens (2011). *The Reign of Mind*. Stockholm: GML Print on Demand.
- Dagerman, Stig. (2001). *La dictature du chagrin & autres écrits politiques (1945-1950)* / traduit du suédois par Philippe Bouquet ; textes rassemblés par Hélène Autexier. Marseille : Agone, 2001. Original i *Vecko-Journalen* 1948 och andra svenska tidningar.
- Gilmore, James H & Pine, Joseph II (1999). *The Experience Economy: Work is theatre & every business a stage*. Boston, Mass. : Harvard Business School.
- Kluckhohn, Clyde and Kroeber, Alfred Louis. *Culture : a critical review of concepts and definitions* /New York : Vintage Books, 1963. Originally publ. in 1952 as vol. 47 no 1 of the Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University

Johanna Dahlin och Per Möller

Kamrater, det är vi

WE MET WHEN WE WERE AT SCHOOL

”ÄR DU OCH Per osams eller?” Jag tittar förvånat upp på kollegan på andra sidan frukostbordet ”Jag menar, ni sitter ju vid olika bord!” fortsätter han med mer än en glimt i ögat. Vi befinner oss på institutionens årliga internat och jag försöker förgäves att få min morgontrötta hjärna att komma på ett fyndigt svar men hinner inte innan Per kommer förbi vårt bord och får en gliring på samma tema. Per och jag har följts åt ända sedan vi möttes i dörren inför/efter respektive intervju för de en till två platserna på forskarutbildningen våren 2007. Det blev två, tack och lov. ”Hva hade fem år og en avhandling vært uten dere?” skriver Kyrre Kverndokk om några av sina doktorandkamrater i förordet till sin avhandling. Och visst finns det många andra ”dere” som den här tiden inte varit mycket utan, andra doktorandkamrater inte minst, men det är ändå särskilt en som varit där hela tiden. Vi har varit doktorandtvillingar, visserligen inte födda samma dag men i princip jämgamla. Under åren har vi delat både lägenheter och kontor, pizzor och fotbollsmatcher, vi har pikats för nästan identiska brandgula halsdukar och diskuterat livet, universum och allting. Ja, och lyssnat på musik förstås. Att det finns i alla fall ett band som vi båda är väldigt förtjusta i, det upptäckte vi nästan med en gång.

Ungefär samtidigt insåg vi också att vad det gäller forskningsintresse, metod och teori – på det området drog vi åt helt olika håll. Krasst uttryckt förenas vi i ett ömsesidigt ointresse för varandras avhandlingsprojekt. Per har aldrig engagerat sig särskilt mycket i betydelsen av historia, särskilt inte rysk sådan. Johanna kan å sin sida inte förstå vad som är så intressant med kulturpolitik – eller Malmö för den delen. Även skrivmässigt finns det mycket som skiljer, trots att vi här gemensamt skriver om varandras meningar kan den som känner oss nog ändå gissa vem som bär huvudansvaret för vilka formuleringar. Textens inledande stycke är naturligtvis uppenbart – och ett typiskt uttryck för Johannas förkärlek för små berättelser och anekdoter. Per å sin sida glider ohjälpligt

ständigt in i manifestgenren och gillar att grota ner sig i tunga teoretiska fotnoter (i ett utkast även i denna text, men en 2000 tecken lång fotnot blev lite för mycket). Trots det har vi i varandra ett viktigt stöd. Sedan våra första trevande kurs-PM har vi lärt känna varandras projekt ganska så väl och helt plötsligt kan de mest oväntade litteraturtips dyka upp i inboxen: "Kanske är det här en artikel för dig?" Johanna har faktiskt hörts brista ut i upprörda utläggningar om vissa upplevelseekonomigurur och Per har till och med yttrat en önskan att någon gång besöka S:t Petersburg.

YOU ALWAYS MADE ME LAUGH

Kamratskap, det kanske låter som en bisak i utvecklingen av en forskarkarriär (om det nu blir någon sådan) och i skapandet av en stimulerande tvärvetenskaplig forskningsmiljö. Tvärtom säger vi. Vad vore vi, och vad vore Tema Q, utan kamratskap? Vi menar såklart inte att intagningen till forskarutbildningen, eller tillsättningen av forskarassistenter och professorer, ska göras på basis av kulturella, sociala eller politiska preferenser. Kamratskap är inte strävan efter likformighet, utan det motsatta. Det handlar om att olikheter och möjliga motsättningar kan vara drivkrafter, om viljan finns att respektera inbördes skillnader och samtidigt hjälpa varandra att nå gemensamma mål.

Det är inte lätt att bygga upp en välfungerande tvärvetenskaplig miljö. Mäniskor från olika discipliner, med olika traditioner och intressen ska försöka samsas och arbeta gemensamt. Och visst har du suttit på ett par Q-seminarier och frågat dig vad du gör där och hur du skulle kunna tillföra något som helst inom det här ämnet. Men ändå sitter du där, och plötsligt har du begärt ordet och hör dig själv säga något som faktiskt inte låter helt malplacerat, kanske till och med relevant för utvecklingen av den text eller projekt som diskuteras. Och likadant är det när du själv lägger fram något. Inledningsvis kanske det händer att du tittar dig omkring i seminarierummet och med en viss skepsis undrar vad deltagarna skulle kunna tänkas bidra med. Men sen går du därifrån oftast riktigt nöjd och tacksam över att ha fått givande kommentarer från oväntat håll om saker du själv kanske inte någonsin skulle kunna tänkt på, aspekter i arbetet som plötsligt framstår som intressantare än du själv anat.

Många delar av ett forskararbete kan ju, om vi är duktiga hantverkare, behandlas gemensamt även om vi har olika ämnesbakgrunder och inriktningar. Men vi vill också understryka en social, och i förlängningen produktiv dimension, av det hela. Allas vårt arbete är så väldigt mycket ett ensamt slit. Vi försöker

hitta en väg genom den konkurrens och individualism som forskningspolitiken gärna tycks underbygga. För att överhuvudtaget klara av denna egna börda så behöver vi varandra. Vi behöver det där... kamratskap.

I DID MY VERY BEST TO WRITE

Ibland känns avhandlingen som ett berg. För trots alla smarta kommentarer, goda litteraturtips och handfasta råd som seminariet kan bidra med, så är det i slutändan du själv som ska få ihop det. Det är du som ska reda ut ditt bångstyriga material, du som ska hitta vägen genom teoridjungeln och bygga dina egna tolkningsramar. Det är du som måste försöka hantera frestelsen att göra nästan vad som helst – bara inte skriva på avhandlingen. Forskarutbildningen går i faser sägs det, och att frustrationsnivån är hög i just den här fasen är vi ganska så eniga om. När du tonårsaktigt tycker att handledaren fattar ju ingenting är det inte mycket till tröst att vara vuxen nog att inse att de nu, precis som ens föräldrar då, förmodligen både vill väl och vet bättre. När du sitter där och stirrar tomt på skärmen gör det inget bättre att se alla de färdiga Q-avhandlingarna nästan hånfullt stå i bokhyllan, trots att du inser att de nog också gick igenom sina faser av frustration. Mer trösterikt är det däremot att ha någon som är i precis samma situation just nu att beklaga sig för. Någon som man kan säga "kan vi inte gå ut en stund?" till, eller att "äsch nu skiter vi i det här och kollar på fotboll istället."

COS YEARS HAVE PASSED AND THINGS HAVE CHANGED

I början av forskarutbildningen fick vi rita vår egen Norrköpingskarta. Ingen av oss hade satt vår fot i Norrköping innan intervjun och upplevelsen av staden var minst sagt fragmentarisk: våra kartor innehöll järnvägsstationen, Tema Q och Ica Strömmen. Det var som barns kartor fick vi höra, de brukar tydligen rita hemma, dagis och godiskiosken. Och det var en fascinerande blandning av barndom och vuxenhet där i början: doktorandanställningen var det stabilaste och vuxnaste någon av oss haft i den vägen, och även om vi inte var oskrivna blad som väntade på att fyllas med Tema Q:s variant av kulturforskning, så var vi ändå nyast och färskast och hade just på allvar tagit klivet in i den akademiska världen. Under åren som gått har kartan utvidgats, Norrköping på båda sidor av den så förvirrande Strömmen har börjat hänga ihop, det mer eller mindre vita territorium som var det egna forskningsprojektet har börjat fyllas ut och den mentala kartan över den akademiska världen är betydligt mer detaljerad.

När vi tog de första trevande stegen i Norrköping kom vi inte bara ämnesmässigt utan även geografiskt från olika håll. Pendlande, föräldraledigheter, utbytesvistelser och fältarbete har gjort att det varit långa perioder då vi inte setts alls. Och världen har väl inte rämnat, men allt har varit mycket tråkigare. Vi börjar närma oss slutet av forskarutbildningen, vi är äldre, tröttare och mer uppgivna. Förhoppnings även visare eller i alla fall skickligare hantverkare. Men en sak är fortfarande den samma: doktorandtillvaron är mycket bättre om det finns någon att dela den med.

...

*When I heard that you'd got home
An' I'll never forget the smile on my face*

...

*Have a drink on me
But go easy... step lightly... stay free**

* *Stay Free* – The Clash

Emma Eldelin

Sysslolöshetens tvetydighet

Det är så ansträngande att ingenting göra. Men jag har inget emot att anstränga mig, bara det inte gäller nånting särskilt. (Oscar Wilde, *På fullt allvar*)

Det kräver sin man att göra ingenting när andra hänger över en. (Erlend Loe, *Doppler*)

DEN NORSKE FÖRFATTAREN Erlend Loes roman *Doppler* (2004) berättar den drastiskt ironiska historien om Andreas Doppler som en dag får nog av det moderna prestations- och konsumtionssamhället och beger sig till skogs för att i ensamhet odla konsten att "göra ingenting". Hastigt lämnar Doppler arbete och familj för att leva som jägare och samlare med minsta tänkbara kontakt med civilisationen. Projektet visar sig dock bli svårare än han trott, eftersom skogen plötsligt befolkas av andra som vill göra som han. Inte heller lyckas han vara särskilt överksam, då han snart får idén att tillverka ett monument, en gigantisk totempåle, över sin nyligen døde far.

Med berättelsen om civilisationskritikern Doppler (som bestämmer sig för att inleda ett fälttåg mot "duktigheten") anknyter Loe till en kulturell tematik om sysslolöshet som har anor tillbaka till antiken och som genom historien har kunnat gestaltas på en rad olika sätt. Även om jämförelsen ter sig halsbrytande finns det likheter mellan Dopplers val att dra till skogs och det antika idealet om tillbakadragandet från det aktiva livet för ett liv i kontemplation, vilket formulerades av bland annat Aristoteles (jfr Arendt 1958/1998). Doppler är visserligen ingen avancerad filosof men hans reträtt till skogen, vilken ger honom tid att ifrågasätta en samhällsordning grundad i det ändamålsliga och effektiva, ekar ändå av de historiska exemplen. Mest fruktbart är det kanske att läsa romanen mot bakgrund av hur temat har använts från industrialismen och framåt. Att tala om och gestalta sysslolösheten har nämligen i takt med kapitalismens och konsumtionssamhällets utbredning blivit ett slags etisk hållning och motkulturell identitet som formulerats i protest mot den alltmer utbredda

”arbetsetik” som Max Weber talade om (1904–05/1978). En av de mest gåtfulla litterära symbolerna för denna motkulturella hållning är kopisten Bartleby i Herman Melvilles novell, vilken genom sin absoluta vägran att göra något tycks protestera mot arbetsetikens målrationalitet (Knighton 2007). Som mer sentida kusiner till Bartleby framstår 1800-talets eleganta och distanserat observerande flanörer med Oscar Wilde i spetsen, men också vår egen tids mer anspråkslösa slacker som inte sällan har dykt upp i populärkulturen från 1980-talet och framåt, exempelvis i Ethan och Joel Coens film *The Big Lebowski* (1998) om den loje bowlaren The Dude, gestaltad av Jeff Bridges i mysbyxor och stickad kofta.

Två mer disparata exempel än superesteten Wilde och lufsen The Dude kan man visserligen knappast tänka sig, men i den sysslolösa identiteten, liksom i begreppet sysslolöshet, fångas i själva verket en rad motstridiga betydelser. Hos förespråkarna har begreppet associerats med frihet och betraktats som grunden för det goda, stillsamma och kontemplativa livet, medan vedersakarna förknippat sysslolöshet med lättja, leda, passivitet och dagdriveri. Sysslolöshet och ledighet har historiskt fungerat som markörer för överklassens ekonomiska oberoende, ofta förkroppsligat i gentlemannaidealet (jfr Veblen 1899/1998), men har också tjänat som skällsord för en arbetarklass som ansågs lat av naturen (Jordan 2001). I dagens sysselsättnings- och tillväxtorienterade samhälle är det inte ovanligt se sysslolöshet som synonymt med arbetslöshet, men det finns de som menar att det leder fel att betrakta arbete och sysslolöshet som motsatser. Enligt dessa debattörer skulle sysslolöshet i stället handla om att vända upp och ned på givna tankemönster genom att försöka konstruera ett värdesystem oberoende av arbetet (Kingwell 2008). I Erlend Loes *Doppler* ifrågasätts till exempel distinktionen mellan arbete och sysslolöshet i diskussionen om den mänskliga kreativiteten. Skapandet av totempålen som plötsligt uppslukar Doppler är frukten av ett tillfälligt infall men ger personlig tillfredsställelse. Tillverkningen sker utanför det kommersiella systemet och låter sig inte förstås i traditionella termer av användbarhet; sysslandet med totempålen är snarare en meditation över det oanvändbara och i detta fall över en far som genom sin frånvaro aldrig varit riktigt ”användbar” i sonens liv. Att denna sysselsättning är nödvändig just genom sin brist på ändamål framgår dock tydligt, som om Loe ville påminna om att de icke-funktionella sysslorna ibland kan vara de mest meningsfulla.

Den kulturforskare som försöker tolka det samtidas företeelser, mentaliteter och kulturella uttryck kan ofta vinna mycket på att ställa dessa i förbindelse med det förflutna. Hur ska vi till exempel förstå varför sysslolösheten eller an-

dra meningsbärande strukturer, tematiker eller attityder envist dröjer sig kvar genom århundradena, om än i skiftande gestalt? En av dem som diskuterat hur man ska försöka fånga den komplexa sammansattheten hos en kultur och det dynamiska samspelet mellan då och nu är kulturteoretikern Raymond Williams. Genom att göra distinktioner mellan *det dominerande*, *det kvarlevande* och *det framträngande* menar han att vi får en djupare förståelse för en kultur eller ett samhälle än genom att bara beakta de institutioner och traditioner som dominerat vid ett givet tillfälle. I samband med studiet av sysslolösheten som återkommande tematik i senmoderniteten ter sig begreppet *kvarlevande* som det mest intressanta. Det kvarlevande kan ses som det förflutnas närvaro i det samtida, det är något som tagit form i det förgångna men som fortfarande är verksamt i det samtida: "Vissa erfarenheter, betydelser och värderingar, vilka inte kan uttryckas eller egentligen verifieras utifrån den dominerande kulturen, levs och praktiseras icke desto mindre på grundval av det kvarlevande [...] av någon tidigare social och kulturell institution eller strömning", skriver Williams (1977/1980: 102). Enligt Williams ska det kvarlevande inte uppfattas som något arkaiskt; snarare handlar det om värderingar och levnadssätt som står i ett alternativt eller oppositionellt förhållande till den dominerande kulturen. Det kvarlevande handlar alltså om erfarenheter och ideal som den dominerande kulturen ignorerar, nedvärderar eller motsätter sig. Skulle inte exempelvis *Slow*-rörelsen, som startade i västvärlden på 1980-talet som protest mot slit- och-släng-mentalitet och snabbmatsindustri, kunna ses som ett slags aktiv och oppositionell kvarleva av äldre levnadsideal? Genom sitt förespråkande av en reflekterande och jordnära livsstil tycks åtminstone vissa av dess rottrådar leda ner i antikens idéer om det goda och meningsfulla livet.

Det finns också aspekter av det kvarlevande som tenderar att införlivas av den dominerande kulturen, då ofta i utspädd form (eftersom den dominerande kulturen inte kan tillåta alltför mycket av erfarenhet och praktik utanför sig själv). Som exempel nämner Williams idén om att bo på landet, vilken i vissa fall kan stå i opposition till den urbana kapitalismen, men oftare är införlivad i den dominerande ordningen som idealisering, dröm eller exotisk sommarvistelse. Kan kanske den lagstadgade semestern och pensionsrätten ses som ett slags införlivade kvarlevor av sysslolöshetsidealet som det transformerats genom seklerna?

Williams perspektiv aktualiserar alltså frågan om huruvida vår tids kvarlevande kulturella uttryck för sysslolösheten ska betraktas som införlivade eller

oppositionella. Representerar Andreas Dopplers protest mot duktigheten bara en fjärran dröm, eller finns där en subversiv potential? Reträtten till skogen medför i alla fall att något avgörande sker med Dopplers syn på sig själv och på andra: inledningsvis betraktar han sig som en folkfiende, som aldrig mer vill vistas bland folk och som inte kan tro på deras förmåga att värdera något annat än "duktigheten". Romanen slutar emellertid med Dopplers insikt om att hans uppfattning byggt på begränsade erfarenheter och med erkännandet att det kan finnas människor som representerar något annat. I rörelsen ut ur skogen mot världen bortom antyds att det revolutionäras möjlighet ligger i mötet med andra snarare än i världsfrånvända attityder.

REFERENSER

- Arendt, Hannah (1958/1998). *Människans villkor. Vita activa*. Göteborg: Daidalos.
- Kingwell, Mark (2008). "Idling Toward Heaven. The Last Defence You Will Ever Need". I Joshua Glenn & Mark Kingwell: *The Idler's Glossary*. Emeryville: Biblioasis.
- Jordan, Sarah (2001). "From Grotesque Bodies to Useful Hands. Idleness, Industry, and the Laboring Class". I *Eighteenth-Century Life* 2001 (3) 62–79.
- Knighton, Andrew (2007). "The Bartleby Industry and Bartleby's Idleness". *ESQ. Journal of the American Renaissance* 2007 (2) 185–215.
- Loe, Erlend (2004/2005). *Doppler*, övers. Lotta Eklund. Stockholm: Alfabeta.
- Veblen, Thorstein (1899/1998). *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Institutions*. Amherst: Prometheus Books.
- Weber, Max (1904–05/1978). *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos.
- Williams, Raymond (1977/1980). *Marx och kulturen. En diskussion kring marxistisk kultur- och litteraturteori*. Stockholm: Bonniers.

Martin Fredriksson

Upphovsrätten – ett civilisationsprojekt i sönderfall?

DE SENASTE ÅRENS återkommande debatter om upphovsrätt och piratkopiering knyter an till många av de frågor som Tema Q gjort till sina studieobjekt. Här möts inte bara kultur, ekonomi och politik. Upphovsrättsdebatten har också en djup ideologisk förankring i det moderna samhällsbygget vilket ger den en kulturell resonansbotten som kanske bidragit till att frågan blivit så laddad. I denna essä tänker jag göra ett kortfattat försök att visa hur och varför upphovsrättens förflutna är relevant idag.

Den engelska *Statute of Anne* från 1710 brukar beskrivas som världens första upphovsrättslag, men motsvarande lagar skulle införas i övriga Europa under sent 1700- och tidigt 1800-tal. Denna utveckling sammanföll med romantikens genombrott och många rätts-, litteratur- och idéhistoriker har visat på den romantiska estetikens stora inverkan på den tidiga upphovsrättens utbredning. Om den förromantiska författaren i regel betraktats som en litterär hantverkare som arbetade enligt fasta estetiska konventioner skulle romantikerna minimera hantverkets betydelse och i stället definiera den skapande processen som ett uttryck för författarens egen inre kreativa förmåga. Författaren upphöjdes nu till vad Edward Young kallade ett "original genius" och det litterära verket blev ett unikt och originellt uttryck för författarens personlighet. Detta knöt ett naturligt band mellan författaren och verket som kom att bilda det estetiska och ideologiska fundamentet för det nya upphovsrättsliga principen om att författaren, och ingen annan, har en given rätt till det verk han eller hon har åstadkommit (se t.ex. Woodmansee 1984; Hesse 1991; Rose 1993).

Idén om författarens naturliga rätt till "sitt" verk skulle även anammas av många upplysningstänkare. Detta var mest framträdande i det revolutionära Frankrike där författarens roll i uppbyggandet av ett upplyst och civiliserat samhälle blev den intellektuella och ideologiska grund som Frankrikes första upphovsrättslag skulle vila på (Hesse 1991). Här kan man tydligt se hur 1793 års franska upphovsrättslag föddes ur svallvågorna efter franska revolutionen

och hur upphovsrätten utgjorde en del i den gigantiska kulturella reform som revolutionen innebar: hur upphovsrätten i själva verket var ett led i att skapa en ny upplyst, fransk civilisation (Hesse 1991: 204).

Upphovsrätten var alltså redan från början sammanvävd både med den moderna estetikens och den moderna politikens födelse. Dess utbredning kan till och med betraktas som en del av en civilisationsprocess: ett sätt att skapa ordning ur anarki och forma ett upplyst och välreglerat modernt samhälle. Detta gäller också för Sverige där den nya, frihetliga tryckfrihetsförordning som instiftades i efterdyningarna efter 1809 års statskupp också skulle inbegripa landets första tryckfrihetsstadgande. I likhet med den franska lagen skrevs också den svenska upphovsrätten redan från början in i en ny konstitutionell ordning vars uppgift var att skapa ett mer upplyst och därmed mer civiliserat samhälle (Eberstein 1923:72).

Tanken på upphovsrätten som ett civilisationsprojekt skulle återkomma regelbundet i 1800-talets svenska upphovsrättsdiskussion. När upphovsrätten bröts ut ur tryckfrihetsförordningen och Sverige fick sin första separata upphovsrättslagstiftning 1877 lade exempelvis riksdagsmannen och Aftonbladetredaktören Adolf Hedin ut orden om hur rättens utveckling var intimt sammanvävd med kulturens och det allmänna rättsmedvetandet ständiga framåtskridande: "äfvén de enklaste rättsbegrepp, hvilka nu mera äro hvar mans egendom [...] har likväl en gång icke funnits till. Rättens välde kan endast småningom utvecklas". Hedin förnekade inte förekomsten av bestående moraliska sanningar, men han menade att det bara är genom samhällets gradvisa utveckling som vi "i denna ofullkomliga värld så småningom förverkliga, hvad som i och för sig sjelft är rätt" (Riksdagsprotokoll, AK 1877:38). Upphovsrättens expansion betraktades med andra ord som ett led i realiserandet av ett högre allmänt rättsmedvetande som i sig markerade att vi lyft vårt samhälle till ett mer avancerat kulturellt utvecklingsstadium (Fredriksson 2009).

Bakom dessa högstämda kulturella och ideologiska värderingar dolde sig naturligtvis också ekonomiska hänsyn. Men det är slående hur denna i grunden handelsrättsliga reglering kom att infogas i en ideologisk världsbild där den snart antog formen av en synbart given moralisk ordning. Under loppet av 1800-talet skulle upphovsrätten alltså reifieras och inkorporeras i den västerländska civilisationens ideologisk fundament, eller som den amerikanske litteraturhistorikern Mark Rose uttrycker det:

Copyright is not a transcendental moral idea, but a specifically modern formation produced by printing technology, marketplace economics, and the classical liberal culture of possessive individualism. (Rose 1993: 142)

Jag vill hävda att denna kulturhistoriska resonansbotten har en större inverkan på dagens upphovsrättsdebatt än man kanske kan tro. Den upphovsrättsfråga som debatteras idag bär på ett rikt idéhistoriska arv, och man kan ana att många av de föreställningar som har byggts upp kring upphovsrätten sedan 1700-talet fortfarande sätter sin prägel på diskussionen. Rose skyller upphovsrättens bestående mytologisering på att den är djupt integrerad i vårt ekonomiska system samtidigt som den har växt samman med våra kulturellt invanda föreställningar om kreativitetens väsen och individens rättigheter. Upphovsrätten har med andra ord blivit en byggsten i vad som brukar kallas *den västerländska civilisationen* och det finns fortfarande tendenser att betrakta upphovsrättens utbredning som ett led i ett alltjämt pågående projekt att civilisera världen.

Detta syns inte minst i diskussionerna kring asiatisk och östeuropeisk piratkopiering som ofta beskrivs som ett uttryck för att de ännu inte uppnått Europas och USAs kulturella och ekonomiska utvecklingsnivå (Philip 2005). Här framställs länder som Kina som den underutvecklade *Andre* i en postkolonial logik där västerländska värden och föreställningar uppfattas som neutrala och universella slutpunkter i en på förhand given evolutionsprocess. I en ledarnotis i Svenska dagbladet i juli 2000 kontrasteras exempelvis det laglösa Kina mot "vår med civiliserade värld" där staten respekterar upphovsrätten och det individuella ägandet, vilket i detta fall exemplifieras med de amerikanska myndigheternas stängning av Napster sommaren 2000 ("Rätt att stänga Napster" 2000).

Och just där får man en fingervisning om varför de senaste årens fildelnings-explosion skapar sådan oro. För idag, ett decennium senare kan vi konstatera att stängningen av Napster inte var slutet utan början på en process där västerländska fildelare i växande utsträckning skulle framträda som det stora hotet mot upphovsrätten. Idag gömmer sig *Piraterna* inte längre i imperiets utkanter utan i dess hjärta: i den unga utbildade generationen som använder civilisationens högteknologiska frukter för att underminera den upphovsrätt som tidigare uppfattats som en del i konstruktionen av samma civilisation. Därför kan Europas och USAs ständigt växande skara av fildelande ungdomar tolkas inte bara som ett hot mot upphovsmannens rättigheter och upphovsrättsindustrins affärsintressen utan också som ett ifrågasättande av några av den moderna, västerländ-

ska, kapitalistiska civilisationens grundläggande föreställningar.

Upphovsrättens framtid är alltså inte bara ett ekonomiskt dilemma utan det ställer också kulturella värderingar på sin spets. Ur ett kulturvetenskapligt perspektiv är det en process som bjuder in till många olika tolkningar: Är detta ett uttryck för det moderna projektets sammanbrott? Är det Författarens Död? Är det ett led i civilisationernas krig? Eller är det kanske till och med början på kapitalismens fall? Det är hur som helst en utveckling där flera av de transformationsprocesser som präglar vår kultur löper samman. En utveckling som belyser hur kulturella och historiska föreställningar har återverkningar långt utanför den traditionella kulturella sfären och visar varför historiker, humanister och kulturvetare kan bidra till att förstå många samhällsproblem som vid en första anblick mest tycks handla om pengar och paragrafer.

REFERENSER

- Eberstein, Gösta. (1923). *Den svenska författarrätten*. Stockholm: Norstedt.
- Fredriksson, Martin. (2009). *Skapandets rätt: Ett kulturvetenskapligt Perspektiv på den Svenska Upphovsrättens historia*. Göteborg: Daidalos.
- Hesse, Carla (1991). *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris, 1789–1810*. Berkeley: University of California Press.
- Philip, Kavita (2005). What is a Technological Author? The Pirate Function and Intellectual Property. *Postcolonial Studies* 8(2): 199–218.
- Riksdagsprotokoll, AK, 1877, No. 38
- Rose, Mark. (1993). *Authors and Owners: The Invention of Copyright*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- ”Rätt att stänga Napster”. *Svenska Dagbladet* 29-07-2000.
- Woodmansee, Martha. (1984). The Genius and the Copyright: Economic and Legal Conditions of the Emergence of the 'Author'. *Eighteenth-Century Studies*, 17(4): 425–448.

Ann-Charlotte Gilboa Runnvik

Varför gör jag egentligen det här?

MIN SEXÅRIGE SON står framför mig och ser exalterad ut. Han vet att jag skriver en bok, en avhandling som det kallas. Han vet att den kommer att handla om järnvägsstationer och människorna där, hur de använder platsen och hur de känner sig när de är där. Men det är inte därför han är exalterad. Han tittar bedjande på mig och frågar:

– När du har skrivit din bok, kommer du att bli känd då mamma, som Erik Saade?

Jag vill inte göra honom besviken, men samtidigt kan jag omöjligt mäta mig med en av hans största idoler. Erik Saade som med låten "Popular" varit en plåga i sexårsgruppen, ända sedan Melodifestivalen 2010. Även om min avhandling kan komma att diskuteras på en del seminarier och konferenser så kommer troligtvis aldrig något så häftigt att inträffa som att jag får stå inför ett fullsatt publikhav i en box av glas och sedan, med ett välriktat knytnävsslag mot glaset, splittra rutan, samtidigt som jag höjer tonläget, till publikens fullständiga jubel. Så jag svarar att det blir jag nog troligtvis inte. Min son granskar mig oförstående. Han undrar säkert varför jag jobbar så mycket om jag ändå inte kommer att bli rik och känd. Vad är det som driver mig att göra detta?

Jag tycker givetvis att det är inspirerande och kreativt att ägna mig åt kultur- och samhällsstudier, men framförallt lämnar det mig med en känsla av frid. Mest av allt har det gett mig frid att läsa feministiska vetenskapliga texter. Inte frid för att allt som står skrivet i dessa texter är ristat i sten och visar på världen som den verkligen är, utan frid eftersom så mycket av kvinnors engagemang, vishet och tänkande under stora delar av historien omöjliggjorts, trivialiserats. Den feministiska och genusvetenskapliga forskning lyfter fram dimensioner och frågeställningar som troligtvis annars förblivit osynliga.

Att jag skulle ägna mig åt högre akademiska studier var i och för sig ingen självklarhet. I min släkt har det främst funnits pigor och drängar, oäktingar, småbrukare, hantverkare, hemmafruar och en och annan halvmänniska. När jag tänker på vem jag nu är och vad som är möjligt och tänkbart för mig i dag, drar

jag mig till minnes en artikel som litteraturvetaren Toril Moi (1997) skrivit. Hon utgår från en existentialistisk referensram och hänvisar till Jean Paul Sartre och Simone de Beauvoir. Enligt Sartre är alla människor situerade. Situationen utgörs utav en individs nationalitet, klass, ras, plats, kropp, samt hennes förflutna och hennes position också i relation till olika situationer. Denna situering, som vi befinner oss i och som samtidigt genomsyrar oss, sätter ramar för det vi ser som våra mänskliga möjligheter, vad vi kan företa oss, vår frihet (våra projekt), samt vår uppfattning omkring vår kropp. Det är utifrån dessa resonemang som Simone de Beauvoir argumenterar att vi inte föds till kvinnor utan att det är något vi blir och därmed något förändringsbart. Moi förklarar att "[f]ör Beauvoir är vår frihet inte absolut utan situerad. Andras situationer kommer att påverka våra projekt, som i sin tur kommer att forma våra erfarenheter av våra kroppar. Således är varje kvinnas erfarenheter av sin kropp förbundet med hennes projekt i världen." (Moi 1997:110)

En del i svaret till varför jag ägnar mig åt kultur- och samhällsstudier återfinns således i min situering där strukturella förändringar ägt rum sedan de första pigorna och halvmänniskorna som jag kan namnge ur min släkt. Detta gäller till exempel införandet av en allmän folkskola, utvidgning till en nioårig grundskola, gymnasiereformer, möjlighet till studiemedel, avgiftsfria högskolor och universitet, samt reformer som myndigförklarade av kvinnor, rätt till preventivmedel och abort, uppbyggnad av daghem och utvecklandet av en generös föräldraförsäkring, för att nämna några. Jag är dock medveten att denna möjlighet som jag har, att vid 40 års ålder doktorera trots att jag är småbarnsmamma, knappast är universell. I stället är den knuten till att jag lever i en välfärdsstat i en liten del av världen som satsat på generell välfärd, där det även funnits starka feministiska rörelser och ett behov av kvinnlig arbetskraft, som drivit på att utveckla ett jämställdhetstänkande och ett välfärdssystem som stödjer familjebildningar med två inkomstagare, samt införande av policys om jämställdhetsintegrering.

Det är också i denna miljö som mitt doktorandprojekt kunnat utformas av professor Tora Friberg och där Trafikverket (tidigare Banverket) har ett intresse av att ta fram genusdimensioner i transportsystemet i förhållande till ett sjätte transportpolitiskt delmål om ett jämställt transportsystem. I korthet går mitt projekt ut på att undersöka genusordningar i stationsmiljöer. Stationsmiljöer är spännande, dynamiska och föränderliga platser och ett nav för många arbetspendlare. Eftersom arbetspendling mellan orter blivit allt vanligare och en trend

som tycks hålla i sig (Trafikanalys, Rapport 2011:3) kan man säga att stationer fått en förnyad aktualitet som en viktig del i samhällets offentliga rum. Ett rum som bör utvecklas så att det är tillgängligt för alla resenärer. Mitt syfte med studien är att problematisera vad resenärers vardagliga användande av stationer bär för genusdimensioner. Jag fokuserar på tre skilda stationsmiljöer; Kimstad pendeltågstation, Norrköpings station och Stockholms centralstation och låter resenärer som använder någon eller flera av dessa miljöer på mer vardaglig basis, föra dagböcker över deras tankar, känslor och upplevelser omkring de stationer de använder. De utvalda resenärerna består både av män och kvinnor. Dagboksanteckningarna kompletteras med intervjuer som struktureras utifrån olika teman, men som lämnar öppet för resenären att även utveckla sig omkring mer individuella teman. Därutöver genomför jag observationer på det tre stationerna under skilda tider på dygnet, för att uppfatta stationernas olika reserytmer och bruk. Utifrån detta material är avsikten att vaska fram olika genusdimensioner. Går dessa då att finna?

Ja, det tycker jag! Det handlar till exempel om hur man ser på den fysiska utformningen av stationer. Det handlar om hur resenärerna berättar fram sig själva, hur minnen och tidigare erfarenheter flyter ihop med upplevelser av den aktuella stationen och hur detta avspeglas i vad man förväntar sig av stationer och vad man undviker när man är på plats. Det handlar också om konkurrens om utrymme, öppenhet och exkludering, lust och olust, frihet och begränsningar.

I skrivande stund är jag mitt uppe i materialinsamling och analys. Jag fascinerar över hur detta alldagliga rum träder fram på ett nytt sätt genom mina informanternas berättelser. Jag låter deras ord leda min blick. Jag leker "Guldlock och de tre små björnarna" och prövar att stå, sitta och röra mig som mina informanter och personer jag observerat på plats, för att med min egen kropp undersöka stationsrummet i relation till vad de säger, väl medveten om att deras erfarenhet och situering skiljer sig från min och att jag inte kan bli dem. Jag känner mig privilegierad av att få möta dessa människor som delar med sig av deras vardagliga tankar till mig. Jag njuter av att läsa deras personliga formuleringar i dagböckerna, det där lilla extra ordet som får allt att glittra till och däri ligger även svaret till min son. Kanske kommer jag aldrig att bli känd som Erik Saade, men jag är rik som får ägna fyra år av mitt liv till detta projekt, göra dessa möten och samtidigt ha tid att utveckla min analytiska och kreativa förmåga. Förhoppningsvis kan det jag producerar även berika andra och leda till att syn-

liggöra nya dimensioner som kan vara till nytta för planering- och utvärdering av stationsmiljöer. Därför, vill jag svara min son, ägnar jag mig åt kultur- och samhällsstudier.

REFERENSER

- Moi, Toril (1997) "Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori" i *Res Publica*
Nr 35/36 maj 1997
Trafikanalys (2011) *Arbetspendling i storstadsregioner. En nulägesanalys*. Rapport 2011:3

Ingemar Grandin

Kultursällskapet regnbågen, k. Mao och kulturarvsvärnets (bakvända) dialektik

I

ÅRET ÄR 2010, tidpunkten *Dasai* – årets största högtid, precis efter monsunnens avklingande – och platsen Bhaktapur. Denna en gång kungliga huvudstad, fint iordningställd under ett sjuttonårigt utvecklingsprojekt med tysk assistans, är med sin arkitektur och sin stadsplan, sina tempel och palats, och sin särpräglade agro-urbanitet typisk för vad som skapats av den nepalesiska etniska minoritet som kallas "newar". Och det är just newarcivilisationen som gett Kathmandudalen, med Bhaktapur och de båda grannstäderna Kathmandu och Lalitpur, Unescos världskulturarvstämpel.

Som sagt är det nu *Dasai* och en mängd folk har samlats denna varma höstkväll framför en av stadens öppna scener, där en paviljong satts upp och ett kulturellt program med sånger och danser är i full gång. De många banderollerna med citat av k. Mao (k. för *kamred*, från det engelska "comrade") som hängts upp på husen runt torget ger en tydlig vink om vad det är frågan om: här har vi maoisterna – eller med det fullständiga namnet, Nepals kommunistparti (maoisterna) – i full färd med en agitpropföreställning.

De kulturprogram som maoisterna gav för att stärka moralen ute bland sina gerillasoldater runtom i Nepal under det nästan decennielånga "folkkriget" – liksom nu på senare år bland de partiarbetare som hjälpt fram maoisterna till att bli största parti i den folkvalda lagstiftande församlingen – är kända för sina medryckande melodier och för sitt "hårda" innehåll där blod och martyrskap har framträdande roller. Också här i Bhaktapur gör programmets presentatör liksom sångerna det tydligt att det handlar om "kamp" och om "folkets kultur". Men låt oss lyssna lite mer ingående! Här har vi nu ett dansnummer till inspelad sång från ljudanläggningen. Dansarna är sju flickor i lågstadieåldern, alla klädda i den rödkantade svarta sari som är ett emblem för "det newariska" (om jag så får säga) och som traditionellt bärs av newarbondkastens gifta kvinnor.

Inget man ser särskilt ofta i vardagslag – utom kanske just i Bhaktapur som gärna ses som den mest traditionella av alla newarstäder – men desto oftare från scenen och i musikvideor där sånger på newari gestaltas och ”visualiseras”. Sången de dansar till handlar om de sex årstiderna. Passande nog får respektive årstidsmelodi från den traditionella newarrepertoaren introducera var och en av de sex textverserna, och sammantaget beskriver sången året sådant det gestaltas i newarcivilisationen.

Det här sång/dansnumret, tillsammans med det triumferande slutet på nästa sång i programmet – ”Vi! Vi! Vi! Vi newarer!” – och en hel del annat kan få en att undra om artisterna har smugglat in *aela* – klassiskt newariskt risbrännvin – i den maoistetikerade flaskan. Istället för blod och martyrskap bjuds publiken på kulturell bildning i den egna traditionen och på etniskt vi-skapande. Är artisterna i själva verket vad som i underrättelsesammanhang kallas ”mullvadar”, infiltratorer som enligt trotskistisk metod ansluter sig till en rörelse för att därinom arbeta för en helt annan?

2

Bland de misstänkta ”mullvadarna” på maoisternas scen i Bhaktapur – och just de som stod bakom dansen med årstiderna och sången med ”vi newarer”-slutet – finner vi Kultursällskapet regnbågen (*Indreni samskritik samaj*) som rest hit från sin egen stad, Kirtipur, i en hyrd minibuss. Det är nu ett kvartsekel sedan jag först mötte några av de ledande artisterna i detta sällskap, men då som entusiastiska deltagare i det lokala musiklivet i Kirtipur. Det lokala musiklivet i en newarstad består inte minst av hymnsångsensemblar, och det var också där jag lärde känna dessa musiker.

En sådan här hymnsångssession börjar med att man sjunger sig igenom bland annat ett antal hymner på maithili (inte newari!) av poeten Vidyapati som särskilt är känd för sina sånger ur hinduisk mytologi. Hur dessa hymner av denne senmedeltida poet från slättlandet nere i Mithila (i den nuvarande indiska delstaten Bihar samt sydöstra Nepal) kommit att ingå i klassisk newarkultur uppe i Himalaya är en annan och lång historia. Men mycket kortfattat kunde den kanske kokas ner till ett kulturellt växelspel mellan inlän och eget kulturellt skapande, som hänger samman med det ekonomiska växelspel mellan sedentära jordbrukarkaster och kaster av långväga handelsmän som skapat newarcivilisationen – importerade prästkaster och kungahus oräknade.

Näväl. Låt oss återvända till hymnsjungandet i Kirtipur, sådant jag fånga-

de det med min bandspelare 1986, och lät oss lyssna lite närmare på vad man sjunger efter de inledande hymnerna. Här finner vi att Ganesha m.fl. nu lämnat över till helt andra huvudrollshavare. Vägbyggare ute i bergen, som sliter med att hacka sten medan förtjänsten hamnar hos kontraktören. Vår gamla mamma i utslitna kläder. En blind tiggare som sjunger för allmosor.

Också här kan våra Kirtipurmusiker framstå som "mullvadar", men nu med omvända förtecken. Redan innan man 1987 bildade Kultursällskapet regnbågen för att från scenen framföra agitatoriska och reflekterande "sånger på folkets sida" (som termen lyder) tog man som vi nyss såg religiösa former och kulturella institutioner – hymnsångsenssemblens dagliga sessioner – i bruk för att framföra "progressivt" eller kommunistiskt (ett ord man *inte* använde eftersom kommunisterna liksom alla andra partier var förbjudna att verka under det kungliga enväldet fram till 1990) tankegods.

3

K. Mao skulle ha anledning att vara betänksam över denna händelseutveckling, där 1986 års ungdomliga radikalism ser ut att år 2010 ha slagit över i medelålderns kulturkonservatism. Men han skulle samtidigt ha anledning att glädja sig åt utvecklingens logiska form: ett motsatsernas spel där tesen (kommunistiskt mullvaderi inom traditionella, religiösa kulturformer) slår över i en anti-tes (etniskt mullvaderi inom kommunistiska kulturformer). Vi väntar bara på syntesen. Och även den skymtar i Bhaktapurprogrammet av år 2010. "Livet är kamp", förkunnar en av sångerna här, men melodin – *Basanta* – är hämtad från newartraditionen och förekommer i hymnsjungande likaväl som i folkliga kärlekssånger. Här är mullvaderiet så att säga dubbelriktat: själva sången bjuder på kommunistiskt tankegods (textens innehåll) i traditionella kläder (melodin); framförandet ger oss etniskt innehåll (textens språk, melodin) i den maoistiska formen (agitpropprogrammet).

Men tyvärr blir, som vi snart ska se, k. Mao tillsammans med Marx och Hegel lurad på konfekten. I strid med all dialektisk logik är det i vårt fall så att syntesen kommer först. Den dialektiska valsen dansas här baklänges.

Ty syntesen av starkt stöd för den politiska vänstern med värnandet om den etniska identiteten och det etniska kulturarvet (världsarvet) går tillbaka till det kungliga enväldets tid – när vad som nu är maoisterna knappt ens kunde skymtas som en av många underfraktioner i en fraktion av det då underjordiska och ständigt förgrenande och återförenande nepalesiska kommunistpartiet. För

många newarer – politiker, intellektuella, diktare, våra musiker från Kultursällskapet regnbågen och vanligt folk – är syntesen en och samma rörelse med udden riktad mot ett och samma förtryck vilket har både etniska och sociala dimensioner.

Likväl har denna syntesrörelse nått en ny fas med maoisterna som lovat ett federativt Nepal bestående av etniskt definierade territorier, med Kathmandudalen åt newarerna. En egen nationalsång och en egen flagga har redan skapats, och nere vid uppfartsvägen till Kirtipur mötte man förra året en stor skylt som hjärtligt välkomnade en till den autonoma Newarrepubliken Kirtipur. Det var att gå sakerna lite i förväg och skylten är nu borta. Men det visar på den utmaning som möter maoisterna här i Kathmandudalen (där newarerna är en stor grupp, men alls inte utgör befolkningsmajoriteten). Och även om man i valet 2008 exempelvis i Kirtipur röstade in maoisternas främste ledare i den lagstiftande församlingen, har maoisternas politiska framgångar – kungadömet är avskaffat, Nepal på väg att bli en federal republik – också underminerat behovet av dem som den *politiska* kampens spjutspets.

Om nu newarsyntesen lyckats förena ett politiskt jämlikhetsideal med värnandet av ett kulturarv som tvärtom bygger på institutionaliserad ojämlikhet (kastsystemet), har k. Maos anhängare underminerat hela bygget genom att ha släppt lös marknaden. Under det långa folkkriget sökte många mer välbemädlade familjer ute från byarna sig till Kathmandu. Och med den av folkkriget sönderslagna ekonomin följde arbetslöshet som får en stor en mängd nepaleser att söka sig arbete utomlands. Båda befolkningsströmmarna har inneburit ett stort inflöde av pengar till Kathmandudalen, något som kan avläsas i lätt absurda priser på land. (Motsvarande 2,5 miljoner kronor för 500 kvadratmeter i Kirtipur – i Sverige ska det till havsnära läge på västkusten eller riktigt fint läge i Stockholmsområdet för att nå upp till den prisnivån.) Inte så förvånande att newarbönderna säljer sin jord och att stadslandskapet växer långt ut över den bördiga jordbruksmarken. Här uppenbarar sig nu nytt dialektiskt förhållande: det ekonomiska tillflödet stärker naturligtvis newarrörelsens politiska muskler (tesen), men samtidigt undergräver den själva fundamentet för den agro-urbana newarcivilisationen och dess rika kulturella arv (antitesen). Syntesen vet vi ännu inte hur den kommer att se ut, men det är inte så förvånande att värnandet av det newariska kulturarvet nu upptar så mycket energi bland intellektuella, etniska aktivister, diktare och andra kulturpersonligheter, inklusive Kultursällskapet regnbågen.

Björn Grip

Samtidshistorien i dödlighetens spegel

NÄR JAG FÖR drygt fyra år sedan antogs som doktorand, var det efter ett ganska långt arbetsliv, och med ett fåtal år kvar till pension. Mitt yrkesliv har varit varierande, alltifrån renhållningsarbetare under studietiden till rektor på folkhögskola. Dessutom har jag varit landstingspolitiker på hel- eller halvtid under arton år. En kontrast som jag starkt upplevde i min brokiga yrkeskarriär, var skillnaden mellan att vara ung vikarierande och obehörig yrkesvalslärare, i stort sett direkt efter avslutad akademisk grundutbildning, och att ett år senare kontrollera lacken på det löpande bandets framglidande bilar vid Torslandaverken, Volvos gigantiska produktionsfabrik på Hisingen, Göteborg. Det monotona tempoarbetet vid bandet liksom skiftarbetet ledde till svår vantrivsel och kontrasterade kraftigt mot den krävande men spännande rollen som yrkesvalslärare, där frihetsgrad och status var hög.

Sjukskrivningarna på min avdelning på Volvo uppgick under min tid som anställd till omkring 20 procent av tiden. Det vill säga en dag i veckan var arbetarna i genomsnitt borta från arbetet. Detta var inte ovanligt på den här typen av arbete. Jag har undersökt hur situationen var på liknande tempoarbete på andra håll. Ett exempel är gummiindustrin i arbetarstaden som är en del av mitt avhandlingsintresse. Enligt dåvarande personalchefen på företaget, fanns en liknande sjukskrivningssituation som den jag upplevt, och han verifierade att arbetsvillkor och hög sjukskrivning där var likartad den på Volvo.

Den frustrerande känslan av att upprepa samma enahanda arbetsmoment åtta timmar varje dag, att vara hårt styrd till bandet och att ha mycket begränsat handlingsutrymme, är svår att beskriva och ledde även till en hög korttidsfrånvaro. Det fanns då också en diskussion i offentlig debatt om brist på arbetsmoral, i synnerhet gällde kritiken unga människors attityd till arbete, en debatt som vi känner igen från 2000-talets första år i efterdyningarna av 90-talskris och recessionsår. Tendensen att lägga skulden på den enskildes dåliga karaktär, i synnerhet när det gäller unga människor, dominerade offentlig debatt då som nu.

För mig, som under ett par år fick uppleva vad monotont arbete kan inne-

bära, var det inte konstigt att människor blev sjuka och borta från den här typen av jobb i så hög utsträckning. Det var snarast en nödvändighet för att inte gå under i depression eller missbruk. Det blev därför mer av en bekräftelse när jag fick upp ögonen för dödlighetsstatistikens utveckling under efterkrigstiden, och kunde konstatera att medellivslängden för manliga industriarbetare stagnerade under 1950-, 60- och 70-talen och att den förväntade livslängden bland dessa grupper till och med sjönk för vissa ålderssegment under dessa år (*Folkhälsorapporten 2009*:18–20, Vägerö & Lundberg 1995).

Min bakgrund som landstingspolitiker senare i livet gjorde snart folkhälsofrågorna till ett genuint intresse för mig. Tyvärr ägnades dessa frågor dock alltför ofta ett förstrött intresse i de politiska församlingar jag befann mig i. Skillnaderna i hälsa diskuterades utifrån ett livsstilsperspektiv. Information och upplysning ansågs vara de enda möjligheterna att påverka människor. Sociala skillnader tenderade man att blunda inför. Skuld och ansvar knöts till individen. Samhällsutvecklingen och politikens roll och möjligheter såg man då tyvärr alltför sällan.

Det var därför en unik chans att få påbörja doktorandstudier och formulera ett avhandlingsintresse där arbetsliv och ojämlik hälsa stod i focus. Är det verkligen människors livsstil och dåliga vanor som gör att människor dör i förtid? Varför slår dödlighet och förväntad livslängd i så fall hårt igenom och samvarierar med socioekonomiska skillnader? Ju lägre inkomst, kortare utbildning och mindre möjlighet att kontrollera arbetsliv och livssituation desto kortare livslängd.

Det var med engagemang och iver som jag grep mig an uppgiften att jämföra hjärtdödlighet mellan två närliggande städer med kraftigt olika social profil – arbetarstaden, Norrköping och tjänstemannastaden, Linköping. Även om denna typisering idag kan ifrågasättas, lever de sociala och kulturella mönstren kvar. Det avspeglas också i dödlighetsstatistiken, inte minst hjärtdödligheten.

I nedanstående tabell åskådliggörs några socioekonomiska variabler för de bägge städerna, inklusive dödlighet. Som synes samvarierar dödligheten med de sociala indikatorerna såtillvida att siffrorna för arbetarstaden är ”sämre”.

Tabell 1: Socioekonomiska indikatorer i tjänstemanna (Linköping)- och arbetarstaden (Norrköping) (Tabellen hämtad från Faresjö m.fl. (2011).)

	Tjänstemannastaden	Arbetarstaden
Antal invånare (2009)	144 690	129 254
Förväntad livslängd vid födseln, (2006), kvinnor	82,6 år	81,8 år
män	79,5 år	77,9 år
Kommuninvånare födda utanför Europa (2006)	9,6%	11,0%
Invånare, 20-64 år med hög inkomst (2006) †	21,2%	16,9%
Invånare, 20-64 år med hög utbildningsnivå(2006) ‡	45,9%	30,7%
Våldsbrott per 100 000 invånare (2009)	976	1506
Försörjningsstöd, svenska kronor/invånare (2009)	1391 SEK	1715 SEK
Öppen arbetslöshet, 20-64 år (2009), kvinnor	3,0%	4,0%
män	4,3%	5,5%
Valdeltagande 2006	85,0%	81,5%

Data från 2006 kommer från SCB samt Folkhälsoinstitutet.

† Hög inkomst görs i jämförelse med de 20% av invånarna som nationellt har den högsta inkomsten.

‡ Hög utbildning innebär minst 12 års utbildning.

Mönstret över tid är inte mindre intressant. Det visar sig att skillnaderna i dödlighet tycks ha ökat över tid. Om tjänstemannastadens siffror sätts till 100 blir index för arbetarstaden 122 under 1970-talet och under 1990-talet har relationstalen stigit till 100/141.

VAD HÄNDER I DE BÄGGE STÄDERNA UNDER EFTERKRIGSTIDEN?

Det som kunde förväntas är att arbetarstadens villkor leder till ökad dödlighet såväl generellt som beträffande hjärtdödlighet. Riktigt så rätlinjigt var emellertid inte förhållandena. Arbetarstadens näringsliv som dominerats av textilindu-

strin, genomgick på 1960-talet en kraftig strukturrationalisering och hela branschen försvann från staden vid ingången till 1970-talet. Omstruktureringen var emellertid i linje med den ekonomisk-politiska doktrin som var förhärskande. Den solidariska lönepolitiken innebar att låglönebranscher skulle utmönstras och arbetskraften skulle med statligt stöd överföras till mera lönsamma branscher. Så skedde och de som inte kunde omplaceras kunde få förtidspension. Många äldre kvinnor kunde lämna ett ohälsosamt arbetsliv några år i förtid innan folkpensionen. Skillnaden i hjärtdödlighet, som jag särskilt undersökt, mellan de bägge städernas kvinnor i åldern 45-74 år var inte heller särskilt stor. Bland männen var dödligheten i samma ålderssegment till och med högre i tjänstemannastaden under det tidiga 70-talet.

Tjänstemannastaden präglades i slutet av 1960-talet av stor osäkerhet beträffande näringslivets framtid. Den gamla industristrukturen, med hantverksbetonade verkstäder inom metall och snickeri hade under ett par årtionden tytnat bort. Stadens stolthet, den militära flygindustrin, levde i stor osäkerhet. Den politiska osäkerheten beträffande fortsatta beställningar från staten var hög och ännu hade ingen export av flyg kommit igång. Även i övrigt var arbetsmarknaden och stadens framtid svajig. Osäkerheten beträffande framtiden som militär garnisonsstad var stor. Sammanslagningar av regementen och avveckling av arbetstillfällen hade aktualiserats. Dessa förändringar skulle kunna vara en anledning till att yrkesaktiva äldre män med en stark yrkesidentitet såg sin framtid som familjeförsörjare hotad.

Emellertid förändrades utvecklingen dramatiskt i de bägge städerna de närmast kommande decennierna. Tjänstemannastaden lyckades åstadkomma en snabb strukturuomvandling, där universitet och regionsjukhus verksamt bidrog till en dynamisk utveckling och förnygring av staden. Arbetarstadens utveckling präglades däremot under samma tid av ökad arbetslöshet och nedläggning av fler industrier. Sjutton procent av stadens företag försvann under ett par decennier från mitten av 1970-talet och fram till slutet av 1990-talet.

Dödlighetsstatistik och förväntad livslängd i tidigare nämnda ålderssegment, såväl generell dödlighet som beträffande hjärtsjukdomar divergerar mellan städerna. Medan tjänstemannastadens befolkning fick en bättre situation i dessa avseenden, stagnerade förhållandena i arbetarstaden.

Min hypotes och förklaring till skillnaderna är att allvarlig negativ stress utvecklas när människor har små möjligheter att kontrollera sin livssituation (Währborg 2009). Så kan vara fallet såväl vid arbetslöshet som när arbetsvill-

koren är hårt kontrollerade, och där möjligheter för den enskilde att påverka sin situation är små (Härenstam & Wiklund 1999, Starrin m.fl. 1999). Det kan gälla såväl möjligheterna att klara sin och familjens ekonomi som att stå ut med självbild och skam vid arbetslöshet eller dåliga arbetsvillkor. Skillnaderna mellan städerna i detta avseende och över tid är påtaglig. Arbetarstadens arbetsliv har varit besvärligt med en särskilt svår situation under 1990-talet. Tjänsteman-nastadens snabba omstrukturering från industrisamhälle till informations- och kunskapssamhälle har medfört en dynamisk utveckling. Detta kan ha medfört framtidstro och optimism hos stora delar av befolkningen, vilket i sig är hälso-främjande.

Skillnaderna mellan städernas ohälsa och dödlighet tycks inte ännu ha minskat. Detta fastän omstruktureringen socialt och ekonomiskt från industri-till postindustriella städer har skett i båda städerna. Hälsovillkor och livsstil som länge präglat arbetarstaden tycks finnas kvar. Det kastar en skugga av högre risk när det gäller för tidig död och ohälsa i arbetarstaden. Inte minst gäller detta hjärtkärlsjukdomar, de diagnosområden som står i fokus för min avhandling.

REFERENSER

- Faresjö m.fl. (2011). "Cardiovascular disease occurrence in two close but different social environments". I: *International Journal of Health Geographics* 2011, 10:5. <http://www.ij-healthgeographics.com/content/10/1/15>
- Folkhälsorapporten 2009 (2010). Socialstyrelsen, Stockholm.
- Härenstam A & Wiklund P (1999). "Utsatthet i arbetslivet". I: Härenstam A/Lundberg U/Lindbladh E/Starrin B (red), *I vanmaktens spår. Om sociala villkor, utsatthet och ohälsa*. Umeå: Borea Bokförlag.
- Starrin, B/Forsberg, E/Rantakeisu, U (1999). "I arbetslöshetens spår – ekonomisk stress, skam och ohälsa". I: Härenstam A/Lundberg U/Lindbladh E/Starrin B (red), *I vanmaktens spår. Om sociala villkor, utsatthet och ohälsa*. Umeå: Borea Bokförlag.
- Vågerö, D & Lundberg, O (1995). "From description to explanation. Socioeconomic mortality differences among adults in Sweden". I: Lopez, Caselli, Valkonen (red.), *Adult Mortality in Developed Countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Währborg, P (2009). *Stress och den nya ohälsan*. Stockholm.

Tobias Harding

Kulturen och den kreativa ekonomin: Från mode till besvikelse

EN AV DE dominerande tankarna i kulturpolitisk diskussion de senaste tio åren – dvs. de år som har gått sedan jag började ägna mig åt kulturpolitisk forskning – har varit Richard Floridas idé om den kreativa klassen. Denna klass, som anses bestå av alla oss som arbetar mer med kreativitet än med industriell produktion – konstnärer, akademiker, entreprenörer etc. – är enligt honom den drivande klassen i dagens västerländska ekonomier, nu dominerade av småföretagande entreprenörer istället för av industriella storföretag i Henry Fords anda. Den kreativa klassen karaktäriseras enligt Florida av faktorer som hög utbildning, hög tolerans för det främmande och hög efterfrågan på kultur i vid mening. Följaktligen handlar ekonomisk framgång för en region i hög grad om att skapa en miljö som lockar till sig denna klass.

Floridas kanske mest lästa bok, *Den kreativa klassens framväxt*, inleds med en uppmaning att tänka sig två män som oförklarligt förflyttas femtio år framåt i tiden, en till mitten av 1900-talet och en till samtiden, dvs. till omkring år 2000. Florida menar att den förste främst skulle möta materiella skillnader medan den senare skulle möta en omfattande värderingsförskjutning. Inställningen har förändrats kraftigt till en mängd små och stora saker som är eller var centrala för det dagliga livet; arbetstid, religion, alkohol, träning, och inte minst jämlikhet mellan t.ex. könen, sexuell läggning och ursprung. Kort sagt: vi lever i en tid präglad av omvälvande förändring, och nyckelordet för dagen är kultur (en historiker eller någon som är inläst på mellan- och efterkrigstidens litteratur kan här bli tveksam till hur väl Florida förstår de sociala förändringar som ägde rum under den första perioden, medan samtida IT-utopister kan anse att han missar de omfattande teknologiska förändringar som faktiskt ägt rum de senaste decennierna och som kan utgöra en bakomliggande faktor bakom kulturförändringarna).

Liksom t.ex. Robert Putnam är Florida en av de många amerikanska intellektuella som beundrar Sverige, och som har blivit väl mottagna både här och

i Europa i övrigt. Putnam, som har studerat framväxten av socialt kapital, har länge beundrat den svenska folkrörelse- och folkbildningstraditionen. Florida, liksom Putnam, har fastnat för svenskarnas höga tolerans- och utbildningsnivåer, men tar detta som utgångspunkt istället för att som Putnam försöka förklara det. Det faktum att Sverige har kombinerat hög tillväxt och stor offentlig sektor gör landet till ett lockande motexempel i amerikansk debatt. Både Florida och Putnam använder Sverige som exempel på någonting som USA skulle kunna vara.

Florida – betydligt mer än Putnam – har mött tämligen stor skepsis i akademiska kretsar. I kulturpolitisk debatt, i synnerhet på politisk-administrativ nivå, har han däremot åtnjutit ett mycket stort inflytande. Det senaste året har man emellertid också i den typen av debatter sett en tilltagande skepsis och kan nu läsa artiklar och blogginlägg med rubriker som ”Richard Florida är död” och ”Den kreativa klassen är en lögn”. Just nu tycks Florida mer omtalas som ett mode som är på väg ut än som en forskare värd att diskutera. Eller kanske handlar det om att modellen misslyckats inte bara som vetenskaplig hypotes; när den ekonomiska krisen har visat sig vara allt annat än över har man börjat vända sig mot de botemedel som man tidigare försökt använda för att komma ur den.

Ett av problemen med tillämpningen av teorier som översätts till politisk-administrativa verktyg är att en omfattande betydelseglidning äger rum. Ofta gäller detta även då forskarna själva deltar i översättningsarbetet. I Putnams fall blir det lätt att tolka Sveriges höga antal föreningsmedlemskap som liktydigt med stort engagemang (ett antagande som nu kritiserar när flera forskare pekar på att medlemskapet ofta handlar om stödmedlemskap och alltmer reduceras till ett slags kundförhållande).

I Floridas fall har steget ofta varit kort mellan den kreativa klassen och kulturpolitik. Idén att städer och samhällen på nedgång kan räddas med kultursatsningar har spridits i europeiska kommuner genom alla de kanaler – t.ex. konsulter, konferenser och försök att kopiera goda exempel – som sådana framgångsrecept har gjort även på andra områden, som t.ex. skola och kommunal effektivisering. I synnerhet på ett område där originalitet anses vara själva poängen är det emellertid inte självklart att kopiorna blir lika framgångsrika som originalen, särskilt inte då kopieringen syftar till att få synbara resultat så snart som möjligt eller då kopiorna initieras uppifrån medan originalen varit förankrade i lokalsamhället. Enligt kritikerna har sådan kopiering ofta resulterat i ytliga satsningar på t.ex. nya kulturinstitutioners byggnader eller på märkes-

byggnader i allmänhet, men inte på kulturlivets grundläggande förutsättningar, som t.ex. skattesatser, arbetsförhållanden och skolutbildningens grundläggande kvalitet.

Man kan också ifrågasätta själva tankesteget från kreativ sektor till kulturpolitik. Kulturpolitik handlar i stor utsträckning om professionella kulturutövare och kulturinstitutioner, i första hand inom etablerade kulturformer, alltså om ett område som åtminstone organisatoriskt och ekonomiskt är tämligen statiskt. Talar vi om kultursektorn i vidare bemärkelse och inkluderar alla former av konstnärligt skapande och media- och kulturarvsrelaterad verksamhet blir det mera rimligt att hävda att vi lever i en tid av omfattande förändring. Den tekniska utvecklingen har revolutionerat produktionen av t.ex. film och datorspel. Mer socialt omvälvande är utvecklingen på Internet där kommunikationen, och därmed flödet av kulturinfluenser och kulturprodukter över gränserna, nu växer som aldrig förr. De stora förändringarna sker emellertid inte i det etablerade kulturfältet utan utanför det; i datorspelsindustrin, bland Internets entreprenörer och inte minst bland alla dem som producerar och sprider kultur på nätet. Etablerade försäljningskanaler utmanas av pirater, som i sin tur utmanas av lagliga alternativ, ofta skapade av entreprenörer med bakgrund i Internetkulturen. Etablerade föreställningar om kulturell tillhörighet utmanas av överstatliga organisationer, ny kultur och migration. De senaste årens svenska politik har sett både Piratpartiet och Sverigedemokraterna. Den tolerans som Richard Florida för snart ett decennium sedan tyckte sig se som den nya tidens kännetecken ter sig långt mindre självklar idag.

Det är kanske här vi har pudelns kärna. De förhoppningar som knutits till den nya kreativa ekonomin leder till besvikelse. Inte därför att verkligheten inte förändras utan därför att den nya tiden inte infriar förhoppningarna. Ekonomin i västvärlden domineras inte längre lika självklart av stora industriföretag, utan av nätverk av kreativa småföretag, men också av de storföretag som reser sig ur nätverken. Den tycks också alltmer dominerad av de nya storföretag som äger sidor som kan betraktas som digital infrastruktur, företag som Google och Facebook, och den utstickande icke-vinstdrivande stiftelsen Wikipedia. På nationell nivå tycks vissa delar av den nya ekonomin i många europeiska länder också ha närts av offentliga medel, utan att någon egentlig diskussion har ägt rum kring var dessa satsningar bör sättas in eller om var det offentligas ansvar slutar och vad som sköts bättre av privata entreprenörer.

Mycket har förändrats. Det medialiserade och globaliserade samhället finns

runt omkring oss. Det är bara det att vi när vi nu befinner oss i det inser att det inte är någon utopi. Att kreativitet driver ekonomin (vilket den i någon mening alltid har gjort) betyder inte att alla kan bli rika, eller ens försörja sig, på sin kreativitet. Stora förändringar äger visserligen rum, men de inte bara upplöser äldre hierarkier (och ofta inte ens det). De skapar också nya statuskillnader, mellan länder och städer, mellan platser i det fysiska rummet och på Internet, och inte minst mellan människor. Historien är inte slut, det är bara förutsättningarna som har förändrats.

Magdalena Hillström

Det kyrkliga kulturarvet mellan heligt och profant

INNAN SEKULARISERINGEN NÅTT kraft under 1800-talet förelåg i den svenska enhetskyrkans samhälle en sammanvävning av kyrkorummets och inventariernas religiösa och profana innebörd (Sanders 2001). I ett samhälle där en religiös världsbild dominerade och där samhällsordningen hade sin bestämda religiösa betydelse kunde distinktionen mellan religiöst och profant inte göras. Nu tycks det annorlunda. Den kyrkoantikvariska ersättningen, som staten sedan år 2000 utbetalar för Svenska kyrkan, är ett bidrag till Svenska kyrkans kostnader för bevarandet av det *kulturbistoriskt värdefulla* kyrkliga kulturarvet. Ersättningen får inte användas för religiös verksamhet eller annan egendomsförvaltning.

Principbeslutet om en skilsmässa mellan kyrka och stat fattades 1995 i stor samstämmighet mellan de politiska partierna (Prop. 1995/96:80). Man slog då fast att bevarandet av de kyrkliga kulturminnena var en angelägenhet för hela samhället och hela det svenska folket. Det uttalades i 1998 års beslut att det kyrkliga kulturarvet utgör en väsentlig del av Sveriges historia, att det är ett *levande kulturarv* som under århundraden har använts för samma ändamål och att det är ett kulturarv som är tillgängligt för alla. "Det är av stor betydelse att detta gemensamma kulturarv bevaras till kommande generationer" (Prop. 1998/99:38). Svenska kyrkan delar detta synsätt. Både de statliga och inomkyrkliga utredningar som följde på 1995 års beslut lade stor vikt vid aktuella religionssociologiska undersökningar, vilka entydigt visat att kyrkorna som kulturhistoriska miljöer har ett starkt stöd bland allmänheten, även bland dem som aldrig eller sällan besöker en kyrka eller en gudstjänst (SOU 1997:43; *Svenska kyrkans utredningar* 1996:1).

En konsekvens av den kyrkoantikvariska ersättningen och de motiv som den grundas på är att en distinkt gräns mellan kyrkan som religiöst rum och som nationellt kulturarv formaliseras och att kyrkorummets dubbla identitet som Gudsrum/församlingsrum och som profant kulturarv läggs fast (Bexell & Weman 2008). Ersättningen avser att kompensera Svenska kyrkan för de

antikvariska merkostnader som följer av kulturminneslagens fjärde kapitel (SFS 1998:950). Lagen föreskriver att kyrkobyggnader och kyrktomter skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller utseende och karaktär förvanskas. Kyrkobyggnader som tillkommit före 1940 får inte ändras, flyttas, rivas, målas, byggas om eller på andra sätt förändras exteriört eller interiört utan tillstånd av länsstyrelsen. Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall dessa bestämmelser också tillämpas på kyrkobyggnader byggda efter 1939 om de bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla. I december 2010 uppgick det totala antalet kyrkobyggnader som ägs av Svenska kyrkan till 3384. Av dessa omfattas 2956 kyrkor av tillståndsplikt enligt kulturminneslagen. 113 av dessa är uppförda efter 1940 och 35 kyrkor har lagskyddats enligt särskilt beslut av RAÄ efter relationsförändringen 2000 (Svenska kyrkan 2011). Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde skall enligt kulturminneslagen förvaras och vårdas väl. I varje församling skall det finnas en förteckning över inventarierna. Om ett föremål i förteckningen skall avyttras, flyttas, ändras eller repareras krävs tillstånd från länsstyrelsen. Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet har rätt att få besiktiga kyrkliga inventarier. Det råder stark konsensus kring lagskyddet för kyrkobyggnader och kyrkliga inventarier trots att det medför att Svenska kyrkan och de enskilda församlingarna i praktiken är underordnade en sekulär lagstiftning som medför starka restriktioner när det gäller användning och omgestaltning av ett stort antal kyrkor och kyrkorum.

Lagskyddets tillkomst och dess formuleringar måste studeras i ljuset av sammansatta historiska processer som innefattar moderniseringen, sekularisering, akademisk och antikvarisk professionsbildning, teologisk, liturgisk och kyrkopolitisk förändring. Anmärkningsvärt nog är det få forskare som intresserat sig för de processer varigenom kyrkorna och deras inventarier blir ett obestridligt och omistligt svensknationellt kulturarv och att bevarandet av detta kulturarv skall avgöras mot bakgrund av normer och riktlinjer för bestämmande av *kulturhistoriskt värde* som fastställts av en antikvarisk profession och subjektivt uttolkas av densamma, som lärs ut vid universiteten och som Länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet är bemyndigade att vaktslå.

Medeltidsarkeologen Jes Wienberg skriver med utgångspunkt i den uppmärksammade rivningen av Maglarps nya kyrka 2007 klarsynt följande:

Övertaliga kyrkor kan dokumenteras i princip lika länge, som det har uppförts kyrkor. Således försvann mer än 1/3 av medeltidskyrkorna i Skåne på 1700–1800-talet,

när kyrkorna förnyades i klassicistisk, nyromansk eller nygotisk stil. Att uppfatta de övertaliga kyrkorna som ett antikvariskt problem är däremot ett relativt nytt fenomen, som fick genomslag från och med början av 1900-talet. Det är idén om kyrkan som ett kulturarv, som egentligen är djärv, inte att riva. (Wienberg 2010:60).

Smaken, estetiska normer och synen på vad som är kulturhistoriskt värdefullt förändras. Arkitekten och konsthistorikern Sigurd Curman, portalgestalten för den statliga kulturminnesvårdens expansion under 1900-talets första decennier och riksantikvarie 1923-1946, ansåg att tegelkyrkor i nygotisk stil var motbjudande (Edman 1999).

Sigurd Curman allierade sig framgångsrikt med den starkt nationalistiskt präglade unglyrkorörelsen och fick tidigt stöd av Nathan Söderblom (Åman 2008). Under Curmans ledning restaurerades i början av 1900-talet Balingsta medeltid kyrka i Uppland. Kyrkan hade lämnats 1872 sedan man uppfört en större nygotisk tegelkyrka. Den gamla kyrkan återinvigdes som församlingskyrka 1919. Den nya kyrkan blev "ödetempel" och revs 1934. Riksantikvarien hade ingen anledning att sörja. Restaurationen av den gamla kyrkan hade möjliggjorts av en privat donation "som tillät församlingen att lämna sin fula 1880-tals kyrka och återinflytta i den helgedom som i 8 sekel mottagit deras böner och psalmsång" (Curman 1938:22).

Curman kan tyckas personifiera en sekulariserad, vetenskapligt orienterad och professionaliserad syn på kyrkobyggnaderna och kyrkorummen, men det nära samarbetet med unglyrkorörelsen visar på en mycket mera komplex bild. Under 1800-talet sker en "migration" av helgd från kyrkan till folket, historien och nationen (Sigurdson 2009). Men helgden vandrar också omvänt från folket, historien och nationen till kyrkan. Detta accentueras tydligt i början av 1900-talet och unglyrkorörelsen framträdande, då kyrkans, historiens, nationens och folkets helgd möts i en idealisering av det medeltida kyrkorummet (Tergel 1974; Grönqvist 2008). Här kunde Curmans antikvariska principer om historisk pietet ges teologisk motivering, samtidigt som den utpräglade historismen försåg unglyrkorörelsens idealkyrka med historisk helgd. Utbytet var ömsesidigt och ger en belysning till mångtydigheten i mötet mellan modernitet, historia och religion.

Motiven för kyrkobevarande idag kan inte renodlas till en fråga om religion eller kulturarv. Kyrkornas historicitet har blivit en central del av deras "helighet". Denna utveckling visar på det nära sambandet mellan kyrka och nation

(Blückert 2000). I början av 1900-talet framträder en retorik som förbinder den reellt existerande kyrkan med den nationella och sekulära tiden. Kyrkobyggnaden pekar inte så mycket framåt mot evigheten och de dödas uppståndelse i salighet, som den pekar bakåt, mot "fädren" och historiens vittnesbörd om det svenska folkets liv och öden.

Den grundläggande sammanvävningen av sekulärt kulturhistorisk och religiöst värde hos kyrkorna, som etablerades i början av 1900-talet, var oproblematiserad så länge stat och kyrka var institutionellt förenade. Separationen mellan staten och Svenska kyrkan och villkoren för statens bidrag till kyrkornas underhåll framtvingar en gränsdragning mellan religiöst värde och sekulärt kulturhistoriskt värde. Distinktionen är problematiskt och man kan fråga sig om den verkligen har någon uppslutning hos lagstiftaren, antikvariska myndigheter eller i Svenska kyrkan. I ett PM framhåller RAÄ följande:

Statens grundläggande uppfattning är att kyrkomiljöernas kulturhistoriska värden bäst tillvaratas när kyrkorna används för sitt ursprungliga kyrkliga syfte (RAÄ 2006).

REFERENSER

- 1993 års kyrkobyggnadsutredning (1996). *Fädernas kyrkor – och framtidens: betänkande*. Uppsala: Svenska kyrkans centralstyrelse.
- Bexell, Peter & Weman, Gunnar (red.), (2008). *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst: en samtalsbok om ett förändringsskede*. Skellefteå: Artos & Norma.
- Blückert, Kjell (2000). *The church as nation: a study in ecclesiology and nationhood*. Diss. Uppsala Univ./ Frankfurt am Main.
- Curman, Sigurd (1938). "Hur vår historia räddas", *Fornvännen* årg. 1938.
- Edman, Victor (1999). *En svensk restaureringstradition: tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*. Stockholm: Byggförlaget.
- Grönqvist, Vivi-Ann (red.), (2008). *Manfred Björkquist: visionär och kyrkoledare*. Skellefteå: Artos.
- Proposition 1995/96:80. Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan.
- Proposition 1998/99:38. Staten och trossamfundens begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.
- Riksantikvarieämbetet (2006). *PM angående långsiktig hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor*.
- Sanders, Hanne (2001). "Kirkebygning og verdensbillede". I: Lars M. Andersson et al (red.), *Mer än tusen ord: bilden och de historiska vetenskaperna*. Lund: Nordic Academic Press.

- Sigurdson, Ola (2009). *Det postsekulära tillståndet: religion, modernitet, politik*. Göteborg: Glänta produktion.
- SFS 1988:950 om kulturminnen m.m.
- SOU 1997:43. *Staten och trossamfunden. Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven*. Stockholm: Fritzes.
- Tergel, Alf (1974). *Från konfrontation till institution: unglyrkorörelsen 1912-1917*. Stockholm: Verbum.
- Wienberg, Jes (2010). "När Gud flyttar ut – ödekyrkor förr och nu". I: Markus Dahlberg et al (red.). *Maglarp: kyrkan som försvann*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Åman, Anders (2008). *Sigurd Curman: riksantikvarie – ett porträtt*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien/Atlantis.
- Svenska kyrkans redovisning för år 2010 angående de kyrkliga kulturvärdena och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Rapport till kulturdepartementet, 24 mars 2011. Dnr: KAE 2011/0002

Erik Hofrén & Örjan Hamrin

Industriarkeologi och interpretation

*Discipliner för forskning, tolkning
och förmedling av det industriella landskapet.*

INDUSTRIARKEOLOGI OCH INTERPRETATION är ett relativt nya begrepp i Sverige. Det handlar i stort sett om att sammanföra olika discipliner för att forska och tolka industrihistorien på plats. Det innebär att praktisk kunskap och erfarenheter från det museala och antikvariska fältet korsas med det forskande. Begreppet myntades för ungefär 40 år sedan av bl.a. museologen Kenneth Hudson i England som såg hur det äldre industrilandskapet höll på att förfalla till följd av prioriteringar från statsmakterna av slott och herresäten samt romerska lämningar. Industrihistorien var i sig viktig men man hade glömt dess uttryck, dess minnen i landskapet. Genom att "provocera" och jämställa industrihistoriens lämningar med de arkeologiska lämningarna från romartidens England, blev detta en brandfackla.

Dessa tankar och idéer fick stor genomslagskraft och blev delvis bärande när det gällde att utveckla industrihistoriska miljöer i Storbritannien. Här återfinns i dag flera på Unescos världsarvslista, som t.ex. Ironbridge Gorge Museum i Shropshire där man skapat ett museinätverk vilket blivit något av symbol för den nya synen på industrihistorien. Sedan man forskat och bokstavligen "grävt fram" de industrihistoriska lämningarna, har man därefter tillgängliggjort dessa genom de metoder vi kallar interpretation, vilket betyder hur man tolkar och förmedlar landskapet. Kombinationen industriarkeologi – interpretation har här blivit lyckosamt. Ironbridge Gorge Museum är i dag i stort sett självförsörjande.

Interpretation står för att finna de uttryck som bäst motsvarar det objekt i landskapet man vill utveckla i relation till dess karaktär, innehåll, läge och vilket engagemang som kan uppbringas på plats och hur stor plånbok man har. Viktigt är att man genom historien om platsen finner den (oftast) berättande formen/metoden som kan väcka intresse hos besökare. Det innebär att man måste arbeta metodiskt från grunden = industriarkeologin och därifrån se om och hur miljöer i fråga ska utvecklas/interpreteras.

Egentligen var vi i Sverige mycket tidiga att uppmärksamma vår industrihistoria. Den har sedan lång tid blivit en självklar del av vårt kulturarv och Falu Gruva har varit en ledstjärna i detta sammanhang. Redan på tidigt 1800-tal kunde man organisera gruvbesök, oftast för vetenskapsmän och studenter. Vid århundradets slut breddades publiken i och med tillkomsten av järnvägar. Ett speciellt museum för Stora Kopparbergets samlingar byggdes upp i Kopparvågens byggnad på 1890-talet. På 1920-talet flyttades verksamheten till Stora Gruvstugan vid själva gruvan och tonvikten kom att ligga på industrihistoria och gruvteknik.

Sverige var visserligen ett föregångsland, men har inte alltid analyserat vad man gjorde, hur detta drevs och vilket resultat man nått. Begreppet interpretation står för att finna de uttryck som bäst motsvarar det objekt i landskapet man vill utveckla i relation till dess karaktär, innehåll, läge och vilket engagemang som kan uppbringas på plats och hur stor plånbok man har. Viktigt är att man genom historien om platsen finner den (oftast) berättande formen/metoden som kan väcka intresse hos besökare. Det innebär att man måste arbeta metodiskt från grunden = industriarkeologin och därifrån se om och hur miljön i fråga ska utvecklas/interpreteras.

Genom vårt treåriga projekt inom Lindköpings universitet, CSIK – Centrum för Studier av det Industriella Kulturarvet – kunde vi arbeta med att finna den mer vetenskapliga metodiken att utforma förmedlingen av industrilandskapet.* Vi byggde delvis upp arbetet genom att analysera våra egna erfarenheter av när vi byggde upp Ekomuseum Bergslagen. Vår arbetsfördelning har i stort sett alltid sett ut på det viset att Erik varit initiativtagare och visionär, Örjan den som fick arbeta med att utforma och verkställa idéerna i praktiken. Vi kunde konstatera med facit i hand, att det genomförda arbetet i Sverige byggts mer på känsla och intuition än utnyttjade den vetenskapligt utformade metodik man i till exempel. England var starkt medveten om – det vill säga kombinationen industriarkeologi och interpretation. Trots att vi ofta med facit i hand ”gjort helt rätt”, hade vi, liksom alla efterföljare i Sverige ännu inte fullt tagit till sig det koncept som man på andra håll utvecklat genom industriarkeologin och interpretationen.

*CSIK etablerades 1997 genom ett samarbete mellan LiU, Arbetets museum, Riksantikvarieämbetet och Tekniska museet. Föreståndare var Erik Hofrén, adjungerad professor vid LiU och Örjan Hamrin knöts som forskare. Ordförande i styrelsen var Keith Wijkander, RAÄ. Övriga ledamöter var Annika Alzén, Svante Beckman, Kalle Bäck, Peter Larsson, Anders Lind, Eva Silvéen och Angelika Sjölander-Hovorka.

Inom arbetet med CSIK försökte vi ta till oss hur man forskat och analyserat hur landskapet tillgängliggörs för besökare. Vi beställde litteratur på området – både den som används inom universitet och den som använts på fältet. Denna typ av diskussioner har funnits i USA sedan 1920-talet och varit knutna till nationalparker och naturområden. På 1950-talet gjordes av Freeman Tilden, analytiker av guidesituationen, ett nyckelverk, "Interpreting our Heritage". Denna kom att följas upp av fler böcker, fler analyser, fler utbildningar, fler "landskapsmuseer" gällande såväl natur- som kulturarv. Vårt arbete inom CSIK gällde att försöka studera hela detta förlopp. Det fanns ingen egentlig svensk diskussion om detta. Vårt arbete blev därmed en pionjärsats. Hur utvecklades interpretationen efter Tildens bok fram till vår egen tid?

Efter studier av den nya litteraturen på området främst i USA och England och efter kontakter med forskare vid Metropolitan University i Manchester, fick vi rådet att delta i en Interpretationskonferens vid Universitetet i York 1997. Året därpå kunde vi redovisa vad begreppet stod för på en internationell industriminneskonferens på Sveriges Tekniska Museum. Vi arbetade dessutom genom Internet med en kartläggning av vad begreppet Interpretation stod för främst inom Storbritannien, men även inom USA, Italien, Tyskland och Kanada. Vi gjorde därefter en studieresa till Englands industriarv och besåg hur man byggt upp det nya industrihistoriska friluftsmuseet Morewellham i Devonshire och det väletablerade Ironbridge i Shropshire, hur man bevarat och tillgängliggjort gruvmiljöer i Cornwall och hur teknikhistorien presenterades i Manchester.

I Sverige arbetade vi med ytterligare fyra konferenser, där de internationella erfarenheterna togs upp. Kulturdepartementet arrangerade två konferensdagar på Sättra Brunn, vilken byggde på analyser av hur industriarvet i Sverige blivit "museialiserat". Den största satsningen som Universitetet i Linköping gjorde på området, var arrangerad av en gestaltungs- och förmedlingskurs om fem dagar i Ramnäs i Bergslagen. Här deltog såväl museianställda med utställningskunskap som en grupp aktiva konstnärer med de båda frågeställningarna – hur interpreteras en nedlagd industrimiljö, hur besöker man en industri i drift? Vi genomförde inom kursen en studieresa som innehöll olika typer av guidningar. Allt analyserades noga. Föreläsare kom från den lokala miljön, från andra håll i landet samt från Italien. Huvudfrågan gällde hur man kunde gestalta minnen av människors arbete, boende, fritid samt hur olika sociala skikt kan gestaltas inom ett tidigare aktivt industriområde. Vilka miljöer kunde interpreteras, vilka föremål kunde berättas?

Likaså genomfördes seminarier om ekomuseer och deras uppbyggnad, om interpretationens beståndsdelar samt en kursdag om att tolka historien i industrisamhället Åtvidaberg med hjälp av företaget Facits filmarkiv. Seminarierna resulterade i att en arbetsgrupp baserad inom Åtvidabergs kommun kopplades till forskare vid universitetet och började omgående ta till sig metodiken. Här växte under de följande åren fram ett eget ekomuseum baserat på industrihistorien, på både erfarenhets- och forskningsgrund.

Under år 2000 fick Örjan Hamrin ett stipendium för att studera i en konferens om digital interpretation vid Universitetet i Bologna i Italien. Tillsammans med Kulturdepartementet genomfördes därefter ett seminarium om hur man ska kunna interpretiera historiska landskap och industriella processer genom dataanimation. Seminariet, som blev det första i sitt slag i landet, hade främst utländska föreläsare, några hämtade från Bologna-seminariet, och blev i det närmaste överbokat. Det ledde till en viktig avstämning om de moderna interpretativa metodernas pedagogiska möjligheter i framtiden inom Sverige.

CSIK kom till och verkade vid millennieskiftet, som var ett intressant skede. Det var också under den tiden när högskolor och universitet liksom museer började upptäcka och intressera sig för industriarkeologi. Då kunde CSIK:s introducera interpretationsmetodiken - den analoga liksom den digitala, båda i stort sett okända i landet tidigare. Många av de frågor vi belyste, har nu tagits upp på andra håll.

Den här typen av arbeten blir aldrig färdiga och det är inte heller avsikten. Vi har fortfarande möjligheter att vidareutveckla såväl industriarkeologi som interpretation i landet. Detta är snarare en process än ett färdigt arbete. Grunden ligger i att finna nya samarbetsformer mellan museer och forskning, mellan industriminnen i Sverige samt att knyta nya utländska kontakter.

Kristoffer Holt

The Hour och det journalistiska äkthetsidealet

IDEN BRITTISKA TV-SERIEN *The Hour* (2011) tas tittaren tillbaka till kalla krigets och 1950-talets London och den verklighet som dåtidens tv-journalister verkade i. Man får möta den magre journalisten Freddie Lyon i hans jakt på en sanning som alltid är dold bakom rökridåer, skapade av hemliga sällskap med illasinnade agendor. Freddie är journalisten som går sin egen väg, som struntar i konventioner och karriärvägar och som inte har respekt för någon. Han är miss-trodd av sina chefer men beundrad av sina medarbetare för sin integritet och sitt mod. Han struntar i vad som kan tänkas locka tittare till nyhetsprogrammet han arbetar för (*The Hour*), och är istället mest intresserad av att visa människor hur det *verkligen* ligger till. Första säsongen slutar med att programmet läggs ner på grund av en serie regeringskritiska nyhetsinslag som ogillades av den politiska ledningen.*

Skildringen av Freddie är en typisk gestaltning av hur en äkta journalist ska bete sig. Den visar också på de omständigheter som försvårar för journalisten att vara trogen sina ideal. Genom att så tydligt lyfta fram den enskilde journalistens strävan efter äkthet och hans kamp mot strukturen, gestaltar *The Hour* ett journalistideal som kanske tydligast har formulerats och beskrivits av den amerikanske medieetikern John Calhoun Merrill. I boken *Existential journalism* (Merrill, 1977) manade Merrill alla journalister att stå emot konformism och istället förverkliga sig själva. Boken, som fick ett stort genomslag i den amerikanska journalistiken, var en svidande kritik mot den amerikanska medievärlden. Problemet, enligt Merrill, är att både journalistutbildningar och redaktioner formar journalister enligt givna mallar, vilket skapar ofria journalister och en journalistik som är förutsägbar och intetsägande. De som arbetar med journalistik är, enligt Merrill "status quo persons" – människor som är rädda för förändring. Studenter på journalistutbildningar och nyanställda journalister socialiseras in i de traditioner och konventioner som styr yrkesutövningen,

*Bakgrunden är Anthony Edens hantering av Suezkrisen. Det är fortfarande oklart om en fortsättning på serien kommer att spelas in.

vilket inte sällan innebär en kompromiss med egna värderingar. Resultatet blir, enligt Merrill, dålig journalistik som snarare avspeglar kommersiell medielogik än samvetsgrant överbäggande. Hans karaktäristik är allt annat än smickrande: "brainless, illiterate, superficial, and meaningless – created chiefly for the entertainment-hungry, the lazy, and the thoughtless" (Merrill, 1995). Naturligtvis finns det undantag, men i stort menar Merrill – i en reviderad nytugåva från 1995 – att detta är en rättvisande beskrivning av såväl dagens som 1970-talets journalistik.

Den medicin som Merrill skriver ut för att råda bot på eländet, är hämtad från existentialistiska tänkare och författare genom tiderna. I fokus står begreppet autenticitet. För att journalistik ska vara meningsfull måste journalisterna själva fatta beslut om sin journalistiska identitet – och sedan ha kurage nog att hålla fast vid den. Här kommer tanken om det existentiella, ofrånkomliga och ångestskapande valet som en nödvändig förutsättning för att bli autentisk in: Kierkegaards maning till att ensam och naken möta Gud och verkligheten och att passionerat välja att antingen tro eller att inte tro; Nietzsches uppmaning att gå bortom den konventionella och förljugna moraluppfattningen för att istället själv ta ställning till rätt och fel; Heideggers betoning av vikten av att erövra "Självet" genom en existentiell modifikation av "Mannet"; Sartres syn på människan som sitt eget projekt och ångesten som detta skapar inför det ansvar man tar på sig som människa varje gång man fattar ett beslut (Heidegger, Macquarrie, & Robinson, 2008; Kierkegaard & Hannay, 1985; Nietzsche & Zimmern, 1997; Sartre, Kulka, & Elkaïm-Sartre, 2007; Tillich, 1944). Existentiell journalistik tar sig främst uttryck i en frisinnad attityd, ett djupt personligt engagemang och ansvarstagande för de egna handlingarna, samt en vilja till revolt och uppror (Merrill, 1995). Att bli en autentisk journalist, enligt Merrill, innebär således att bli en Nietzscheansk över-journalist – en som reser sig över flocken, en som har modet att agera etiskt, fast på grundval av en egen, inre moral, som ligger utanför den konventionella och samhälleligt upprätthållna moralen. Precis som Freddie Lyon.

Autenticitetsidealet växte fram som ett sätt att hantera tillvaron i det framväxande moderna och sekulariserade mass-samhällets "järnbur", där individualiteten tycktes gå förlorad och alla värderingar tycktes upplösta (Bernstein, 2001). Det erbjöd ett hopp om att finna vägledning i livet genom subjektiv introspektion och innerlighet (Jay, 2006). Den som kanske tidigast och tydligast kritiserade denna idé var Theodor Adorno, som ägnade en stor del av sin karriär

åt begreppet autenticitet (Adorno, 2002, 2010; Adorno & Hultot-Kentor, 1989). För Adorno framstod den tyska existentialismen, främst företrädd av Martin Heidegger, som ett tomt substitut för religiositet, en chimärisk ersättning för den meningsfullhet som tycktes saknas, och som inte längre kunde sökas inom religionens och metafysikens område. Autenticitetsidealet var också direkt farligt ur ideologisk synpunkt, eftersom populariseringen av det bidrog till att invagga folk i en falsk nöjdhet med tillvaron vilket riskerade att passivisera istället för att mana till protest mot oacceptabla förhållanden (Adorno, 2002).

En annan tänkare som tagit sig an autenticitetsidealet är Charles Taylor. Taylors utgångspunkt är inte den tyska existentialismen, utan snarare den kultur av narcissism, individualism och självförverkligande som vuxit fram i västvärlden sedan andra världskriget (Taylor, 1992). Enligt Taylor ligger det en djup problematik begravd under idén om att utgå ifrån en subjektiv uppfattning om den egna autenticiteten. Vad som är meningsfullt blir alltid meningsfullt mot bakgrund av vad han kallar en "horizon of significance", en horisont som vi oundvikligen delar med andra. De val som en individ gör måste alltid förstås mot en sådan bakgrund, och således blir autenticitet och självförverkligande alltid en fråga om att förhålla sig till andra – vare sig man vill eller inte (Taylor, 1992). Den frihet från påverkande omständigheter som autenticitetsidealet efterlyser verkar alltså omöjlig att uppnå.

The Hour utspelar sig i en avlägsen dåtid – har ändå tanken om den autentiske journalisten något att bidra med i diskussioner om dagens journalistik? Idén om autenticitet är på ett tydligt sätt förankrad i det moderna 1900-talet och den existentiella journalistiken som Merrill förespråkar är förknippad med en medievärld som på många sätt har förändrats sedan 1970-talet, inte minst sedan Internets ankomst. Synen på autenticitet har också förändrats i takt med att begreppet har börjat användas inom många olika områden. Inom marknadsföring är till exempel autenticitet – eller kanske snarare *känslan* av autenticitet – idag helt centralt i arbetet med att skapa förtroende för varumärken (Boyle, 2004; Gilmore & Pine, 2007). Från att hos Merrill och existentialisterna ha avsett en kvalitet hos subjektet, ser man idag snarare autenticitet som en social konstruktion, något som förhandlas fram mellan individ och omgivning (Jones, Anand, & Alvarez, 2005; Peterson, 2005).

Ikke desto mindre har Merrills idéer fått förnyad aktualitet i takt med att den traditionella journalistiken alltmer utmanas av nyare och friare kommunikationsformer (Cuillier, 2007; Keith, 2000; Ryan, 2001; Singer, 2006). Fenomen

som bloggar och citizen-journalism tycks erbjuda nya möjligheter att i realiteten leva ut drömmar om fria och obundna journalister som inte begränsas av kommersiella krav eller journalistiska traditioner (Bruns, 2008; Deuze, Bruns, & Neuberger, 2007). Om sådana förhoppningar är realistiska eller inte är än så länge oklart (Holt & Karlsson, 2011; Rebillard & Touboul, 2010; Van Dijck & Nieborg, 2009). I vilket fall som helst är inte de former som blivande journalister stöps i lika självklara längre. Den pågående omförhandlingen av den traditionella journalistrollen har på nytt aktualiserat behovet för journalister att på ett existentiellt plan reflektera över sin egen identitet och sitt eget ansvar som informationsförmedlare (Singer, 2006). Att en "äkta" journalist som Fred-die Lyon väcks till liv av BBC år 2011 är kanske inte en tillfällighet.

REFERENSER

- Adorno, T. W. (2002). *The jargon of authenticity*. London: Routledge classics.
- Adorno, T. W. (2010). *Minima moralia : reflections from damaged life*. London: Verso.
- Adorno, T. W., & Hullot-Kentor, R. (1989). *Kierkegaard : construction of the aesthetic*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bernstein, J. M. (2001). *Adorno : disenchantment and ethics*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Boyle, D. (2004). *Authenticity : brands, fakes, spin and the lust for real life*. London: Harper Perennial.
- Bruns, A. (2008). *Blogs, wikipedia, second life, and beyond : from production to produsage*. New York: Peter Lang.
- Cuillier, D. (2007). Book Review: Merrill's Last Stand: Parting Shots, Realistic Pessimism, and Compromise. *Journal of Mass Media Ethics: Exploring Questions of Media Morality*, 22(4), 362–365.
- Deuze, M., Bruns, A., & Neuberger, C. (2007). PREPARING FOR AN AGE OF PARTICIPATORY NEWS. *Journalism Practice*, 1(3), 322–338.
- Gilmore, J. H., & Pine, B. J. (2007). *Authenticity : what consumers really want*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
- Heidegger, M., Macquarrie, J., & Robinson, E. (2008). *Being and time*. New York: HarperPerennial/Modern Thought.
- Holt, K., & Karlsson, M. (2011). Edited Participation: Comparing Editorial Influence On Traditional and Participatory Online Newspapers In Sweden. *Javnost-The Public*, 18(2).
- Jay, M. (2006). Taking on the stigma of Inauthenticity: Adorno's Critique of Genuineness. *New german critique*, 33(97), 16.
- Jones, C., Anand, N., & Alvarez, J. L. (2005). Manufactured Authenticity and Creative Voice in Cultural Industries. *Journal of Management Studies*, pp. 893–899. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=buh&AN=17511960&site=ehost-live>

- Keith, S. (2000). The Existential Copy Editor. *Journal of Mass Media Ethics: Exploring Questions of Media Morality*, 15(1), 43–57.
- Kierkegaard, S., & Hannay, A. (1985). *Fear and trembling : dialectical lyric by Johannes de silentio*. Harmondsworth: Penguin books.
- Merrill, J. C. (1977). *Existential journalism*. New York: Hastings house.
- Merrill, J. C. (1995). *Existential journalism* ([Rev. ed.]. Ames, Iowa: Iowa State University Press.
- Nietzsche, F. W., & Zimmern, H. (1997). *Beyond good and evil : prelude to a philosophy of the future*. Mineola, NY: Dover.
- Peterson, R. A. (2005). In Search of Authenticity. [Article]. *Journal of Management Studies*, 42(5), 1083–1098.
- Rebillard, F., & Touboul, A. (2010). Promises unfulfilled? “Journalism 2.0”, user participation and editorial policy on newspaper websites. *Media, Culture & Society*, 32(2), 323–334.
- Ryan, M. (2001). Journalistic Ethics, Objectivity, Existential Journalism, Standpoint Epistemology, and Public Journalism. *Journal of Mass Media Ethics: Exploring Questions of Media Morality*, 16(1), 3–22.
- Sartre, J.-P., Kulka, J., & Elkaïm-Sartre, A. (2007). *Existentialism is a humanism = (L'Existentialisme est un humanisme) ; including, a commentary on The stranger (Explication de L'Étranger)*. New Haven: Yale University Press.
- Singer, J. B. (2006). THE SOCIALLY RESPONSIBLE EXISTENTIALIST – A normative emphasis for journalists in a new media environment. *Journalism Studies*, 7(1), 2 – 18.
- Taylor, C. (1992). *The ethics of authenticity*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Tillich, P. (1944). Existential Philosophy. *Journal of the History of Ideas*, 5(1), 44–70.
- Van Dijck, J., & Nieborg, D. (2009). Wikinomics and its discontents: a critical analysis of Web 2.0 business manifestos. *New Media & Society*, 11(5), 855–874.

Carina Johansson

En bit av Gotland

Souvenirer och autenticitet

IBUTIKEN, PÅ GOTLANDSBÅTEN som är på väg från Visby till Nynäshamn, köper en man i övre medelåldern två burkar kryddor från Krusmyntagården. Burkarna är i glas med runda, bulliga lock. De står bredvid gurkinläggningar, ramslökspesto, senap och salmbärssylt i den ena av två hyllor fulla med souvenirer. På hyllkanterna upprepas orden "en bit av Gotland" om och om igen. Bredvid hyllorna står även två korgar som precis har blivit påfyllda. I dem finns affischer med raukmotiv, grå fleeceplädar med vita lamm, muggar med Visby ringmur och små glasburkar med gotländsk honung.

Två tonårstjejer intresserar sig också för kryddorna och en yngre man väljer mellan en kanin, en igelkott och ett lamm, tre olika mjukisdjur som ligger i den ena korgen. Han köper ingen av dem utan går därifrån. En äldre kvinna letar i hyllorna och tar upp en olivtvål med tovad ull runt, dekorerad med en handfärgad ullros och insvept i cellofan. En liten lapp informerar att detta är "Fårö-tvålen". Kvinnan känner på en av fleeceplädarna. Den är det extrapris på, 125 kronor. Slutligen köper hon en påse med te från tebutiken Kränku i Visby, som Gotlandsbåten är återförsäljare för, liksom Krusmyntagården med sina kryddblandningar. Flera av de andra souvenirerna kommer från företaget Immenco som förser många butiker på Gotland med just souvenirer. En del av föremålen står det även Allan Flink Souvenirer AB på, ett företag som Immenco samarbetar med.

Ytterligare en man letar bland souvenirerna. Han tittar på mjukisdjuren, studerar prislistan noga, tittar på en handduk av linnekaraktär som har alla gotländska sockennamn tryckta på sig. Linnehandduken är en av flera varor som det görs reklam för i båtens monitorer. Där står det också att "fler produkter från ön finns i butiken". Till slut väljer mannen en handduk med samma slags lamm som pläden har. De ingår i serien "lammskock" och andra varor i serien som tillhandahålls just här är dukar, servetter och förkläden.

Beskrivningen är hämtad från en kort observation som pågick i ca tre tim-

mar, så länge båtresan till fastlandet tog. Då såg jag nästan uteslutande vuxna, både män och kvinnor handla av varorna, men även ungdomar och barn var intresserade av dem. Souvenirerna förändras med åldern, konstaterar Orvar Löfgren, då han tänker tillbaka på sina egna inköp av souvenirer (Löfgren 1999:86).

Gotlandsbåtens sortiment vid denna båttur riktade sig till olika åldrar, fyllde övervägande praktiska funktioner som bruksföremål och en tämligen stor andel av varorna var livsmedel. Souvenirerna följde mer allmänna trender. Mattrenden, med uppbackning av lokal mat för att utveckla regioner, är tydlig. Bruksföremålen likaså. Designade bruksföremål är det turister i Sverige främst vill ha, rapporterade Ekot och intervjuade Yvonne Ingman på Svensk Handel, i slutet av årets sommarsäsong. Dalahästar, som numera representerar hela Sverige, eller andra prydnadsföremål med en bild av turistorten att sätta på hyllan är ute, påpekades det i radioinslaget där huvudnyheten var att turisterna lägger allt mer pengar på shopping (Ekot 2011). Lokala medier följde upp runt om i Sverige, så även Gotlandspressen. Gotlands Tidningar skrev om kryssningsturisterna, ofta långväga resenärer som kommer med andra båtar än Gotlandsbåten och som shoppar i Visby. Flera näringsidkare intervjuades och nyanserade bilden. Dalahästarna går visst hem, liksom dockor med Sverigedräkt, men också mycket lammprodukter från ön. Keramik från lokala hantverkare är även populärt bland turister, men inte så mycket bland just kryssningsresenärerna (Gotlands Tidningar 2011). Svensk Handel skrev i en rapport redan året innan om den ökade shoppingturismen i Sverige och lyfte bland annat fram Gotland som exempel på en destination med omfattande turistshopping med en utbyggd detaljhandel kopplad till den. En typisk Gotlandsturist vill enligt rapporten besöka Visby, titta på Lummelundagrottan, Hoburgsgubben och fotografera raukar. För naturupplevelsens skull vill de troligen också åka till Fårö eller Gotska Sandön. Dessutom vill de handla och åker hem med "lokalproducerad mat, t-shirts med Gotlandsmotiv, lammskinn och hantverk i bagaget" (Svensk Handel 2010).

I Destination Gotlands sortiment av souvenirer lyser dalahästen och dockor i Sverigedräkt med sin frånvaro. Det är Gotland man vill sälja ombord. Men vad är det då för slags "bit av Gotland" som dessa souvenirer utgör? Vad har de egentligen för koppling till ön, mer än att de säljs på en båt som angör Visby hamn på väg från fastlandshamnarna i Nynäshamn och Oskarshamn och som ägs av ett gotländskt bolag? Vad betyder att varorna är "från ön", som reklamtexten i monitorerna ropar ut? Att ge ett uttömmande svar kräver mer utrymme än som ges här, men jag ska ge några exempel på hur olika aktörer försöker skapa

kopplingar mellan vara och plats och visa på några sammanhang som gör dessa handelsvaror meningsfulla som souvenirer.

Vid en första anblick verkade det som om många av Gotlandsbåtens souvenirer var tillverkade av ett material från ön, bland annat genom den stora andelen matvaror. Idén om den specifika gotländska maten med specifika råvaror från ön konstrueras inte minst genom olika evenemang som Primörfestivaler och tryffeljakter med efterföljande måltider, som Destination Gotland gör reklam för i sina monitorer och på hemsidan. På en annan plats på båten säljs böcker som "Smak av Gotland", ett av de senare tillskotten av otaliga coffee table books som sätter in ramslökspeston, salmbärssylten och kryddorna i en njutbar Gotländsk kontext. Den gotländske recensenten Ulf Glimfalk, skriver att boken gör att hemmablindheten försvinner och att texterna av Marita Jonsson och bilderna av Bruno Ehls gör att "man fylls av stolthet som gotlänning och inser plötsligt att det där exotiska, som man ibland hör besökare prata om, verkligen finns" (Helagotland 2010). Detta påpekande visar att ett utifrånperspektiv behövs för att skapa en speciell blick, en "gaze" med John Urrys vokabulär, som även kan övertas av dem som betraktar inifrån med hjälp av någon som översätter den åt dem (Urry 1990). På så sätt kan burkarna med ramslök, salmbär och kryddor ges särskild mening inte bara för tillresande. Det är inte bara något man äter, utan något exklusivt man bara kan äta just här, på hemmaplan eller som hitrest, eller ta med sig härifrån för att minnas och njuta. Böcker som denna fungerar också som en instruktionsbok för dem som drömmer om det goda livet (jfr Klinkmann 2006:76ff). Men hur konstrueras det specifika för turisterna?

"Ta med dig minnet hem av ljuset, dofterna, smakerna och alla andra intryck från en alldeles speciell gotländsk sommardag bland klosterörter med anor sedan urminnes tider" (Krusmyntagården). Så ser rådet ut från Krusmyntagården, som ligger en knapp mil norr om Visby. Den som lockas dit kan betala en slant för att komma in i örtagården och titta på olika krydd- och andra örter med hjälp av en växtbeskrivning. Här finns även en restaurang och en tillhörande shop med både kryddblandningarna och andra varor. Krusmyntagårdens kryddor är populära och då jag inte känner till några stora odlingar på ön, som borde behövas för att kunna fylla alla burkar och påsar som säljs, började jag fundera över om det existerade några. Vid en rundfrågning i bekantskapskretsen verkade det vara fler än jag som tog för givet att kryddorna, i alla fall vissa sorter, odlades på ön och när något verkar uppenbart reflekterar man inte vidare över det. Inte heller på Kränku, tebutiken i Visby, fick jag något svar trots att de säljer Krus-

myntagårdens kryddor och har gjort en särskild teblandning som en hyllning, med namnet "Krusmyntas te". Krusmyntagårdens ägare svarade att kryddorna tyvärr inte odlas på Gotland men att en del av dem blandas och packas på ön. Hon påpekade också att hon är stor återförsäljare av andra matprodukter som tillverkas på Gotland (Blomquist). Ordet "tyvärr" visar dock att det skulle vara önskvärt med odlingar på ön. Med den vetskapen blir kopplingen till Gotland inte att ta hem dofterna och smakerna av örter som växer på Gotland, utan av örter som liknar dem som visas i örtagården på ön. Viss anknytning skapas dock på annat sätt. Några av kryddblandningarna har namn som Brissundsblandning och Krusmyntagårdens örtsalt, som stärker banden till just den här örtagården som ligger i Brissund. Ett par andra blandningar knyts även till människorna där genom namnen "Lenas pastakrydda" och "Vår favoritkrydda". Den starkaste kopplingen sker troligen genom varumärket Krusmyntagården som är mycket inarbetat under lång tid som just ett gotländskt företag dit man kan åka, se, smaka och köpa kryddor.

När det gäller Kränkus teblandningar liknar konceptet Krusmyntagårdens blandningar av kryddor och även detta företag har ett starkt gotländskt varumärke. Det som skiljer är att det exotiska konstrueras på ett annat sätt. Själva råvaran, tebladen, vilar på berättelsen om Visby som en gammal handelsstad med köpmän som handlar med varor långväga ifrån. Krusmyntagårdens kryddor däremot för tankarna till Medelhavsområdet samtidigt som det ständigt påtalas att Gotland har ett mycket mildt klimat som möjliggör vinodlingar, fikon, mullbär och valnötter. Gotland kallas ibland även för Nordens Provence. Därför är det lätt att tro att kryddorna inte importeras utan odlas här.

De trettio teblandningarna som är Kränkus egna, av totalt över hundra sorter som erbjuds, har alla namn som berättar om Gotlands människor, djur och natur under lång tid, ända tillbaka till Tjelvar som enligt Gutasagan sägs ha tagit elden till ön så den slapp sjunka i havet varje dag. Namnen pekar på stadslivet i Visby med klostren (Munkte), domkyrkan (Sancta Maria teblandning), ringmuren och borgarbefolkningen under medeltiden, liksom på landsbygden med den påhittade tedrickande urguten (Te-Jaken), hans fru (Idas blandning) och grisar (Svinhusblandning). Här finns också kalkstenen, igelkotten, Hansan och Visby som världsarv. Man bygger alltså både på befintliga sägner och andra starka berättelser och gör egna tillägg för att få teet än mer platsförankrat. Ytterligare kopplingar till platsen har gjorts genom att Kränkus kunder har hjälpt till att namnge nya teblandningar och gotländska konstnärer och illustratörer

har gjort bilderna som finns på påsarna och som gestaltar själva namnen. Detta finns med i marknadsföringen. En del av namnen är också på gutamål och på ett lekfullt sätt kopplas då även det som skulle kunna kännas helt apart till Gotland. Det gäller exempelvis ett Rooiboste som fått namnet "Den Raude", liksom en grön blandning som heter "Sylves lilla gröna", efter tehandlaren själv. Kränkus logotype utgörs av urguten med tekoppen i handen, sittande på en trebent pall, kränku på gutamål. Den finns på alla påsar och förpackningar. Kopplingen mellan Gotland och Kränkus teer liksom Krusmyntagårdens kryddor blir alltså stark, trots att tebladen och örterna inte är från platsen. Den skapas genom blandning (förädling), namngivning, användning av dialektala ord, förpackning, bilder liksom gamla och nya berättelser om ön och företagen själva.

Ett exempel ur båtens sortiment där materialet uttryckligen kommer från Gotland, i alla fall delar av det, är Färötvålen med den tovade ullen. Den kan knytas till ullproduktionen och alla får som ingår i den gotländska landskapsbilden. Reklamen säger ingenting om varifrån själva tvålen kommer. När kopplingen mellan produkt och plats kan göras, brukar det framträda tydligt. Lappen som sitter på den gör att tovningen verkar hantverksmässigt utförd, ullen är från Gotland, rosen ovanpå är handfärgad och den som har tillverkat den finns på bild med upplysning om både namn, telefonnummer, e-postadress och webbsida. Även företagsnamnet, "Gotland Wool Art" och en logotype som ser ut som krokiga horn finns med, samt ett bruntonat foto på ett får. Det ser ut som ett gutfår, en ras där både tackor och baggar har horn och som ofta förekommer på Gotländska vykort. Den bruna tonen och ljussättningen av fåret gör att bilden ser romantisk ut. Själva idén att stoppa en tvål i ull känns fyndigt. Användaren ska få tvålens lödder genom ullen som tillför lanolin, ullfett, som är bra för huden. Tvålen ser ut som ett litet konstverk med rosen som passar in på "Rosornas ö", något Gotland ofta kallas. Här känns kopplingen till Gotland stark, skapad genom de många upplysningarna om designen, hantverket, tillverkaren och ullen från "rätt" sorts får.

Gotlandsbåten hade fler souvenirer med anknytning till fåren. Flera av dem kommer från företaget Immenco. De skriver på sin hemsida att: "Vi har det mesta för att tillfredsställa Gotlandsbesökarens souvenirbehov, allt från hantverk med äkta ull till serietillverkade igelkottar från fjärran östern" (Immenco 2011). Genom den upplysningen kan man tänka att igelkotten på båten var en sådan som kom långväga ifrån, men säljs ändå som souvenir då det är Gotlands landskapsdjur. Alla varorna i serien "Lammskock" kommer från Immenco. Or-

det lammskock är dialektalt och verkar vara valt speciellt för den gotländska marknaden som en följd av att det ofta påpekas, inte minst i guideböcker och turistbroschyrer, att alla får kallas lamm på Gotländska. Det mer rikssvenska ordet fårscock skulle fungera dåligt i sammanhanget. Ett av mjukislammen kommer från Allan Flinks Souvenirer AB. Företaget visade sig ha bytt namn till Nordic Souvenir AB och säljer souvenirer inom Sverige, Åland, Finland, Danmark, Estland och Lettland och levererar 220 ton souvenirer varje år från centrallagret i Järpen. Omsättningen ligger på 38 miljoner. På hemsidan påpekar företaget att de har ”det bredaste souvenirsortimentet i Norden” med permanenta utställningar för detaljister i Järpen, Stockholm och Helsingfors (Nordic Souvenir 2011). En vara från dem känns svår att koppla ihop med ön i Östersjön, men uppenbarligen fungerar den ändå som en bit av Gotland.

REFERENSER

- Ekot 2011-08-24. <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=4661415>. 2011-10-15
- Gotlands Tidningar. 2011-08-26
- Helagotland. 2010-07-19. <http://www.helagotland.se/noje/default.aspx?articleid=6147643>. 2011-10-15.
- Immenco AB. www.immenco.se/souvenirer.html. 2011-10-15.
- Jonsson, Marita & Ehlers, Bruno (2010) *Smak av Gotland*. Västerås: ICA bokförlag.
- Klinkmann, Sven-Erik (2006) *På drömmarnas marknad. Ikoner, fantasibilder och klichéer i populärkulturen*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Krusmyntagården. <http://www.krusmynta.se>. 2011-10-15.
- Löfgren, Orvar (1999) *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Nordic Souvenir AB. www.nordicsouvenir.com/308.nordic_souvenir_ab.html. 2011-10-15.
- Svensk Handel. www.svenskhandel.se/Documents/Rapporter/Shoppingturismen_2010.pdf. 2011-10-15.
- Urry, John (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Routledge.

E-post

Blomquist, Lena, Krusmyntagården. 2011-10-30, 2011-11-01.

Marit Johansson

Når fortiden griper inn i våre liv

*En personlig fortelling om hvordan engasjementet
for arkeologiens sosiologi ble vekket*

JEG HADDE KNAPT gjennomført mitt første semester på arkeologistudiet da jeg fikk den første kjennskapen til det uløselige samspillet mellom nåtid og fortid. Som ferske arkeologistudenter, reiste vi til Staraja Ladoga i Russland for å delta ved utgravningen av denne vikingtidsbyen som ligger ved elven Volkov ved innløpet til Ladoga-sjøen. I en liten og fredelig landsby, som Staraja Ladoga, ble byen tydelig dominert av alle arkeologene som i løpet av julimåned kom for å gjennomføre årets utgravning. Barn og ungdom løp rundt oss hele dagen på utgravningsfeltet, og mange satt forventningsfulle på sjakkanten for å se restene av vikingtidsbyen som så dagens lys etter å ha ligget skjult av tykke kulturlag gjennom århundrer. Jeg satt imidlertid nede i den dype utgravningssjakkanten og kikket opp på de skuelystne, og lurte på hva de tenkte og hvordan denne nære opplevelsen med fortidens levninger innvirket på dem. Ja, hvordan preget det hele lokalsamfunnet? Jeg lekte med tanken om å studere dette nærmere i Staraja Ladoga da jeg senere skulle finne et prosjekt for masteroppgaven, men til slutt valgte jeg det mer hjemlige case-studiet Kaupang i Vestfold i Norge. Masteroppgaven fikk tittelen "Kaupang – kulturminner og lokalbefolkning. Et møte mellom nåtid og fortid", og formålet var å undersøke lokalbefolkningens opplevelse av de årevis arkeologiske utgravningene, og deres syn på den senere forvaltningen av stedet (Johansson 2006).

Oppholdet i Staraja Ladoga og studien på Kaupang var imidlertid kun en smakebit på det jeg senere skulle oppleve daglig i løpet av årene i forvaltningsarkeologien. Som arkeolog i fylkeskommunen, så vi stadig eksempler på hvordan kulturminner kunne få betydelig innvirkninger på utviklingen av vårt moderne samfunn. Problemstillingen mellom fortid og nåtid blir sjelden så tydelig som når man avdekker grav på grav, mens grunneier og tiltakshaver står ved siden av med utbyggningsplanene klare for området.

Så kom muligheten til å dra ut i verden igjen da jeg fikk stillingen som

praktikant ved Direktoratet for Kultur i Verdensarvbyen Angra do Heroísmo på Azorene. Uten store forkunnskaper om portugisisk kulturminnevern, ankom vi den vakre hvitmalte byen som ligger på spissen av en øy midt i Atlanterhavet. Litt etter litt fikk vi imidlertid innsikt i de aktuelle forvaltningssakene i byen, og jeg ble klar over at de stod overfor mange av de samme utfordringene i forhold til vern og bruk som hjemme i Norge. Denne gangen dreide det seg også om verdensarv. Jeg så min overordnede arkeologkollega kjempe kulturminnenes sak blant utbygningstorne politikere og tiltakshavere i Angra do Heroísmo. Vi var blant annet på hyppige besøk for å overvåke restaureringen av et av de gamle klostrene i byen, og ble etter hvert fortrolige med de gjeldende vernebestemmelsene og restriksjonene som de private huseierne og butikkeierne i bykjernen må forholde seg til. Kollegaer innlemmet meg også i noen av de utfordringene byen hadde hatt de senere årene, og konstruksjonen av en ny marina i Angras havn på 1990-tallet ble stadig trukket frem som en av de mest konfliktfylte sakene. Utbygningsskjettet nådde også UNESCO's Verdensarvkomité som uttrykte seg kritisk til marinaen, da de mente dette kunne forstyrre det visuelle inntrykket av Verdensarvbyen (UNESCO 1999).

En levende historisk by er på mange måter den ultimate møteplassen for problemstillingene knyttet til modernisering kontra vern av kulturminner, hvor fortid og samtid lever side om side og kjemper om det samme begrensede rommet. Det er spesielt behovene for transport og mobilitet, forutsetninger for lønnsom forretningsdrift og god boligstandard innenfor de historiske bykjernene som tvinger frem endringer slik at byen kan forbli et levende sentrum (Schicker 2009). Det var også da jeg så flere eksempler på denne problematikken i Angra do Heroísmo, at spørsmålene begynte å dukke opp. Hvordan er det å leve og bo i en Verdensarvby? Hvordan er det å være butikkeier i Angra do Heroísmo? Like viktig; hvordan er det å stå på den andre siden og ha forvaltningsansvaret for Verdensarvbyen? Hva er viktigst? Nåtid eller fortid? Hvilke hensyn tas i forhold til fortsatt utvikling i en Verdensarvby? Hvordan vernes byen på best mulig måte? Ja, hva skjer i det hele tatt med en by som blir utpekt til en Verdensarvby? Jeg hadde så mange spørsmål, og en idé til et forskningsprosjekt begynte å ta form. Det tok likevel to år før jeg endelig forfattet en prosjektbeskrivelse og søkte på doktorgradsstipendiatet i internasjonal kulturpolitikk som var utlyst ved Høgskolen i Telemark i Norge. Dette viste seg også å være skrittet ut fra et kjent arkeologimiljø til en akademisk verden som i større grad er preget av kultursosiologer og kulturpolitikk. Så søkte jeg meg videre

til doktorgradsutdanningen ved Tema Q, hvor jeg fant et viktig supplement til fagmiljøet i Norge. I denne fasen var det også godt å komme til et institutt med andre arkeologer som var eller hadde vært i den samme omstillingsprosessen.

Ideen som ble til mens jeg vandret i Angra do Heroísmo brolagte gater med friske øyne har nå blitt et doktorgradsprosjekt, og byen som jeg knapt kunne uttale navnet på, har sakte men sikkert blitt et sentralt sted i mitt liv. I løpet av feltarbeidet og intervjuundersøkelsene i Angra do Heroísmo har jeg kommet nær menneskene som bor i byen, og tiden i byen har gitt meg forståelse for hvordan de forholder seg til sine omgivelser – på godt og vondt. Byen fremstår utvilsomt som et ganske annet sted etter jeg har vært innenfor dørstokken til beboerne, og sett hvordan de lever og bevarer husene som utgjør Verdensarvbyen Angra do Heroísmo. Samtidig ser jeg kulturminnevernernes utfordringer, og de vanskelige og kanskje upopulære valgene de ofte må ta for å gi byen et tilstrekkelig vern. Så vanskelig kan det i enkelte tilfeller være, at bevaring ofte må vike til fordel for dagens krav til et moderne bysentrum.

Verdensarv er i prinsippet en enestående idé – Angra do Heroísmo er altså så viktig at den skal forbli en del av vår felles kulturarv, uansett nasjonal og etnisk tilhørighet. I den senere tiden har en raskere informasjonsflyt kanskje gjort det mulig å få en større forståelse for en global kulturarv som vi alle kan ha en relasjon til og et ansvar for. Et av målene med UNESCOs Verdensarvliste har også vært å løfte kulturminnevernet opp fra et lokalt og nasjonalt anliggende til en internasjonal forpliktelse. Likevel har mine erfaringer fra Angra do Heroísmo vist at den daglige forvaltningen og formidlingen av verdensarvstedene i stor grad avhenger av lokale politiske forhold, økonomiske forutsetninger og det rådende nasjonale forvaltningsapparatet. På det nåværende tidspunkt vil jeg ikke trekke noen konklusjoner, men jeg håper at studien i Angra do Heroísmo kan sette fokus på problemstillingene knyttet til vern og bruk av Verdensarvbyer spesielt, og kulturminnevern innen historiske byer generelt. Samtidig håper jeg studien kan være et verdifullt bidrag for lokalsamfunnet Angra do Heroísmo og deres forvaltning av Verdensarvbyen.

Det har allerede gått over ti år siden jeg satt i utgravningssjakten og så opp på barna som kikket over sjakkanten i Staraja Ladoga, og fra å være en fersk arkeologistudent ved Vitenskapsmuseet i Trondheim står jeg nå midt i et doktorgradsprosjekt. Videre har et nasjonalt kulturminne som Kaupang byttet plass med en Verdensarvby på Azorene. Med tilknytning til Norge, Sverige og Portugal, har dette blitt et sant internasjonalt prosjekt, og om det til tider både kan

føre til språklig og kulturell forvirring, så gir dette meg en bred plattform hvor jeg kan hente kunnskap og ny innsikt fra flere fagmiljøer. Uansett, da som nå, er det nysgjerrigheten på samspillet mellom fortid og nåtid som motiverer meg videre, og med inspirasjon fra mine ulike akademiske kretser har jeg endelig definert mitt eget interesseområde; arkeologiens sosiologi.

REFERENSER

- Johansson, Marit (2006): *Kaupang – kulturminner og lokalbefolkning. Et møte mellom nåtid og fortid*. Upublisert masteroppgave fra Universitetet i Oslo
- Shicker, Rudi (2009): Vienna and its World Heritage Status. Interview with Rudi Shicker. Manfred Wehdorn and Ulrike Biermayer (ed.) I: *The Historic Centre of Vienna. World Cultural Heritage and Vibrant Hub*. Vienna: City of Vienna
- UNESCO (1999): *World Heritage Committee 23rd session*. Morocco: Marrakech
URL: <http://whc.unesco.org/archive/repcomx99.htm#sc206> [Date of reading: 20.10.2009]

Leif Jonsson

Kultur- och samhällsforskning – vad står i förgrunden och vad finns i bakgrunden?

INLEDNING

DEN FÖRSTA MENINGEN på Tema Q:s hemsida lyder: "Tema Kultur och samhälle (Tema Q) intresserar sig för kulturens roll, funktion och betydelse i det moderna samhället." Av meningen läser jag ut att frågor om kultur studeras i ett samhälleligt sammanhang, vilket kan tolkas som att det är kultur som står i förgrunden och samhället i bakgrunden.

Hur frågor om kultur och samhälle kan hänga samman är något som jag har funderat på ända sedan jag först kom i kontakt med det som jag uppfattar som en föregångare till Tema Q, nämligen en del av det forsknings- och utvecklingsprogram som Arbetslivsinstitutet (ALI) 1999 förlade till Norrköping. Programmet hette Arbete & kultur och hade tre forskningsområden: *Arbetets kulturer*, *Etnicitet och arbete* samt *Kulturproduktion och kulturarbete*.*

Forskningsprogrammet lockade mig. Det gällde speciellt att områdena skulle vara överlappande. Jag såg framför mig möjligheter till utbyte av tankar om arbetsliv och kultur över områdesgränserna. Jag hade förhoppningar om sådant tankeutbyte.

Mina förhoppningar förverkligades inte. Jag upplevde gränserna mellan de tre områdena som skarpa. Dessutom hann jag inte mer än börja vid ALI (september 2001) förrän det område som skulle ägna sig åt forskning om kulturproduktion och kulturarbete las ner. Vid en gjord utvärdering ansågs detta område inte i tillräcklig grad bedriva arbetslivsrelevant forskning. Det dröjde dock inte ens ett år förrän Tema Q etablerades i samma lokaler där ALI fanns i Norrköping och ett antal av de forskare som hade varit verksamma vid ALI började arbeta vid Tema Q. När jag under 2005 lämnade ALI och återgick till Linköpings universitet kom jag organisatoriskt och så småningom även lokal-

*Med dessa ord beskrevs forskningsprogrammet i en presentationsbroschyr.

mässigt närmare Tema Q, vilket innebar ökade möjligheter att lära känna både verksamhet och människor vid Tema Q.

Hösten 2007 var jag med och startade ett forskningsprojekt, till vilket det var naturligt att samarbeta med forskare från bland annat Tema Q. Projektet handlade om att uppmärksamma vad som kan hända i ett samhälle där kulturarv används för att skapa turism. Vimmerby och vad som där görs med hjälp av Astrid Lindgren och hennes berättelser studerades som exempel på förekomst av kulturarvsproduktion i ett samhälle.* I detta projekt studerade ett antal forskare med skilda disciplinär bakgrund frågor om samhällsutveckling, vilket var lärorikt och gav tillfällen till reflektioner över forskning om samhälle och kultur. Några sådana reflektioner återges här.

KULTUR OCH SAMHÄLLE

För mig, verksam som organisationsforskare och med ett brett samhällsintresse, är begreppen kultur och samhälle nära sammankopplade. Jag uppfattar ofta kultur, i dess olika former, som skildrare av förhållanden i samhällen. Jag brukar också förstå det som händer i samhällen som präglad av kulturella förhållanden. När jag läste den senaste kulturutredningen noterade jag att utredningen redan i den första meningen i sammanfattningen ger uttryck för en bred syn på kultur och kulturpolitik. Meningen lyder: *Kultur är de mönster som vi människor skapar för vår samvaro* (SOU 2009:13, sid. 13). Även kulturforskningen sägs ha breddat sitt synfält. Åtminstone får jag ett sådant intryck då jag tar del av antologin *Kulturstudier i Sverige* (Axelsson & Fornäs [red.] 2007). I förordet till antologin säger en av dess redaktörer att "allt fler unga forskare känner behov av att korsa gränserna mellan ämnestraditioner och gemensamt diskutera dagens frågor om kulturens plats och roll i samhället" (ibid., sid 11).

FORSKNING OM KULTUR OCH SAMHÄLLE

Citatet ger en bild av att fältet "kulturstudier" kännetecknas av att ha breddat sitt synfält. Liknande uttryck ges på andra ställen i antologin, exempelvis: "Kulturstudierna har genomgått flera *brott* mot hävdvunna akademiska traditioner men också knutit *band* mellan dem" (Fornäs, 2007:19). De i citatet kursiverade orden *brott* och *band* är centrala i den diskussion som förs i den nämnda artikeln om forskningsfältet "kulturstudier" och dess tillväxt och breddning.

*Projektet resulterade i antologin *Astrid Lindgrens världar i Vimmerby. En studie om kulturarv och samhällsutveckling* (Jonsson 2010)

Jag vill här argumentera för gränsöverskridande interaktioner mellan discipliner och perspektiv i forskning om kultur och samhälle. Den form av gränsöverskridande som jag då åsyftar är växlande mellan vad som ställs i förgrunden respektive i bakgrunden i forskningen. Min argumentation grundas på erfarenheter från främst Vimmerbyprojektet.

Detta projekt syftade till att "belysa vad som händer i ett samhälle där det förekommer upplevelseindustri med anknytning till ett kulturarv" (Jonsson 2010:18). Projektet indelades i tre faser. Under den första fasen kartlades hur temaparken Astrid Lindgrens Värld hade vuxit fram präglad av Astrid Lindgrens berättelser och andra omständigheter. I denna fas stod alltså kulturarvsproduktionen i förgrunden. Med hjälp av den kunskap som kom fram vid kartläggningen satte vi i nästa fas samhället Vimmerby i förgrunden och frågade olika grupper av Vimmerbybor hur de hade upplevt utvecklingen i Vimmerby påverkad av satsningen på kulturarvsproduktion. I den tredje fasen gav vi oss sedan i kast med att analysera materialet från de båda första faserna utifrån flera perspektiv*. I projektet medverkade personer representerande skilda akademiska discipliner. Det gäller framför allt i den tredje fasen. På så sätt innebar ansatsen gränsöverskridande möten mellan ämnestraditioner.

Med hjälp av den använda ansatsen kunde vi sammantaget se att det som hade hänt i Vimmerby i samhällsutvecklingshänseende inte bara var resultat av händelser knutna till upplevelseindustrins utveckling utan också av en djupt rotad samhällskultur karaktäriserad som en handelstradition med agrar prägel.

Det aktuella forskningsprojektet bedrevs inte medvetet som ett växlande mellan vad som stod i förgrunden respektive i bakgrunden. I efterhand kan jag notera att det fanns sådana inslag. Ansatsen gav mersmak. En lärdom är att växlande mellan att sätta frågor om kultur respektive samhällsutveckling i fokus kan vara en fruktbar ansats för att utveckla förståelse för samspel mellan kultur och samhälle.

När jag har tänkt i sådana banor har jag hämtat inspiration från kulturfilosofen och litteraturteoretikern Michail Bachtins begrepp kronotop (tidrum)

*Fyra perspektiv användes och de beskrevs så här: "Det första är ett handlingsorienterat perspektiv; kulturarv produceras och är därmed föränderligt. Det andra är ett politiskt perspektiv; kulturarvsproduktion inrymmer värderingar och makt och spelar därmed roll för samhällsutvecklingens politiska aktörer. Det tredje perspektivet sätter fokus på ekonomisk utveckling i form av företags- och sysselsättningsutveckling. Det fjärde perspektivet handlar om hur lokalsamhällen uppfattas och vill bli uppfattade, på många sätt en fokuspunkt för de övriga perspektiven." (Jonsson 2010: 16)

(Bachtin 1997). Att växla mellan vad som sätts i förgrunden respektive i bakgrunden kan ses som en fråga om rums- och tidsmässig fokusering. Växlandet kan då också betraktas som en form för mänskligt seende och därmed för konstruktion av verkligheten. Genom växlande kan seendet både fördjupas och breddas, vilket kan medverka till ökad förståelse för både kulturella och samhällsliga förhållanden.

REFERENSER

- Axelsson, Bodil & Fornäs, Johan (red.) (2007) *Kulturstudier i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Bachtin, Michail (1997) *Det dialogiska ordet*. Göteborg: Anthropos.
- Fornäs, Johan (2007) "Kulturstudiernas brott och broar". I *Kulturstudier i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Jonsson, Leif (2010) "Introduktion" I *Astrid Lindgrens världar i Vimmerby. En studie av kulturarv och samhällsutveckling*. Lund: Nordic Academic Press.
- SOU 2009:16 *Betänkande av kulturutredningen*.

Kyrre Kverndokk

”I kveld er gatene fylt av kjærlighet”

*Om spontane minnesteder, communitas og rituell renselse
etter 22. juli 2011*

KLOKKEN 15.26 FREDAG den 22. juli 2011 ble Oslo sentrum brått forvandlet til et åsted for terrorisme. Samme dag begynte også en annen forvandling av byen. I løpet av noen dager var regntung asfalt forvandlet til et sammenhengende blomsterhav til minne om ofrene i Oslo og på Utøya. Dagene med kollektiv sorg og spontane minneriter var intense. Budskapet var *demokrati, åpenhet og kjærlighet* i et flerkulturelt samfunn. Men mindre enn tre måneder senere kunne Aftenposten melde: ”Sommerens mantra var mer kjærlighet, samhold og demokrati. Mye tyder på at hatet er på full fart tilbake.” Under overskriften ”Rosetogene er gått” viser avisen hvordan intoleransen, fremmedfiendtligheten og rasismen lever i beste velgående i det norske samfunnet kort tid etter terrorangrepet.* Det er ikke noen grunn til å tvile på innholdet i avisartikkelen. I skrivende stund avholder organisasjonen ”Stopp islamiseringen av Norge” en lovlig demonstrasjon utenfor Stortinget, mens politiet holder motdemonstrantene på forsvarlig avstand. Mye ser ut til å være ved det gamle. Min korte artikkel er et første forsøk på å se tilbake på sommerens sorg- og minneriter, og – ut fra et ritualteoretisk perspektiv – forsøke å forstå noe av bakgrunnen for at sommerens budskap ser ut til å ha kjølnet.

SPONTANE MINNESTEDER

Da vi våknet opp lørdag den 23. juli, var omfanget av tragedien vokst til det ufattelige. For å få grep om det meningsløse og uforståelige begynte mennesker å strømme til Oslo sentrum – delvis for å se på ødeleggelsene, men mest for å kunne uttrykke sorg og sympati. Oslo Domkirke kom til å utgjøre sentrum for sorgarbeidet. I dagene som fulgte gikk det en kontinuerlig strøm av mennesker opp midtgangen og frem til alteret. Koret ble teppelagt med tente lys. Rett utenfor kirken begynte folk å legge fra seg hilsener, personlige gjenstander,

* <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article4251700.ece>, lesedato 11. oktober 2011.

norske flagg og lys, men først og fremst blomster. Tusenvis av blomster. Blomsterhavet vokste og dekket snart hele gaten foran kirken.

Det er velkjent at spontane minnesteder i stor grad er bygget opp rundt kristen symbolikk og rundt begravelsessymbolikk. Lys og blomster er de viktigste symbolske uttrykksformene. Slik var det også i Oslo. Samtidig var Oslo Domkirke – både inne og utenfor – et økumenisk minneste i disse dagene. Stedet ble oppsøkt av byens befolkning uavhengig av religiøs bakgrunn. Her kom muslimer og hinduer, så vel som kristne og ateister. Det multikulturelle samholdet fikk slik et ekspressivt rituel uttrykk.

Spontane minnesteder er et relativt nytt fenomen. I Norge oppstod slike minnesteder for første gang etter kong Olavs død i 1991 (Agedal 1994). De siste to tiårene har denne type minnesteder blitt stadig vanligere for å uttrykke en akutt følelse av menneskelig fravær, enten det gjelder kjente, offentlige personer som prinsesse Diana eller Anna Lind, eller det handler om det nære savnet etter dødsulykker på landeveien (Santino 2006, Schøyen 2008). Folkloristen Jack Santino er en av de få som har forsøkt å teoretisere over spontane minnesteder. Han hevder at slike minnesteder har to viktige egenskaper – de er kommemorative og de er performative (Santino 2006). Slik sett er det ikke bare steder. Spontane minnesteder er først og fremst praksis – de er minne- og sorgritualer i det offentlige rom. Det kommemorative aspektet indikerer at slike minnesteder er forhandlingsarenaer om minnet etter de døde. Det performative aspektet indikerer at slike forhandlinger blir fremført i all offentlighet – for et publikum. Santino fremhever videre at slike spontane minnesteder er en folkelig praksis. De er, sier han, uttrykk for "The voice of the people" (Santino 2006: 13). I Oslo var det imidlertid samspillet mellom institusjonaliserte og ikke-institusjonaliserte praksiser som var slående.

MINNERITENES INNHOLDSLEVERANDØRER – JENS STOLTENBERG OG KRONPRINS HAAKON

Terrorangrep som det i Oslo og på Utøya er kulturelle grensehendelser. De er grunnleggende sett meningsløse. Den inhumanitet og ondskap som kommer til syne setter ideen om mennesket som moralsk vesen på prøve. Men mennesket er meningsskapende av natur, og meningsdannelsen etter slike hendelser handler om å gjenetablere det verdigrunnet samfunnet er tuftet på. Etter angrepene den 22. juli begynte dette arbeidet umiddelbart. Statsminister Jens Stoltenberg stod straks frem som den viktigste aktøren. På en pressekonferanse

sent på kvelden den 22. juli erklærte han at: "Vårt svar [på angrepet] er mer demokrati, mer åpenhet og mer humanitet, men aldri naivitet." Han gjentok dette budskapet i en minnegudstjeneste i Oslo Domkirke to dager seinere. Dette ble et mantra for både de spontane og de institusjonaliserte sorgritualene i tiden som fulgte.

Mediene spilte selvsagt en sentral rolle disse dagene. Idet bomben ble sprengt i regjeringskvartalet ble samtlige radio- og TV-programmer skjøvet til side. I dagene som fulgte fantes det ingen andre nyheter enn terroraksjonen, redningsaksjonene på Utøya, politiets etterforskning og det offentlige sorgarbeidet. De sosiale mediene var kanskje like viktige som massemediene, som nyhetsformidlere på det nære planet og ikke minst for å initiere og samordne sorgarbeid. I timene etter at bomben hadde gått av i Oslo brukte folk status- og kommentarfeltene på Facebook for å forsikre seg om at alt var bra med venner og kjente – og for å uttrykke sjokk og fortvilelse. Snart ble de første facebook-gruppene dannet til minne om ofrene. En av gruppene oppfordret alle til å tenne et lys for ofrene. En annen foreslo å arrangere et fakkeltog i Oslo sentrum til minne om ofrene. Denne gruppen ble dannet rundt klokken 10 på kvelden den 22. juli. Det vil si før noen hadde oversikt over hva som faktisk hadde skjedd, og hvor mange som var drept. Facebookgruppen skulle vise seg å være avgjørende for sorgarbeidets form de påfølgende dagene.

Fakkeltog ble en realitet allerede mandag den 25. juli – tre dager etter angrepet. Det vil si, fakkeltog ble det ikke. Ved de spontane minnstedene som hadde oppstått i løpet av helgen var det røde roser som var den dominerende blomsten. Altså symbolet for Arbeiderpartiet. Den røde rosen var rukket å bli så veletablert som sorgsymbol at faklene i toget ble byttet ut med roser. I Oslo ble det heller ikke noe tog. Toget skulle opprinnelig gå fra Rådhusplassen til Stortorget og Oslo Domkirke. Da det viste seg at ikke bare Rådhusplassen, men alle gater og kvartaler i denne delen av byen var fullpakket med mennesker, ble det ikke mulig å arrangere noe tog. I stedet ble det en punktseremoni. I Oslo samlet anslagsvis 250 000 mennesker seg. Det vil si omkring halvparten av byens befolkning. I byer og tettsteder over hele landet var det tilsvarende markeringer. I min hjemby Skien skal 50 000 mennesker ha møtt frem. Det tilsvarer kommunens folketall. Det er sannsynligvis den største samordnede offentlige markeringen i Norge noensinne.

Roseseremoniene ble altså initiert på Facebook. Initiativtakeren het Terje Bratland, og var en helt vanlig facebookbruker. I løpet av tre dager var det

hele vokst seg så stort at det var blitt forvandlet fra uformelle, spontane markeringer til institusjonaliserte minneseremonier. I Oslo hadde Amnesty International overtatt ansvaret for arrangementet, og statsministeren, ordføreren og kronprinsen var blant appellantene. Appellene tok tak i Stoltenbergs mantra fra fredagskvelden og tilføyde nye ord. Ordfører Fabian Stang snakket om den multikulturelle byen Oslo, mens Haakon åpnet talen sin med ordene: "I kveld er gatene fylt av kjærlighet! Vi har valgt å besvare grusomhet med nærhet, valgt å møte hat med samhold." *Kjærlighet, nærhet og samhold* passet godt for å beskrive den enorme menneskemengden, og de rosene folk hadde i hånden. Det var meningen at minnemarkeringen skulle avslutte med Nordahl Griegs "Til ungdommen", og verselinjene "Skaper vi menneskeverd/ skaper vi fred" skulle følge oss ut i sommernatten. Men etter noen sekunders stillhet begynte folk spontant å synge "Ja, vi elsker". Det var Bjørnstjerne Bjørnson som fikk det siste ordet.

ROSENE UT I BYEN

Til tross for at det ikke ble noe tog var det nærliggende å regne med at mange av deltakerne i etterkant av seremonien selv ønsket å oppsøke Oslo Domkirke. Her kunne de uttrykke sin sorg og sin medfølelse ved å legge sin rose på det bedet av blomster som allerede fantes. Men det var nærmest ikke mulig med 250 000 nye roser på toppen av dette havet. Da seremonien var over ble alle i stedet oppfordret til å spre rosene rundt i byen, for slik å gjøre hele byen til et sammenhengende spontant minnested. Og det ble gjort. Fontenene badet i roser. Statuer ble dekorert. Sperringene rundt de utbombede og ødelagte områdene ble til sammenflettede blomstervegger. Foran slottet lagde noen et stort hjerte av røde roser. Til og med graffitien forandret seg. På en av universitetets bygninger i sentrum hadde noen skrevet "Oslove". I en skatepark øst i byen hadde noen tagget "Norge: Vi er så få her i landet/ Hver fallen er bror og venn", et sitat fra et av Nordahl Griegs kanskje aller mest kjente dikt "17. mai 1940".

COMMUNITAS OG RITUELL RENSELSE

På et eksistensielt plan var det dypt rørende å observere hvordan folk grep tak i et kjent rituelt repertoar, og brukte det kreativt i bearbeidelsen av sjokket og sorgen. Ritualer er viktige i krisesituasjoner. Det hjelper mennesker til å gjøre verden meningsfull. Sorg og sjokk kan bearbeides slik at det blir mulig å vende tilbake til en hverdag. Det gjaldt også for min egen deltakelse i disse ritualene. Men som kulturforsker bør jeg samtidig ha et analytisk perspektiv på de spon-

Minnestedet foran Oslo Domkirke, fotografert 26. juli 2011. Foto: Tor Karlsen.

Sperringene rundt regjeringskvartalet, fotografert 26. juli 2011. Foto: Tor Karlsen.

Youngstorget i Oslo, fotografert 25. juli 2011. Foto: Tor Karlsen.

Foran Oslo Sentralstasjon, fotografert 26. juli 2011. Foto Kristine Bergheim.

Minnestedet foran Oslo Domkirke, fotografert 31. juli 2011. Foto: Kyrre Kverndokk.

tane ritualene – for å kunne forstå litt mer av sorgarbeidet.

Det er liten tvil om at tiden etter at bomben eksploderte i Oslo kan karakteriseres som en sammenhengende *media event* (Dayan og Katz 1992). Det vil

si en rituellik hendelse der selve massemedieringen av hendelsen er med på å forme dens forløp, og der massemedieringen samtidig virker fellesskapskonstituerende. De sosiale mediene virket også direkte inn i det rituelle forløpet. Ikke bare ble roseseremoniene initiert ved hjelp av Facebook. Både roseseremoniene og de spontane minnstedene fortsatte å leve et liv på Facebook, som fotografier, kommentarer, statusoppdateringer og til og med profilbilder. Denne ekstra medieringsdimensjonen var med på å gjøre det umiddelbare sorgarbeidet mulig. Dernest gjorde de sosiale mediene det mulig å synkronisere de spontane minneuttrykkene i langt større skala enn hva som ellers hadde vært gjennomførbart. Slik var de medvirkende til at katastrofen og den rituelle bearbeidelsen nærmest ble synkrone hendelser. De ble to dimensjoner ved samme *media event*, eller samme *social media event*.

Umiddelbarheten og den nasjonale synkroniseringen av det spontane performative sorgarbeidet var med på å gi ritualene en overveldende intensitet. Ritualenes intense performative karakter var både utadrettet og innovervendt. For det første var den rettet mot et publikum – de døde og de etterlatte var en eksplisitt adressat, på et mer abstrakt nivå var publikumet hele det norske samfunnet. Samtidig virket den innover i selvet og var med på å kroppsliggjøre ritualets budskap – det ble en del av ens følelsesliv. Slike ritualer knytter individet til et følelsesbasert fellesskap. I ritualteoretiske termer kan den tilstanden som oppstod etter terrorangrepet best karakteriseres som en type *communitas* (Turner 1969: 96-97). *Communitas* kan beskrives som tette, liminale fellesskapstilstander hvor hverdagens samfunnsstrukturer er satt til side. Her virker følelsen av å tilhøre et fellesskap – og vissheten om at man ikke er alene om å føle det slik – som et sosialt lim (Turner 2011). I mange sammenhenger er det nettopp opprettholdelsen av den samfunnskonstituerende *følelsen* som er ritens viktigste funksjon. I sommerens sorg- og minneriter var opprettholdelsen av Norge som et nasjonalt følelsesfellesskap et kjerneaspekt ved ritualet.

Den type *communitas* som oppstod i Oslo, og i Norge for øvrig, i disse dagene, gjorde det mulig å gjenetablere det norske samfunnets verdigrunnlag. De spontane minnstedene og roseseremoniene var ikke bare minneriter, de var like mye *kriseriter*. Slike riter fungerer samfunnsoppretholdende, mer enn samfunnstransformerende. De har en rituelt rensende karakter. Ved å rense ut kulturell og eksistensiell uro tilrettelegger kriseriter for at livet kan gå videre. Betraktet som kriserite ble kanskje sommerens minne- og sorgmarkeringer *for* intense. Kanskje ble noe av den kulturelle uroen som lå til grunn for ritualets

politiske budskap rensert bort i kriseritens internalisering av fellesskapsfølelse og samhold? Eller kanskje fikk styrken og intensiteten i de spontane ritene budskapet til å virke mer enhetlig og fastlagt enn det i virkeligheten var?

For hva var budskapet? Nøkkelordene var demokrati, åpenhet, kjærlighet og menneskeverd. Dessuten var norske symboler sentrale, som flagget og nasjongsangen. Det er både bra og viktig at det ikke var *hat*, og et militaristisk rop om *hev*n som ble nøkkelbegrepene, slik som i det amerikanske samfunnet etter 11. september 2001. Likevel, de begrepene som minne- og sorgarbeidet var sentrert rundt, var vagt definert. De var det som i diskursanalytiske termer kan kalles flytende betegnere. Det vil si diskursive sentralbegreper uten et fastlagt innhold (Jørgensen og Phillips 2000). Det er begreper som det kan bygges følelsesfellesskap rundt – nettopp fordi de er vagt definerte. Det er lett å enes om slike begreper, men det er langt vanskeligere å enes om hva de skal bety. Slikt meningsarbeid krever andre arenaer enn ritualer – det krever langvarig og kontinuerlig offentlig debatt. Uten debatt blir sommerens spontane minnesteder og ritualer redusert til manifestasjoner av *følelser* for landet og fellesskapet, og budskapet om demokrati, åpenhet og kjærlighet blir tomt for mening.

REFERANSER

- Aagedal, Olaf (red.) (1994). *Døden på norsk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Dayan, Daniel & Elihu Katz (1992). *Media Events. The Live Broadcasting of History*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Jørgensen, Marianne Winther & Louise Philips (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Santino, Jack (2006). "Performative Commemoratives: Spontaneous Shrines and the Public Memorialization of Death". I: Santino, Jack (red.): *Spontaneous Shrines and the Public Memorialization of Death*. New York: Palgrave Macmillan: 5–15.
- Schøien, Therese Kråvik (2008). "Jeg savner deg." *Spontane minnemarkeringer og minnesteder som sorguttrykk i det offentlige rom*. Masteroppgave i kulturhistorie, Universitetet i Oslo.
- Turner, Edith (2011). "Communitas, Occasions of Joy in Togetherness: Spontaneous, Recognizable, and to Be Cherished". Innlegg på The American Folklore Society's Annual Meeting, 12.–15. oktober 2011. Bloomington, Indiana.
- Turner, Victor (1969). *The ritual process. Structure and Anti-Structure*. London: Routledge .

Lars Lagergren

Ungdomar och riktig kultur – en fråga om kvalité

DENNA ESSÄ DISKUTERAR förhållandet vuxna–kultur–ungdomar. Vi vuxna representeras av främst forskare och aktörer på de delar av kulturens fält som rymmer mer eller mindre professionellt finansiering, utövande, produktion och framförande av konst, teater, film, musik, dans och litteratur, etc. Jag kommer här att vårdslöst ge dessa delfält samlingsnamnet *de kvalitetsberoende konstarternas fält*. Båda vuxengrupperna kategoriserar ungdomarna, fast med olika utgångspunkt och avsikt. I berättelsen finns även en tredje grupp vuxna, nämligen de som har att i uppgift att utföra samhällets uppdrag att stötta ungdomar på deras väg mot vuxenlivet. Essäns syfte är att problematisera vår vuxna syn på ungdomar genom ett par ”kulturglasögon”.

Tänk så mycket vi vet *om* ungdomar och deras levda subkulturer. Sedan 1970-talet har vi lärt oss förstå raggare, mods, punkare, mc-knuttar, garageband och rappare. Vi har fått tränga in i förortsungdomens värld och de idrottande ungdomarnas vardag liksom i den värld som finns i periferin utanför storstaden eller fritidsgården. Förvisso är ungdomarna vi möter i regel av manligt kön och mer eller mindre struliga, men likväl har vi fått en välgrundad förståelse för svenska ungdomar. Etnisk mångfald och genus som perspektiv finns representerat i laga ordning och underifrånperspektivet är djupt rotat. Forskningen månar om våra uppväxande släkten och ska så göra. Speciellt månar vi om den musik som skapas av de unga. Just detta fokus på ung musik och ungt musikskapande följer som en röd tråd. Vi förstår ungdomen genom deras musik. Ibland kommer jag på mig själv med att undra om jag själv kan förstås genom min musik och mitt musikskapande? Ja, kanske, åtminstone till en del. Troligen utgör det en förklaring till mitt intresse för ungdomars liv och leverne. För den musik som är min är ungdomens musik. Eller rättare sagt, den var ungdomens musik när jag var ung och jag blev i detta hänseende inte äldre. Jag forskar således om ungdomar och utvecklar en medkännande förståelse för dem, ty jag har själv varit ung en gång, håhåjaja.

Parallellt med forskningen om ungdomskulturer har det hela tiden funnits forskning med pedagogiska ambitioner som var och är ämnad att leda till någons slags verksamhet som är ämnad *för* ungdomar. Antingen handlar det om att ungdomar ska förstå sig själva eller att beskriva brister i vuxenvärldens fostran av barn och ungdomar. I synnerhet idrotten fick sig tidigt en släng av slev och diskussionen kring selektering och åsidosättande av barns rättigheter är fortfarande livaktig. Andra områden som studeras är skolan, men även den öppna fritidsverksamheten, förkroppsligad genom dess signaturverksamhet, fritidsgården. Fritidsgårdsforskningen har visat sig hållbar över tid, det är fortfarande "på gården" som ungdomar räddas, fostras och utvecklas. Forskningsperspektivet är ungdomens, men även fritidsledaren synliggörs. De senare har sedan 1990-talsdepressionens dråpslag mot yrkeskåren med rätta antagit rollen av vuxenvärldens yttersta och av uppdragsgivarna negligerade utpost. Kultur är nu ett medel för sociala syften. Fritidsgårdens replokal får tempelstatus. Där räddas ungdomar, läs unga grabbar, på glid från undergång, men det är också här storhet föds och utvecklas. Vad hade det svenska rockundret varit utan fritidsgårdens replokal? Forskningen däremot inriktar sig mot metoder för att utveckla ungdomens sociala och demokratiska kompetenser. Det goda ska främjas och det onda ska motverkas genom förebyggande verksamhet värdegrunder, förhållningssätt och explicita metoder ute bland ungdomarna. Forskningen intar en moralisk oantastlig position till ungdomens fromma. Vi forskar således för våra ungdomar.

Så långt sträcker sig den kulturanknutna ungdomsforskningen, den grundforskningsinriktade om ungdomar och den tillämpade forskning för ungdomarna. Frågan är om det finns någon forskning kring vad som produceras *av* eller *med* ungdomar? En forskning som erkänner ett kulturellt värde hos produkterna annat än de som ryms inom de etablerade ungdomskulturerna. Är en sådan forskning ens möjlig? Tål dessa produkter en kvalitetsgranskning i enlighet med gällande normer och värderingar på de kvalitetsberoende konstarternas fält? Givetvis inte. Kvalitetsgranskningen, det vill säga distinktionsprocessernas ultimata verktyg – det fältets aktörer kämpare om att behärska – får inte besudlas. Det som produceras av och med ungdomar kan och får inte bedömas i termer av eller tilldelas något som helst kvalitativt kulturellt värde. Sannolikt måste det också vara så om inte fältet ska upplösas, men det får konsekvenser. De kvalitetsberoende konstarterna begränsas till att utgöra medel och att ge oss ett antal metoder i vårt arbete för och med våra ungdomar. Det blir kultur på låtsas, vilket inte säger något om värdet av aktiviteten i sig. Här erbjuds ingen

genväg in till en position på de kvalitetsberoende konstarnas fält. Inträdet måste ske i enlighet med gängse regler – upptäckt och introducerad av aktör med godkänd position på fältet, dvs. som innehar den erkända rätten att kunna avgöra vad som är god kvalitet och vad som inte är det inom det aktuella del-fältet. Processens viktighet tydliggörs på bästa sändningstid i flera TV-kanaler i programserier som t.ex. Idol. Inte förrän ett antal nålsögon passerats kan ungdomen behandlas med den respekt som är förbehållen likar.

De vardagliga kulturaktiviteter som genomförs för och med ungdomar innehåller däremot sällan vägar in i fältet. En konsekvens är att alla dessa kulturella aktiviteter bara kan vara bra för något annat, vanligen för att utveckla, integrera, fostra eller kanske bilda ungdomarna. Kulturella aktiviteter är således av pedagogisk karaktär, främst skapade för ungdomar. I vad mån de faktiskt har de avsedda effekterna eller inte och i så fall i vilken utsträckning är omöjligt att avgöra. Att i detta fall vända sig mot idrotten för tips och stöd när det gäller fostran till goda och sunda vanor (vilket idrotten påstås göra) förefaller inte heller givande, då de verksamheter som svensk föreningsidrott för barn och unga ägnar sig åt inte är det samma som vuxna anser ha påverkat dem att bli fysiskt aktiva genom livet. Om kulturen, t.ex. i form av Kulturskolan, följer idrottsrörelsens exempel får vi ett försvinnande litet gäng goda utövare av kvalitetsberoende konstarter och ett mycket stort antal vuxna icke-utövare. Alla deltagare bär kanske genom sina erfarenheter med sig något gott och viktigt ut i livet. Vad är svårt att säga.

All offentlig verksamhet för ungdomar har under de senaste decennierna utsatts för allt häftigare attacker från det onda föräldra- och far/morföräldrage-generationernas ungdomar skulle skyddas från, nämligen de kommersiella krafterna. Ungdomarna är ofta först med det senaste och därmed en högtintressant konsumentgrupp av egen kraft. I dagens nyliberala konsumtionssamhälle där allt är utbytbart och kan ställas mot något annat, undermineras därför den självklara moraliska rätten hos vuxna att veta vad som är rätt och bäst. I samhälle där offentlig verksamheter ska vara kostnadseffektiva, målstyrda och kvalitets-säkrade händer det ibland att ungdomar själva får ta ansvar i förverkligandet av idéer. Dessa idéer innefattar nästan uteslutande någon form av kvalitetsberoende konstform. Sättet på vilket de kan förverkligas har många namn, varav ett är "En snabb slant". Ungdomen får helt enkelt ansöka om pengar, vanligen upp till 5 000 kr hämtade ur en kassa som fyllts ur kommunens skattemedel, för att genomföra ett publikt evenemang t.ex. en utställning eller konsert. Givetvis

får inte evenemanget på något sätt inkräkta på de kvalitetsberoende konsternas fält – kulturutövningen är i det hänseendet fortfarande på låtsas och behöver följaktligen inte kvalitetsbedömas, men aktiviteten kan faktiskt innebära både stärkande och lärande moment för ungdomen. Samhället visar respekt genom att ungdomen tillåts själv ansvara för förverkligandet den egna idén. I och med att de kvalitetsberoende konsternas fält då inte utmanas blir det faktiskt vinst varje gång ett projekt genomförs. Någon breddverksamhet för massorna är det ju inte tal om, men det är en mycket kostnadseffektiv verksamhet genomförd *av* ungdomar ofta *för* och *med* andra ungdomar som rimligen borde ha något att berätta för oss vuxna *om* dagens ungdom. Konst i alla dess former skapar aktivitet, samt engagerar och utvecklar individen, ung som gammal. Däri ligger de kvalitetsberoende konstarnas främsta och kanske enda säkra kvalité för landets ungdom. De fostrande, bildande och utvecklande momenten fungerar paradoxalt nog finfint om inte utfallet av någon endaste av alla aktiviteter genomförda av ungdomarna gör anspråk på att räknas in bland de verk, artefakter eller föreställningar som kan ge de inblandade en position på de kvalitetsberoende konstarnas fält. Det är alltså nyttigt både för individ och samhälle att skapa eller utföra konst och kultur på låtsas.

Svante Landgraf

Den osäkra framtiden

FÖR LITE DRYGT tio år sedan studerade jag matematik vid Linköpings universitet; jag hade just hoppat av civilingenjörsprogrammet i teknisk fysik och elektroteknik efter att ha insett hur ointresserad jag egentligen var av elektronik, och ägnade mina dagar åt att kämpa med icke-abelska grupper och konforma avbildningar. Aldrig hade jag kunnat ana att jag tio år senare skulle doktorera i humaniora. Jag minns inte längre hur jag tänkte mig framtiden, men tio år var en oerhörd tidsrymd; kanske hade jag ett vagt begrepp om att jag borde ha disputerat i matematik vid det laget, kanske vara lärare på något okänt universitet, men det var avlägset, mycket avlägset. Även om jag snart skulle komma att läsa en första kurs i filosofi kändes humanioran aldrig som en reell möjlighet. Vad framtiden kunde innehålla var mycket oklart för mig – jag kunde inte ha en aning om de händelser som skulle få mig att slutligen hamna här.

För lite drygt tio år sedan stod Tema Q i begrepp att skapas, till stora delar med ett ganska annorlunda fokus än avdelningen har idag. Jag lämnar historie-skrivningen till dem som varit med längre än jag (se annan plats i denna skrift), men även för en universitetsmiljö hinner mycket förändras på tio år. Många ämnesområden har tillkommit, andra har försvunnit eller försvagats, många medarbetare har hunnit komma och gå.

Detta är karaktäristiskt för framtiden: att den är oväntad. På ett sätt är detta en trivial utsaga. Framtiden kan vi påverka, men inte erfara, medan det omvända gäller för det förflutna. (Emellertid läser vi det förgångna utifrån nuets förutsättningar. När samtiden förändras så förändras även bilden av det förflutna, och denna bild eller berättelse är allt av det förflutna vi kan nå. Därmed kan framtiden även påverka nutiden. Jfr Koselleck 1979/2004.) Någonting kan vi ändå alltid säga om framtiden. Vi kan skapa prognoser och profetior, vi kan granska trender av olika sorter. Den oväntade framtiden är av ett annat slag. Enligt författaren Lars Gustafsson skriver Aristoteles i *Poetiken* att det är sannolikt att något osannolikt inträffar (Gustafsson 2011: 43). Tolkat bokstavligt

blir detta helt enkelt falskt. Det osannolika definieras förstås som det som inte är sannolikt. Men det finns andra tolkningar.

En svag tolkning av Gustafssons Aristoteles-referens är att det är möjligt att något osannolikt inträffar, och det är förstås sant så länge det osannolika har en sannolikhet som, fastän låg, fortfarande är större än noll. Men en starkare tolkning är intressantare. Aristotelespassagen förekommer i en diskussion av det klassiska dramat, i samband med dramatikern Agaton som sägs vara den förste vars karaktärer var verkliga personer, inte sådana hämtade från mytens värld. På ett annat ställe i Poetiken, fortfarande enligt Gustafsson, avhandlas *deux ex machina* och att detta grepp (när till exempel gudarna griper in och oväntat ställer allt till rätta) bara får användas för händelser utanför dramat. Inom dramats gränser får inget så osannolikt inträffa, varje händelseförlopp måste utvecklas enligt dramats inre regler. Här går det att göra en annan tolkning: att det är sannolikt att någonting kommer utifrån, något som opererar enligt väsensskilda lagar och därmed är osannolikt.

Jag tror att detta kan drivas längre. Inom ett visst system kan det osannolika aldrig vara sannolikt, detta ligger i begreppets natur. I världen som helhet, däremot, kan det vara sannolikt att det inträffar en händelse som är osannolik i varje givet system.

Meteorologin är en vetenskap som sysslar med mer eller mindre pålitliga prognoser. Detta låter sig göras eftersom de atmosfäriska system som meteorologin studerar är avgränsade och innehåller en begränsad mängd variabler (lufttryck, temperatur och så vidare). Det kan vara omöjligt att förutspå vädret på en viss plats om en månad, på grund av den inneboende osäkerheten i ett dynamiskt system, men de tänkbara händelsernas mängd är begränsad. Det uppstår aldrig några helt okända väderfenomen, allt är variationer på sådant som siktats förut. På så vis är systemet *slutet*.

Samhället är inget sådant slutet system. Varje enskild händelse i historien är unik. Två revolutioner kan uppvisa många likheter, men de är inte variationer på ett tema på samma sätt som två orkaner är det. Mängden av inverkande variabler vill jag hävda är obegränsad. Antag att vi definierar det sannolika i samhället som helhet som det som i varje enskilt system är sannolikt. Då är det mycket troligt att detta i själva verket blir ett ytterst osannolikt tillstånd (och därmed att det osannolika blir sannolikt).

Är detta vad Aristoteles tänkte sig? Nej. Kanske är det en orimlig eller i alla fall en onödig tolkning. Kanske leker jag bara med ord. Ändå vill jag tro att re-

sonemanget kan klargöra en mening i vilken det osannolika kan vara sannolikt.

Denna världens inneboende osäkerhet är också grunden för att framtidsstudier, futurologi, är en sådan vansklig sysselsättning. Verksamheten blev kanske aldrig en vetenskap, men på sextioalet växte det fram en uppsättning teorier, konferenser och institutioner som åtminstone ville göra sken av att så hade blivit fallet. Sedan försvann futurologin ur offentligheten under åttioalet, sakta och utan att göra något egentligt väsen av sig. Däremellan fanns en period då futurologins metoder fick genomslag på många nivåer i samhället, inom politiskt beslutsfattande såväl som inom näringslivet. Bortsett från det rent epistemologiska problemet i att ha en vetenskap vars objekt är något som det per definition är omöjligt att ha någon kunskap om, är flera av futurologins metoder också behäftade med intressanta svårigheter (Gustafsson 1979).

En sådan är att scenarioskrivningen, som går ut på att en eller flera futurologer beskriver ett möjligt eller troligt framtida samhällstillstånd, egentligen är en sorts skönlitterärt skapande (min ännu opublicerade utveckling av tankar i Asplund 1979). Jämför att alla sorters prognoser *skapar* framtid, till skillnad mot profetior som *förintar* framtiden i och med att de beskriver tidens yttersta ände, enligt Reinhart Koselleck (Koselleck 1979/2004: 43). Och prognoser, som rör sig hitom det förväntades horisont, och inte profetior, är vad futurologin ägnar sig åt.

En annan svårighet är just det som har framkommit ovan: att världen, och framtiden, är behäftad med en fundamental osäkerhet. Aldrig är detta så tydligt som i samhällsvetenskapen. Sommaren 2001, för att återgå till inledningens tidsperspektiv, kunde ingen ana att det kommande decenniet skulle präglas av det så kallade kriget mot terrorismen. En enstaka, oväntad händelse har förmågan att prägla samhället en lång tid framöver. Och det är sannolikt att något sådant inträffar.

Jubileer saknar däremot denna osäkerhet. De inträffar punktligt enligt planerna som en följd av tidens struktur. När vi firar ett jubileum kopplar vi samman det förflutna med nuet, och därmed även nuet med framtiden. Vi skapar kontinuitet i annars osammanhängande händelser, vi finner mönster där inga mönster förut fanns. Vi skapar ett förflutet och vi skapar en framtid. Det är inget dåligt syfte.

REFERENSER

- Asplund, Johan (1979). *Teorier om framtiden*. Stockholm: Liber Förlag.
- Gustafsson, Lars (1979). *Filosofier*. Stockholm: Norstedts.
- Gustafsson, Lars (2011). *Mot noll. Matematiska fantasier strax intill det kungliga rummet*. Lund: Art Factory.
- Koselleck, Reinhart (1979/2004). *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos.

Mattias Legnér

Kulturarvet och komforten

*Inomhusklimatet som problem i kulturhistoriska byggnader
under 1900-talet*

JAG SKALL HÄR presentera ett pågående forskningsprojekt finansierat av Vetenskapsrådet 2010-13. "Kulturarvet och komforten" (där även fil dr Mia Geijer ingår) behandlar hur klimatet i kulturhistoriskt värdefulla byggnader med känsliga interiörer och samlingar har reglerats under 1900-talet. Med kulturbyggnad avses här en byggd miljö som anses ha ett stort kulturhistoriskt värde. En sådan byggnads interiörer och inventarier är ofta känsliga för påverkan från variationer i temperatur och luftfuktighet. Under större delen av 1800-talet värmdes byggnaderna ännu upp i mycket begränsad utsträckning. Från och med slutet av 1800-talet skedde genombrott i uppvärmningstekniken som gjorde det möjligt att värma upp allt fler och större byggnader.

Uppvärmning ansågs lösa både ett tillgänglighetsproblem, dvs att man ville åstadkomma ett klimat som var lämpligare för besökare i byggnaderna, och även att kulturhistoriska värden bättre kunde skyddas mot fukt och kyla. Med början under 1920-talet värmdes allt fler offentliga inommiljöer upp, och för en del känsliga interiörer och samlingar fick detta negativa konsekvenser. Mot slutet av 1900-talet började forskningen uppmärksamma att den då nästan allmänt utbredda uppvärmningen av kulturhistoriska byggnader kunde vara problematisk. Pendeln hade fulländat sin rörelse och den uppvärmning som några decennier tidigare setts som lösningen på flera problem började att omvärderas.

I många kyrkor användes en kamin under 1800-talet. Kaminen användes bara i samband med ceremonierna, och i övrigt fick kyrkorna stå kallt. Dessa kaminer ersattes senare av ång- eller vattenbaserade system eller direktverkande elektrisk värme som gjorde klimatet betydligt varmare i kyrkorna till besökarnas och prästens glädje, men till priset av omfattande skador på byggnaden, inredning och andra föremål. Normen för inneklimatet anpassades efter en framväxande internationell standard för inneklimatet, medan bevarandet av byggnaden kom i andra hand.

En underliggande hypotes med projektet är att investeringar i uppvärmningssystem ofta tycks väljas på relativt kort sikt, medan kulturbyggnadernas interiörer och föremålssamlingar förväntas kunna bevaras för all framtid utan att förstöras eller tillfogas permanenta skador. (Thompson 1996) Problemet har hela tiden varit att lyckas balansera fyra helt eller delvis motstridiga krav som har ställts på inneklimatet i känsliga kulturmiljöer:

Komfort: normerna för vad människan anser är bekväma nivåer av luftfuktighet och temperatur har gradvis skärpts med tiden.

Vård: normer för hur kulturföremål ska förvaras och vårdas har förändrats med avseende på luftfuktighet, temperatur och skaderisker.

Gestaltning: installationen av värmeanläggningar har behövt uppfylla krav på att kulturmiljön inte får förvanskas eller förfulas – autenticiteten ska kunna bevaras.

Kostnad: uppvärmningen av en lokal har naturligtvis också varit en kostnadsfråga som påverkat valet av värmekälla och hur denna har utnyttjats.

Projektet syftar till att öka kunskapen om dels på vilka grunder som åtgärder har vidtagits för att förbättra inomhusklimatet i offentliga kulturbyggnader, dels vilka konsekvenserna blev för människor, miljö och föremål. Hur har ingenjörer, arkitekter och antikvarier förhållit sig till inomhusklimatet i olika perioder och vilken betydelse har det tillskrivits? Hur har kraven på komfort, vård, gestaltning och kostnad viktats mot varandra? Hur har lösningar sett ut i olika miljöer vid olika tidpunkter, och vad har det inneburit för de fyra kraven på längre sikt?

Vi kan med utgångspunkt från uppfattningen att kraven har värderats olika i relation till varandra formulera en hypotes för hur skiftande synsätt på problemet med balansen mellan de fyra kraven bäst skulle lösas kan ha avlöst varandra. Före andra världskriget hölls i regel en låg temperatur, omkring 12–15 grader, i europeiska museer och kyrkor. (Legnér 2010; Legnér 2011a) Människan fick anpassa sig till samlingarnas krav och inte tvärtom. Efter andra världskriget uppvärderades komfortbehovet påtaligt i samhället, efter inflytanden från amerikansk kultur där luftkylningsteknik redan var väl etablerad. I stora delar av Europa, inklusive Sverige, åstadkoms högre komfort istället genom mer central uppvärmning under den kalla delen av året.

De flesta äldre byggnader som fortfarande finns idag har byggts för att värmas och ventileras på andra sätt. Att upprätthålla 20 grader Celsius vintertid i Norden orsakar stora luftfuktighetsvariationer vilket är skadligt för både byggnaden och dess inventarier. (Staniforth 2006) I Sverige blir detta problem mest

synligt i museala byggnader och kyrkor. (Broström 2008) Inneklimatet i kulturhistoriska miljöer blir därför alltid i viss mån en kompromiss där man försöker ta hänsyn till komfort, materialens långsiktiga bevarande och energikostnader. (Holmberg 2001)

För olika kulturarvsförvaltande organ vore det önskvärt att kunna åstadkomma klimat för kulturhistoriska miljöer som både säkrar deras långsiktiga bevarande, och att kunna sänka byggnadernas energikostnader. En del av problemet ligger i bristande kunskaper i sektorn – ett underskott av vetenskaplig, problematiserande forskning – och en annan del ligger i hur den praktiska förvaltningen bedrivs. (Legnér 2011b)

De gestaltningssmässiga konsekvenserna av värme- och ventilationsanläggningar i kulturhistoriskt värdefulla byggnader, slutligen, har inte heller uppmärksammats inom forskningen i någon större omfattning, medan de rent klimatologiska och konserveringstekniska följderna främst uppmärksammats i kyrkliga miljöer. Redan från mitten av 1900-talet har problem kring uppvärmning och klimat i restaureringssammanhang uppmärksammats. (Legnér 2011b) Frågan var ett resultat av ett ökat medvetande om att det inte var problemfritt att tillämpa ny teknik i samband med historiska byggnadskonstruktioner.

Projektet kan alltså bidra med en djupare förståelse för varför uppvärmningssystem har valts i känsliga kulturmiljöer, och vilka konsekvenser dessa åtgärder har fått. En humanistisk förklaringsfaktor tillförs på så sätt till ett forskningsområde som idag domineras av ingenjörer och arkitekter. Vi kan också nyansera uppfattningen om äldre lösningar och se hur de varit mer eller mindre ändamålsenliga, liksom att problemen med fukt i känsliga inomhusmiljöer ibland kan ha uppfattats som ett permanent problem snarare än som ett nytt och lätt åtgärdat fel.

Den nya kunskap som eftersträvas i projektet är i första hand en djupare förståelse för ”inneklimatproblemet” större sammanhang och hur dessa påverkat förvaltningen av kulturhistoriska byggnader i ett långt tidsperspektiv. Uppenbart är att det inte alltid har varit miljöernas eller föremålets bästa som haft högsta prioritet, utan de lösningar som valts har också påverkats av faktorer som tillgängliga värmekällor, kunskapen om värmens verkningar på miljön och kortsiktiga finansieringsfrågor. Denna kunskap kan visa sig vara minst lika användbar när framtida beslut skall fattas om hur kulturbyggnader bör värmas upp.

REFERENSER

- Broström, T (2008), "Energieffektivisering i kyrkor", i Dan Melander (red), *Handbok i hållbar energianvändning för kyrkan*. Stockholm.
- Holmberg, J G (2001), *Environmental Control in Historical Buildings*, KTH, Stockholm
- Legné, Mattias (2010). "För människans väl, eller föremålens? 1920- och 30-talens debatt om museiklimat". I: DeRidder, A., Sandström, Å. (red.), *Gotländska akademiker tycker... 2010*. Visby: Gotland University Press.
- Legné, Mattias (2011a). "On the early history of museum environment control: Nationalmuseum and Gripsholm Castle, Sweden, 1866-1932", *Studies in Conservation*, Vol. 56, 125-137.
- Legné, Mattias (2011b). "Tracing the historical indoor climate of a Swedish church", *APT Bulletin. Journal of Preservation Technology* (in print).
- Staniforth, S. (2006), "Relative humidity as an agent of deterioration", i: *The National Trust Manual of Housekeeping: The Care of Collections in Historic Houses Open to the Public*, Oxford.
- Thomson, G. (1996), *The Museum Environment*, 2nd ed., London.

Sofia Lindström

Kärlek, dårskap och nytta – en doktorands betraktelser av kulturforskningen

I EN KOMISK SERIESTRIPP från Phdcomics.com jämförs äktenskapet med forskarutbildningen: "Usually entered by foolish people in love (äktenskapet) – foolish people without a job (forskarutbildningen)" lyder en av jämförelserna. Humorn i serien spelar naturligtvis på igenkänning. När jag sökte doktorandtjänsten vid Tema Q våren 2010 var jag en av dessa arbetslösa unga. Frågan är bara: Var jag också "foolish?"

Jag tror att termen "foolish" inte ska förstås som att tecknaren av serien anser att alla forskarstuderande är korkade, utan snarare att de sällan vet vad de ger sig in på när de söker och till slut får *drömjobbet*. Ända sedan jag skrev min magisteruppsats hade jag drömt om en doktorandtjänst. Att få fördjupa sig i något i flera år, självständigt utforma sitt projekt, gräva djupare, verkligen kunna säga något om något, bidra med kunskap! Uppsatsena på grundutbildningen lämnade mersmak, men det handlade också om verklighetens hårda vardag. Därute fanns endast projektanställningarna, livet från lönebesked till lönebesked, de ständiga flyttarna och möjligheterna som aldrig riktigt kom. Elfenbenstornet föreföll på samma gång tryggare och mer spännande än verkligheten.

Nog är doktorandperioden trygg – i vilken annan tid i livet kommer samma möjlighet att ostörd gräva ned sig i ett problemområde så pass lång tid, utan att oroa sig för den lilla detaljen finansiering? Dock finns där även den eviga högen av böcker som bör läsas, de otaliga söndagseftermiddagarna som ägnas åt jobb istället för ledighet, den ständiga, för doktorander så typiska rädslan för att bli "avslöjad", värken i nacken efter en stressig period av inlämningar, den känslomässiga berg- och dalbanan av intellektuella triumfer och nedsläenden – nog måste man vara något *foolish* för att ge sig in på den akademiska banan. Men precis som de som ingår i det äkta ståndet är man kanske inte bara *a fool without a job* – man är nog också *a fool in love*. Kärlek vara ett bra ord för att beskriva känslan inför de intellektuella möten man gör med kollegor och studenter, för den brottnig man utför med sitt material, för den spänning man kan känna

inför sin analys och sina frågeställningar. Kärlek och dårskap – sådan är kultur-forskarutbildningens aktörers tillvaro.

Men vad hägrar då i framtiden för den intellektuellt unge doktoranden? Där kan horisonten verka något mörk – anas inte en tillvaro av ständigt sökande efter projektfinansiering där direktiven från de stora finansörerna ter sig allt mer styrande i sina önskade frågeställningar? Verkar det inte allt mindre handla om att skriva om *Varför* eller *Om* utan snarare allt mer om *Hur*? Hur kan entreprenörskap inom kulturarvssektorn rädda existensberättigandet för viss statlig myndighet? Hur kan en satsning på kulturen minska bidragsberoendet i specifik region? Hur kan musiken öka medborgarnas välfinnande och själsliga utveckling? Den intellektuella ambitionen om den genomträngande forskningen, den som ställer nya frågor och kommer med ny förståelse, verkar te sig som en liten fis jämfört med utvärderingsforskningens allt mäktigare braskit.

Under den Nordiska kulturpolitiska konferensen i augusti 2011 verkar mitt eget intresseområde, nämligen den konstnärliga arbetsmarknaden och kulturpolitiska lösningar kring arbetsvillkor, vara genomsyrad av en debatt kring konstens instrumentalitet och dess potentiella faror. Vilken roll har egentligen konstnären i den nya tiden av upplevelseekonomi och kreativa näringar? Enligt fil. dr. Sigrid Røyseng finns en stark föreställning kring de traditionella konstarnas plats som kreativ ”kärna” i den cirkel som utgör de kreativa näringarna. Jag slogs då av en tanke:

Enligt en Bourdieuspirerad analys präglas det kulturella fältet av en omvänd ekonomi, där ackumuleringen av ekonomiskt kapital riskerar att motverka ackumuleringen av det ack så värdefulla kulturella kapitalet. Det kulturella kapitalet kan dock, om det erhålls på rätt sätt, omvandlas till ekonomisk kapital utan förlust av det värde som fältet kräver för att en aktör ska kunna accepteras. Detta, menar Bourdieu (2000), är till följd av den autonomi som det kulturella fältet utvecklat i samförstånd med det politiska och ekonomiska fältet. På samma sätt har det akademiska fältet uppnått en grad av autonomi som i samspel med det politiska fältet upprätthålls genom armlängds avstånd. En liknande problematik uppstår därför när det kulturella och det akademiska fältet ifrågasätts på grund av ”bristande samhällsrelevans”. Varför ska skattebetalarna finansiera galna konstnärer som fejkar sinnessjukdom samt onödigt forskning kring, låt oss säga den inneboende diskrepansen mellan moderna och postmoderna drag hos samtida bekenntelselitteratur? För att inte tala om galningarna på genusvetenskapen som verkar sträva efter införandet av matriarkat!

”Ja varför?” utropar de båda fältens aktörer och sätter genast igång att tillhandahålla beställningsforskning samt på postmodernistiskt manér ifrågasätta den romantiske bohemen som ej tjänade pengar på sin konst förrän efter döden och ett avskuret öra. ”Vi är inte onödiga!” hävdar vi indignerat, trots siffror på enorma skevheter inom den interna rekryteringen samt konsumtionen av al-lehanda avhandlingar samt operaverk. När vi talar om hur fältens autonomi hotas målar vi gärna upp bilden av en historia där detta någonsin varit sant: vi glömmer att sanningen snarare ligger någonstans mitt emellan autonomi – instrumentalitet. Men kanske finns det ändå skäl att stanna upp och fråga oss kring den omvända ekonomins logik.

Det är tydligt att akademien och konstfältet fortfarande besitter ett stort kulturellt kapital. Detta kan vi se genom de sätt andra fält försöker använda sig av de båda fälten för att låta detta kapital spilla över på dem själva. Utan konstnärerna skulle de kulturella näringarna inte vara något annat än vanliga aktörer på en marknad, helt utan den glans som de fria konstnärerna ger detta modeord. Därför är det viktigt att prata om den konstnärliga ”kärna” i de kulturella näringarna, trots att konsten på många sätt svårigen anpassas till försöken att omsättas i en marknadslogik, därigenom avslöjande av den absurditet som präglar själva marknaden. Det finns ett konstnärligt mervärde som kulturkramande ekonomer insett att de bör utnyttja för att inte bli vilken annan näring som helst, utan den näring som ska frälsa den västerländska ekonomin.

På samma sätt innehar akademien fortfarande ett kulturellt kapital som politikerna gärna eftersträvar att utnyttja för att för att vinna legitimitet och därigenom makt. Konstfältet själv lånar mycket av den legitimitet akademien innehar genom att skapa vetenskapliga konstnärliga utbildningar och låna teoretiska begrepp för att konstnärligt utforska nya frågor. Detta beror på den specifika kunskap som forskningen erbjuder, som skiljer sig från vardagsförståelsen. Vårt främsta fundament för att kunna hävda denna kunskap är våra vetenskapliga metoder och teoribildning.

Ekvationen skulle alltså lyda som följande: autonomi → makt → mindre samhällsnytta → ifrågasättande. Samhällsnytta → mindre ifrågasättande → mindre kulturellt kapital → mindre makt.

Det skulle enligt denna högst tillspetsade tes därmed ske en förlust av kulturellt kapital på det kulturella och det akademiska fältet ju mer vi anpassar våra produkter, det vill säga vår konst och vår forskning, efter de frågor som det ekonomiska och det politiska fältet anser är viktiga just nu.

Kan det därför vara så att ju mer vi gör oss nyttiga, det vill säga anpassar oss till den diskurs kring samhällsnytta som råder idag, desto mer riskerar vi att förlora siktet på den viktiga nytta vi tillför genom att utföra oberoende och kritiska granskningar av samhällets institutioner?

REFERENSER

Bourdieu, Pierre (2000) *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*. Stockholm/Stehag: Symposion

Andreas Nyblom

Heidenstam som rondellhund

Eller varför karikatyrer bör tas på allvar

EN TONÅRIG VERNER von Heidenstam befinner sig på upptäcktsfärd i Orienten. I december 1876 kommer han till Kairo där han erbjuds följa med på en båtresa längs Nilen. Med en så kallad "dahabije", en nilbåt med segel, roddare, storkarlar, hytter, solskydd och däcksstolar, färdas han uppför floden mot Nubien. Expeditionen varar i två månader, och Verner hinner skriva många brev till sina föräldrar och släktingar hemma i Sverige.

Med ungdomlig entusiasm berättar han att allt omkring honom är rött – öknen, himlen, växterna och vattnet. Bara "menskorna göra ett undantag, ty de äro svarta." Han berättar om folklivet längs Nilens stränder, om muntra danser och beklämmande slavhandel. Om en rik föda bestående av "makaroni, buffelmjolk, buffelkött, får, dufvor, kycklingar och frukt". Han berättar om orkaner, beduinläger, fakirer, pelikaner och schakaler, samt om den dagliga jakten. En dag skjuter man två krokodiler, och Verner hävdar att "den ena lefde äfven en timma med afhugget hufvud".

Med undantag för "Skandinaviens conserverade smör och grädde", som de medför i små bleckburkar, påminner ingenting om Sverige. Och när Verner får "solstygn" och blir sängliggande drabbas han av svår hemlängtan. Varje dag känns lika lång som ett år. Han saknar sin "kära lilla mamma", en mjuk svensk säng, ett glas mjölk, friskt vatten, knäckebröd, och mormors plättar.

Biografiskt och psykologiskt kan dessa brev förstås ha ett intresse. De berättar inte minst om hur en svensk överklassyngling hanterade mötet med det främmande och sina känslor för det bekanta. Själv läste jag breven under hösten 2006, i slutfasen av avhandlingsarbetet. För mig var det extensiv läsning eftersom projektet handlade om den offentliga bilden av Heidenstam, och den aktuella resan företogs mer än tio år före författardebuten. Breven utgjorde alltså ett slags empiriskt överskottsmaterial. Ändå skulle ett av dem göra denna läsning till ett starkt minne från tiden i forskarsalen på Linköpings Stiftsbibliotek.

Skrivet på Nilen för 130 år sedan, gav det plötsligt perspektiv på något direkt dagsaktuellt.

Den 18 januari 1877 skriver Verner till fadern att han samma dag visat en arab en teckning av en schejk som han avritat i sin skissbok. När araben fick se figuren blev han mycket förvånad och frågade vem det var. ”Jag svarade”, skriver Heidenstam, ”att det var ’Muhameda rarsla la’ dvs. Mohameds afbild. Araben blef nu nästan halfgalen, kastade sig till jorden under alla möjliga utrop och tecken och rusade derefter sin väg. Att rita figurer är eljest i arabernas ögon en av de största synderna. På yttersta dagen, kommer den till ritaren och begär en själ, och tecknaren måste då släppa till sin egen.”

Ett kort ögonblick flöt historia och samtid ihop där i arkivet. Knappt ett år tidigare hade de tolv Muhammed-karikatyterna publicerats i *Jyllands-Posten*. Libyen, Saudiarabien och Iran hade kallat hem sina ambassadörer från Danmark, och flera länder bojkottade produkter från samma nation.

Min första reaktion var att man nog borde kunna begära mer av dagens tecknare och tidningsredaktörer än av en hemlängtande yngling på lustresa under 1870-talet. Men det är också möjligt att brevet och dagshändelserna, mer indirekt, kom att påverka min egen inställning både till forskarrollen och till karikatyren som källmaterial. Min erfarenhet var nämligen att en liknande konflikt mellan yttrandefrihet och vördnad, mellan bild och ängslighet, präglade delar av de historievetenskapliga forskningstraditionerna. Texttolkning har förstås länge varit norm medan visuell kultur ofta bemötts med ovilja och oförståelse. Inte sällan verkar denna norm förknippad med föreställningar om att såväl forskningsobjekt som källmaterial bör väljas utifrån estetiska och kvalitativa hänsyn. I praktiken har sådan forskning präglats mer av en vilja att recensera det förflutna och att utöva kulturpolitik, än av att bedriva problemorienterad och kritisk forskning. Även finkulturens populärkulturella uppenbarelseformer har på detta sätt förbisetts.

Bland Heidenstams tidigare uttolkare hade få intresserat sig för receptionsfrågor. Ännu färre hade fäst någon uppmärksamhet vid andra meningsskapande sammanhang än de rent litterära – hans egna verk samt essäer och recensioner av ledande litteraturkritiker. Ändå innehåller arkiven så mycket annat. Öräkneliga hemma-hos-reportage handlar om Heidenstams fruar, bostäder, resor, födelsedagar och skandaler. Och inte minst kommenterar hundratals karikatyrrer från den samtida pressen hans klädstil och skarpskurna profil. Medan Heidenstams verk och tidningarnas litteraturspalter endast nådde ett fåtal läsare, hade

skämtpressen och dess karikatyrer vid denna tid en opinionsbildande betydelse jämförbar med tevens idag (Michanek 1998, Andersson 2000). För det stora flertalet av sina samtida var Heidenstam med andra ord en celebritet och medieprofil, snarare än en författare vars verk man var närmare bekant med. Idag är denna roll mer uppenbar, och få skulle hävda att våra föreställningar om Björn Ranelid uteslutande härstammar från hans egna romaner och litteraturkritiken.

Det är länge sedan jag valde att utträda ur Svenska kyrkan. Men jag ser fortfarande fram emot den dag då också kulturforskningen har befriats från den närmast religiösa respektfullhet som ännu begränsar förståelsen av kulturarvet. Märkligt nog skulle min tid som forskarstuderande avslutas med en motsatt erfarenhet. Vid disputationen förespråkade nämligen min opponent en prästerligt tjänande roll i förhållande till författarna/gudarna. Slutligen uttalade hon också vad jag uppfattade som ett slags fatwa över mitt arbete. ”Det kommer”, hävdade hon, ”bli mycket motsagt, eller tigas ihjäl”.

Hur det gick avstår jag från att berätta. Men det slår mig att händelsen vid Nilen 1877 i själva verket kunde ha handlat om ett porträtt av Heidenstam själv, och den förskräckta gestalten kunde vara en genomsnittlig litteraturhistoriker från 1900-talet. För de flesta av dagens forskare är det i alla fall inget alternativ att ängsligt fly det man finner opassande, istället för att teckna en uppriktig bild av det man studerar.

REFERENSER

Litteratur

Andersson, Lars M., (2000). *En jude är en jude är en jude: Representationer av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Lund: Nordic Academic Press.

Michanek, Germund (1998). *Strindberg i karikatyr och skämtbild*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Handskrifter

Övralidsarkivet, Linköpings Stifts- och Landsbibliotek:

Brev från Verner von Heidenstam till mamman 9/1, 29/1, 30/1, 15/2 1877.

Brev från Verner von Heidenstam till pappan 18/1 1877.

Erik Petersson

Materiella spår av omsorg

Vadstena krigsmanshus och omsorg som kulturhistoria

DE BYGGNADER SOM utgör klosterhotellet i Vadstena huserade en gång i tiden en ledande statlig omsorgsinstans i Sverige. Att så var fallet är knappast uppenbart för den som idag besöker hotellet eller klosterkyrkan alldeles i närheten. Det krävs en speciell blick för att lägga märke till byggnadernas historia och sammanhang, och det är enkelt att missa att de gamla klosterbyggnaderna en gång varit hemvist för sårade soldater. Genom att studera det specifika, i det här fallet byggnaderna och det som utspelade sig inom dess väggar, kan man få en utgångspunkt till att diskutera något betydligt mer generellt. I det här fallet skulle det vara möjligt att belysa början på den statligt organiserade omsorgen i Sverige. Vadstena krigsmanshus är alltså en möjlighet till en mikrostudie som öppnar upp mot frågan hur militärstaten Sverige organiserades, och hur detta alltså inte enbart var en stat som sög ut och pressade sin befolkning, utan också gav någonting tillbaka.

För min del började intresset för denna omsorgsinstitution under ett besök i Vadstena i september 2010. Tema Q var på plats i staden och fick en guidning av arkivarien på landsarkivet, Claes Westling. Mot slutet av rundan stannade vi framför klosterhotellet och där kom han in på byggnadernas intressanta historia. Det som är den norra längan tillkom tidigast och utgör en av landets allra äldsta profana byggnader, i vardagslag kallad Bjälboättens palats. Detta hus inlemmades i det kloster som uppfördes enligt de regler som heliga Birgitta lyckades få igenom under sin långvariga vistelse i Rom. När reformationen gick in i sin slutfas och Linköpingsstiftets nyomvända och protestantiskt nitiske biskop, Petrus Benedicti, drev på att nunneklostret i Vadstena skulle stängas, var byggnadens tid som kloster räknade. I gott sällskap av hertig Karl passade biskopen på att helt stänga klostret när de jämte en stor del av landets högmän var samlade för att delta i hertig Magnus begravning i klosterkyrkan.

En tid stod så de gamla klosterlokalerna utan funktion. Det tvistades i vanlig ordning om vem som skulle sköta underhållet av byggnaderna och på 1620-talet

fanns planer på att placera ett universitet i staden, främst med hänsyn till dess centrala position i södra Sverige. Men denna idé rann snart ut i sanden och istället var det i städer betydligt längre österut i det svenska väldet, i Dorpat och Åbo, som nya universitet etablerades. De tomma lokalerna i Vadstena skulle få en helt annan funktion än att husera unga studenter – de skulle istället bli sista anhalten för invalidiserade soldater.

Tanken på att ordna omsorg särskilt för kronans anställda, och då i första hand soldater, var inte ny i början av 1620-talet. Redan ett sextiotial år tidigare hade Erik XIV i sin ståthållarinstruktion gett order om att ett särskilt hospital för kronans folk skulle inrättas på Gråmunkeholmen (nuvarande Riddarholmen) i Stockholm, där soldater som var för sårade eller gamla för att kunna försörja sig skulle få fritt uppehälle. De som däremot hade smittsamma sjukdomar var liksom stadens övriga befolkning hänvisade till Danvikens hospital strax utanför staden (Ståthållarinstruktion 1563). Men det var alltså på 1620-talet och med Gustav II Adolf som planerna konkretiserades. Under en vistelse utanför den belägrade staden Mitau i Baltikum sommaren 1622 skrev han ett dokument som statuerade vad som skulle ske i Vadstena. Han deklarerade att han öppnade en donationsbok, där framför allt adelsmän uppmanades att lämna bidrag till sårade soldaters uppehälle i de gamla klosterlokalerna.

Donationerna flöt in i ojämn takt den första tiden. Bland det fåtal som gav pengar fanns änkedrottning Kristina av Holstein-Gottorp, alltså Gustav II Adolfs mor, och även dennes nära rådgivare, rikskanslern Axel Oxenstierna. Men det dröjde med öppnandet av lokalerna i Vadstena, kanske beroende på den långsamma tillströmningen på medel. Under 1630-talet förekom projektet oftast under beteckningar som "soldatehospitalet" (SRP 1637) eller "krigzhospitalet" (SRP 1639) i Vadstena, men det är ytterst osäkert hur verksamheten såg ut i byggnaderna. Claes Westling har föreslagit att verksamheten var igång i begränsad skala, medan byggnaderna samtidigt restaurerades och byggdes om för verksamhetens behov. Bland annat lät man redan på 1630-talet bygga ett antal sängar för barn som skulle tillgodose de gamla sårade krigarnas behov av omsorg, som alltså också omfattade deras familjer (Westling 2002).

Annars brukar startåret för institutionen med få undantag anges som 1647. Antagligen beror det på att drottning Kristina gav en större donation till krigsmanshuset året innan, men verksamheten var alltså igång tidigare än så. Under en genomgång av räkenskaper som finns i Riksarkivet har jag rentav hittat räkenskaper för huset som härrör från år 1639-1640, där löner, inventarier och

byggnadsarbetenas kostnader finns antecknade. Allt tyder sålunda på att verksamheten kom igång under 1630-talets slut (Kyrko-, skol-, och hospitalsräkenskaper vol. 38, *Specialräkenskaper för Vadstena krigsmanshus 1639–1640*).

Krigsmanshuset i Vadstena var igång i nästan 150 år. Antalet lemlästade soldater verkar ha varierat kraftigt och tycks ha legat på mellan ett hundratal upp till drygt tvåhundra, därtill hade många sina familjer med sig. Dessutom fanns där all personal som skulle se till att anläggningen fungerade. Vad innebar det att alla dessa personer samlades på en begränsad plats i den inte alltför stora staden Vadstena? Hur fungerade omsorgen i praktiken och livet i krigsmanshuset till vardags? Hur detta kan utläsas ur de källor som finns – dokumenten och inte minst byggnaderna – kommer att bli en intressant utmaning.

Historiker ägnar sig gärna åt skriftliga källor, men av tradition har de nästan alltid lämnat annat källmaterial till andra discipliner. Historikern Marie Cronqvist har med hänvisning till historikern Kristian Gerner påpekat vikten av att ta hänsyn till platsen: ”Rummet och landskapet är inte bara kulissen mot vilken det sociala livet utspelar sig, ett tomt kärl eller en tabula rasa. Fysiska platser och materiella ting kan fyllas med spår och avtryck, medvetet eller omedvetet, och tolkas och tillskrivas mening.” (Cronqvist 2008).

Hur ska man då angripa en plats som Vadstena krigsmanshus och vad kan byggnaderna säga om tidens syn på omsorg? De var ju trots allt byggda för ett helt annat syfte, och de storslagna planer som fanns på omfattande ombyggnationer rann ut i sanden – att anta att detta berodde på finansieringsproblem vore inte en alltför vild gissning. Men de befintliga byggnaderna fick nya användningsområden och byggdes även om för att bättre passa sina nya funktioner. För detta arbete är räkenskaperna ett ovärderligt källmaterial. Beroende på hur detaljerade räkenskaperna är kanske det till och med går att göra som historikern Gudrun Andersson har gjort i sin studie över eliterna i Arboga, där hon utifrån räkenskaperna har kunnat rekonstruera och rentav möblera rummen i vissa hem i staden (Andersson 2009). Metoden skulle kunna ge en betydande bild av hur de rent ekonomiska bitarna formar en social hierarki i huset – att det fanns en sådan är uppenbart redan genom det faktum att de före detta officerarna huserade i ett annat hus än de före detta meniga soldaterna.

Vadstena krigsmanshus ger en unik inblick i tidens syn på omsorg. Bara detta att staten tog på sig rollen som omsorgsgivare var ytterst ovanligt – det enda andra exemplet som kan jämföras med krigsmanshuset är Allmänna barnhuset i Stockholm, där också en specifik grupp människor i samhället fick hjälp.

På det stora planet ger krigsmanshuset också en möjlighet att studera statsbyggandet som sådant under 1600-talet. För utan legitimitet hade varken Axel Oxenstierna eller någon av tidens monarker kunnat pressa befolkningen till de enorma eftergifter som krävdes för att bygga upp landet. Och i det sammanhanget är det extra intressant att det också skedde som ett omsorgsprojekt, i en tid som annars ofta brukar betecknas som brutal och likgiltig för människornas väl och ve.

KÄLLOR

Krigsarkivet

D XXV vol 67, *Avskrifter av donationsbrev*

Riksarkivet

Kyrko-, skol-, och hospitalsräkenskaper vol. 38, *Specialräkenskaper för Vadstena krigsmanshus 1639–1640*, i Kammararkivet

TRYCKTA KÄLLOR

Bergh, Severin, *Svenska riksrådets protokoll* (1895), Handlingar rörande Sveriges historia, Stockholm

”Instruction stält för then Stormechtigeste Högborne Furstes och Herres Her Erickz then Fiortonde [...] the såsom i Stockholm vti högbe:te Kong. M:ttz fräwaru tillstädes blifwa schole etc.”, Ståthållarinstruktion daterad 1 nov 1563, tryckt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 27 (1845), Stockholm

LITTERATUR

Andersson, Gudrun (2009), *Stadens dignitärer: den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770*. Atlantis: Stockholm

Cronqvist, Marie (2008) ”Spatialisera alltid! Rummets återkomst i de historiska vetenskaperna”, *Scandia* 2008:2

Westling, Claes (2002), *Småstadens dynamik: Skänninges och Vadstenas befolkning och kontaktfält ca 1630–1660*. Linköping University Press

Eglė Rindzevičiūtė

The House of Human & Social Sciences

IF WE ARE to imagine the social sciences and humanities as a building it would certainly not be a harmonious structure, designed by an architect according to stylistic rules and built with solid materials that match their functions. The house of social sciences would rather resemble a crazy *bricolage*, a structure without any clear centre, but with many entrances, built with a mind-bending variety of materials that defy any rules of aesthetics or function. This would be a house from sand and plastic, marble and fishnets, silicon and cast iron; a house that brings to mind William Gibson's cyberpunk places rather than an ancient Greek temple. Inhabitants of its living room, then, would interact more like dwellers of a Soviet communal apartment rather than visitors to the cultivated Parisian salon of Gertrud Stein. And yes, let us add Tatlin's turning tower to set this densely inhabited house in motion.

It is only natural that navigating such a hectic place is not an easy task. Just as in Soviet communal apartments its residents, the social science and humanities disciplines, are obsessed with drawing boundaries, asserting their own private identities and black-boxing their neighbours. It is understandable, for resources are scarce, passage points are few and cohabitation is long. Just how often do universities and institutes go bust? How often do new ones open? Unlike in private commerce and industry, academic infrastructure is rather stable. Its expansion comes in waves (the 1970s, the 1990s...) and we have not (yet) seen it shrink. For a scholar, in other words, there is a high risk of 'getting stuck' – in a discipline, a university, a department. It may well be the case that energy for innovation is channelled into creating even more disciplines, even more conceptual boundaries, fiefdoms, kingdoms or apartments of knowledge. If one longs for one's own space it is the only way. For some reason, it seems just too difficult to establish a new university. Consequently, the divides between academic disciplines are drawn and redrawn and not always with beneficial outcomes.

A social synonym of erudition is nosiness: are we not curious what our neighbours are up to? However, delineation and cohabitation demands contain-

ment of curiosity by very many rules of politeness. Once proliferated, academic disciplines are quick to limit practical exchange of knowledge through interaction, they confine curiosity and, as a result, decrease erudition. Why would a literary historian not be able to teach a course in political science? Why should an ethnographer not consult recent writings in organisation studies before setting out to one's field, say, a state cultural policy organisation?

Disciplinary boundaries are popular, because they are convenient. One can only be quite certain that overcrowding, lack of politeness and changes do not make for a more comfortable life. There are few shadowy corners into which to retreat. One is constantly exposed to criticism from unexpected directions: opinions can be voiced from the kitchen or bathroom, political science or organisation studies, economics or artistic research. However, I do believe that all these inconveniences may contribute to producing better scholarship: more exciting, more open to detecting blind spots in one's own knowledge. The future of social sciences in general, and culture studies in particular, hopefully lies in such a dense cohabitation and mixture of disciplines, which are not afraid to acknowledge their hybridity. Similarly, the future for a strong research environment lies in the possibility of hiring a scholar on the basis of their expertise and skills, or what they can do well, without requiring the name of a discipline on a diploma. It is rather odd that this practical approach still sounds somewhat controversial in some academic contexts.

There are many ways to encourage communalisation of scholarship and perhaps the most popular one has been theme-oriented multidisciplinary departments, such as Tema Q. The size of the population of such departments does depend on national traditions of higher education and research: in some countries academia is more tolerant to interdisciplinarity, whereas in other countries divides can be pedantically guarded. Interdisciplinary departments, then, may get a bit lonely.

But let us take yet another step and think beyond organisation and the formal status of expertise. Let us think about the materiality of a university, a building that actually is a 'really existing' house of social science.

It has been noticed by historians of architecture that modern architecture evolved in response to both economic rationality and functionalism related to the uses of the buildings. To paraphrase a recent volume, to live and to die in modernity involves strolling down straight corridors and occasionally turning to enter a little box, an office. Structured around corridors that are lined with

private cells, modern universities resemble monasteries, but also hospitals and modern bureaucratic administrations. Universities are called factories of knowledge and our economy is now supposed to be knowledge-based and creative. However, does the traditional university architecture respond well to the conditions necessary for producing knowledge in the best way? Maybe research institutes are too hospital-like. Private offices, like nursing rooms, prevent bacteria spreading. Being convenient individual spaces, aren't academic offices places of physical confinement? Should we not allow infection to spread?

Perhaps the most experimental contemporary architecture is reserved for museums and public libraries, the buildings that often are called 'cathedrals' of the twentieth and the twenty-first centuries. I would like to see a new architectural paradigm for houses of social sciences emerging: perhaps, spaces that are not organised via straight lines. Floors, walls and ceilings built from interesting materials and holding promises of individual work places that are not cells. A building situated in the midst of life and not in the outskirts, like cargo warehouses, reduced to input and output flows. Such a house could even be a moving structure. Just like Tatlin's tower, stirring, interrupting, making people meet, talk, write, and do things together.

Ulf Sandström

Om forskningsfronter inom Cultural Studies

MAN BRUKAR SÄGA att stora delar av den humanistiska forskningen publicerar på sätt som gör citeringsindex irrelevanta. Men under det senaste året har kategorin "Cultural Studies" (forts. CS) dykt upp som tidskriftsklass inom Social Science Citation Index. Följaktligen går det numera att beräkna förväntade citeringsvärden för publiceringar i dessa tidskrifter.

Citeringsindex tillhandahålls genom databasen *Web of Science*, som ingår i den stora medie- och nyhetskoncernen Thomson Reuters. Poängen med *Web of Science* är att vetenskapliga tidskrifter indexeras, vilket innebär att varje artikels referenser förtecknas och kan användas för sökningar och analyser.

Kategorin CS innehåller vid dags dato ett tiotal tidskrifter med *Cultural Studies*, *Critical Inquiry* och *Journal of Material Culture* som ledande i ligan över förväntad "impact". En publicering i dessa tidskrifter gör att chansen till uppmärksamhet från kollegerna blir betydligt högre än i andra tidskrifter inom kategorin.

Detta faktum kan tas till intäkt för en karakteristik av området "cultural studies" i termer av att det nu etableras forskningsfronter inom detta område. Med forskningsfront avses, i det här sammanhanget, att forskarna bildar avgränsade "scientific communities" där de kommunicerar i en särskild språkgemenskap. När de bearbetar sina forskningsproblem har de en kärna av tidigare forskningsproduktion gemensam och inte sällan finns en kärna av referenser som utgångspunkt för olika ansatser inom området. Typiskt är att forskarna inom en sådan gemenskap har gemensamma referenspunkter i form av ofta väl så moderna men ändå "klassiker".

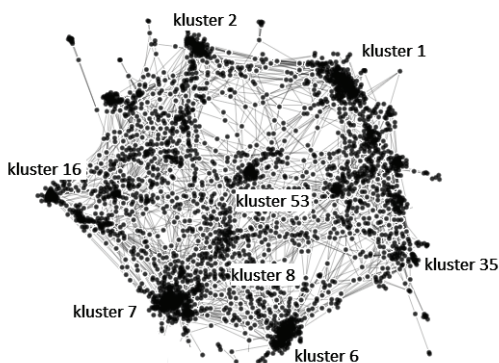
För att helt och fullt fänga in dessa forskningsfronter är det sannolikt nödvändigt att gå utanför den lilla tidskriftsklassen CS och tillåta fler tidskrifter och fler artiklar. Det är frågan om ett hundratal tidskrifter för att täcka in fältet i sin helhet. Ett stort fångstnät skulle understödjas av söktermer men denna lilla uppsats ger inte utrymme för något sådant. Här nöjer vi oss med att ta med artiklar som citerar till (*citing side*) någon av artiklarna i grundmaterialet, de tio

tidskrifterna i tidskriftsklassen CS. Redan detta gör att antalet är uppe i totalt 3400 artiklar under perioden 2001–2010.

Självfallet är allt detta betydligt mer än vad som rimligen går att beskriva som "cultural studies". Det påverkar dock inte undersökningen negativt utan är snarare att betrakta som en fördel, ju finmaskigare nät desto större chans att plocka upp allt som är av intresse för de forskningsfronter vi är på jakt efter. Målet är att få med alla artiklar som använder de referenser som ingår i de forskningsfronter som eventuellt etablerats inom området "cultural studies".

En viktig förutsättning är att det finns ett tidskriftsmaterial som refererar tillbaka till samma "källor". Om denna förutsättning är uppfylld går det att använda artiklarnas referenser som underlag för att sortera dem i olika "högar". Dessa "högar" kallar vi kluster och likhetsmättet som håller ihop klustren är gemensamma referenser, en metod som kallas bibliografisk koppling. Körs dessa artiklar in i ett program med en klustringsalgoritm (MAM) erhåller vi ett 30-tal större kluster. Enkelt uttryckt arbetar vi med en matris som ger samförekomster av referenser, men det är lite mer komplicerat än så, förekomsterna behöver normaliseras, t ex i förhållande till antalet referenser per artikel.

När vi har materialet i en matris är det lätt att göra en visualisering av materialet. I figur 1 har några av de största sammanhängande klustren markerats med sina klusternummer. Vi ser att det är agglomerationer av artiklar som utgör dessa kluster. Det finns även kluster som har den egenskapen att de vandrar över kontinenter. Man kan säga att de bildar landtungor mellan agglomerationerna. Kluster 8 utgör exempel på ett sådant "vandrande", vidsträckt, kluster som utgör brygga mellan förtätningar av artiklar (noder).

Varje artikel hör till ett kluster och varje kluster har som framgått sin identitet genom ett nummer. Detta hjälper oss dock inte särskilt mycket om vi vill veta mer om vad det är vi ser i kartan. Därför använder vi ett program som renodlar substantivfraser som förekommer i artiklarnas titel, nyckeltermerna och i sammanfattningen (abstract). De mest frekventa substantivfraserna listas per kluster och det bör räcka med ett tjugotal för att kunna skilja mellan "fronterna". Därmed kan vi namnge klustren och genom att undersöka vilka tidskrifter som är mest förekommande inom respektive kluster kan vi hålla koll på om våra CS-tidskrifter är framträdande inom de kluster som förefaller intressanta för närmare undersökning.

Termer som "culture", "discourse", och "identity" är frekvent förekommande i ett flertal kluster. Tabell 1 visar de mest förekommande termerna i de tätaste klustren.

Kluster	NounPhrase	Antal artiklar
1	object material culture consumption museum people	212
2	science study technology labour politics	101
6	identity sexual performers queer body	197
8	identity culture study drama transnational	124
15	movement global terror discourse cultural studies	122
16	animals derrida circus species bazin cat	71
35	governmentality game self audience community	116
53	nation identity history community television	110

Tabell 1. Urval av större kluster illustrerade med fem substantivfraser.

Ökningstakten över tid är intressant. Ser vi närmare från periodens början är det de större klustren som har märkbart stark ökningstakt. Kluster 2 växer snabbast men även kluster 6 och 15 drar till sig ett växande intresse. Det är fler forskare som deltar vid forskningsfronten, det blir allt viktigare att skriva artiklar. Intressant är att detta kan användas som ett mått på forskningsfrontens "hotness". Om forskningsråden vore smarta skulle de ta hjälp av sådana mått istället för att nöja sig med inskränkta, konservativa och inte sällan självgoda kommittéledamöter.

Ett sätt att karakterisera respektive kluster är att se vad som är de mest refe-

rerade namnen. Genom att använda referenslistan går det att få fram vilka som är de ledande forskarna i klustret. Att Latour är det inom kluster 2 är det nog ingen tvekan om. Bruno Latour har uppnått sådan ryktbarhet att hans namn ingår bland de mest frekventa söktermerna framförallt inom kluster nr 2. En ära som även tillkommer Jacques Derrida (kluster 16). Kluster 1 är den moderna antropologins front med Daniel Miller som viktig gemensam referenspunkt. Går vi vidare till kluster 6 kan konstateras att det är en materialisering av Judith Butlers betydelse för det stora flertal kulturforskare som har en inriktning mot feministisk teoribildning.

"Cultural Studies" kan beskrivas som en tvärvetenskapsbyråkrats våta dröm. Det emanerar ur kritisk teori men cirklar kring det politiska i samtida kultur, det vill säga det försöker penetrera malströmmen av ideologiproduktion i det moderna samhället. På ett pragmatiskt sätt tar man in teorier och metoder från en lång rad etablerade "discipliner" och ämnesområden: historia, politik, filosofi, mediestudier, kommunikationsteori, ekonomi etc. Kluster 15 är just ett sådant exempel med litteraturvetaren Michael Hardt som ledande namn tillsammans med Oscar Negri. Deras bok *Empire* (2000) är numera en klassiker som också blivit sökterm. Det åttonde klustret är reserverat för globaliseringskritikerna, ett kluster som rör sig, vandrar, mellan kluster 15 och 53. Det senare med starkare inriktning på postkolonialism och identitetspolitik. Michel Foucault är det starkast lysande namnet i kluster 35, som rör sig kring temat "governmentality", och lika självklart är att hans uttolkare Nicholas Rose har en framskjuten position som citerad forskare.

Kanske kan det räcka så långt. Vi har illustrerat hur man kan skapa ordning i ett myller av tusentals artiklar. Idén med detta bidrag är att visa hur det kan göras och att mycket kortfattat beskriva några forskningsfronter inom området "cultural studies". Självfallet kan analysen föras vidare och djupare genom studier av hur olika fronter utvecklas över tid, t ex genom att undersöka artiklar som är centralnoder för en senare utveckling.

Vidare uppstår en rad möjligheter, t ex att studera hur olika länder profilerar sig över forskningsfronterna. Om man dessutom kan använda citeringsstatistik är det möjligt att se vilka länder som ligger positionerade på ett intressant sätt jämfört med andra.

Produktionen av artiklar är förhållandevis utspridd över många länder och universitet. Som exempel kan nämnas att kluster två sannerligen inte domineras av några få enstaka universitet. Diskussionen kan beskrivas som globaliserad,

närmare 70 olika universitet deltar i arbetet med att forma forskningsfronten.

Finns det en svensk närvaro i dessa kluster? Det enda av nämnda kluster som har svensk representation är det antropologiska kluster 1. I övrigt lyser svenska forskare med sin frånvaro.

Sofia Seifarth

På upptäcktsresa mellan museer och universitet

JAG DISPUTERADE VÅREN 2007 på Tema Q med avhandlingen *Råd i radion: Modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968*. Avhandlingen visar hur radions frågeprogram för sociala och personliga frågor fungerade som forum för att diskutera och föra ut dåtida socialpolitik, nya professioner och folkhemsideologi inom ramen för den vid denna tid framväxande välfärdsstaten. Efter disputationen arbetade jag på Advanced Cultural Studies Institute of Sweden (ACSIS) och som lärare i medie- och kommunikationsvetenskap. Som nybakad doktor var tanken att jag skulle fortsätta med nya projekt, men den akademiska karriären blev kort. Under sommaren tillfrågades jag att söka tjänsten som forskningschef på Arbetets museum i Norrköping, och sedan hösten 2007 arbetar jag med museets forskningsfrågor och numera även som biträdande museichef. Som bidrag till Tema Q:s jubileumsbok vill jag berätta lite om min resa från universitetet till museivärlden och reflektera kring forskning vid universitet, museer och kopplingar däremellan, utifrån de erfarenheter jag gjort på vägen.

När jag började på Arbetets museum hade jag inget förflutet inom museibranschen alls. Jag hade ingen inblick i de diskussioner, traditioner och praktiker som formade museers och museitjänstemäns vardag. Istället bar jag forskarvärldens ideal, frågeställningar, villkor och arbetssätt med mig in på museet – på gott och ont. Första tiden präglades av både sprängkraft och viss förvirring. Från forskarvärlden tog jag med mig kunskapen att formulera problem, analysera frågor utifrån olika perspektiv och kunskapen att skriva ansökningar. Men jag var samtidigt tvungen att lära mig vilka frågeställningar och diskussioner som var på tapeten inom museisektorn, vilka institutioner som gjorde vad, vilka personer som ingick i olika nätverk och framförallt hur villkoren för utställningsprojekt såg ut och hur de var kopplade till forskningsverksamhet. Helt nya ord, ikoner, frågor och problem uppenbarade sig. Som forskare var jag van att gräva på djupet, vrida och vända på frågor tills varje möjlig aspekt var analyserad, och jag förfasade mig över korta, onyanserade och enligt mitt tyckte både ytliga och otillräckliga utställningstexter. Och varför skulle man samla på

en massa föremål? Fanns det någon plan för samlandet? Tusen frågor hopades i mina försök att förstå vad museer egentligen är för något.

Några år senare har jag förstått en del av det jag inledningsvis hade stora problem med, som att utställningsmediet – trots korta texter genom sin gestaltning faktiskt kan förmedla mer än tjocka forskningsrapporter och stimulera till reflektion – och då inte bara riktat till dem som läser akademisk text. Andra saker ifrågasätter jag fortfarande, exempelvis det planlösa samlandet som faktiskt pågår på flera håll inom museibranschen. Allteftersom tiden gått och jag har tappat ”hemmablindheten” från universitetet har emellertid också frågor om universitetsforskning successivt dykt upp. Den ena gäller universitetens ofta tämligen begränsade strävan (trots den s.k. tredje uppgiften) att kommunicera forskningsresultat till en bred allmänhet – i alla fall tycks detta inte prioriterat i dagens meriteringssystem med fokus på internationell artikelpublicering som tecken på excellens. Den andra frågan gäller hur en del forskningsfrågor inom universiteten framstår som något verklighetsfrånvända, snäva och främst delar av en intern akademisk diskussion. Verksamheten vid museer och universitet bedrivs utifrån skilda villkor, bidrar med olika perspektiv och har olika styrkor och svagheter. I grunden finns dock ett gemensamt mål: att nå ny och bättre kunskap om vår tillvaro och att kommunicera denna till så många som möjligt. Jag är därför övertygad om att det finns stora vinster med att knyta dessa världar närmare varandra.

En av de debatter som jag möttes av när jag tog klivet över till museisektorn var huruvida forskning skulle bedrivas på museer eller på universitet. Även om detta då var en ny fråga för mig var det ingalunda en ny fråga för branschen. Sedan 1970-talet har andelen forskarutbildade successivt sjunkit vid landets museer. Under 2000-talet har man åter försökt att rekrytera disputerad personal och frågan om vikten av forskningsanknytning är åter på tapeten (Rentzhog 2006). 1977 bildades Samdok, ett nationellt museinätverk för samtidsdokumentation. Syftet var att fokusera på samtiden och fördela ansvaret museer emellan så att en så stor del av svenskt liv och samhälle dokumenterades (Bursell 1998). Fokus för museernas förvärv skulle vara samtiden och samhällsrelevansen ledstjärnan. Detta känner vi också igen från liknande diskussioner om universiteten vid denna tid. Med tiden har frågan om insamling kopplat till forskning även aktualiserats inom Samdok. Alltmer framhålls vikten av att museernas insamlingsverksamhet styrs av vetenskapliga frågeställningar och metoder. Denna fråga är fortfarande högst aktuell, för ännu tycks det inte alls självklart inom museerna att samlandet

måste styras av uttalade frågeställningar. Jag är övertygad om att museers insamlande, i likhet med universitetsforskning måste drivas av forskningsfrågor kopplade till teoretisk förståelse och vetenskapliga metoder för materialinsamling. Det måste finnas någon anledning till att ett föremål eller en berättelse samlas in, detta bör redovisas och ske enligt vedertagen metod så att materialet kan användas och bedömas. Av denna anledning är det också viktigt att antalet forskarutbildade ökar vid landets museer. Det är ju förstås en helt annan fråga om forskningen för den sakens skull behöver bedrivas på landets museer, eller om museerna enbart ska ansvara för förvaltning av samlingarna, vilka sedan används av universitetsforskare i syfte att skapa ny kunskap och förståelse. Jag tycker dock att det är viktigt med forskande personal på museerna för att upprätthålla kunskapen och vetenskapligheten så att detta verkligen präglar museiverksamheten och samlandet. Men vägen dit är lång. Vid de allra flesta kommunala museer, läns- och stadsmuseer finns idag ingen disputerad person överhuvudtaget. Vid de statliga centralmuseerna ser situationen något ljusare ut, där finns som regel disputerade personer, men inte heller där finns det vid de flesta museer särskilda forskningsavdelningar där forskning ingår i tjänsterna. Trots att museerna har unika källmaterial är det svårt för disputerad museipersonal att få forskningsanslag eftersom de inte ingår i större forskningsmiljöer. För att uppnå det behöver museiforskaren samarbete med universitet och högskolor. Svårigheten att hitta forskningsprojekt och forskningstid gör att det är svårt att som disputerad på museum upprätthålla forskarnätverk och forskarkompetens.

Inte heller på Arbetets museum har vi någon stor forskningsavdelning. Som museum är det också tämligen speciellt då man valt att inte samla på föremål. Istället bevaras det immateriella kulturarvet från industrisamhället i form av människors berättelser om arbete och livsvillkor. Museet genomför etnologiska samtidsdokumentationer inom olika yrkesområden, men samlar även minnen om ett förflutet arbetsliv. Insamlade berättelser blir sedan röster i museets utställningar och finns även tillgängliga i museet arkiv för forskning om yrken, arbete och dess villkor. Få forskare tycks dock hitta till museet och samlingarna, vilket är något som många museer vittnar om (Svanberg 2011). Detta är riktigt synd. Museernas samlingar erbjuder unika källmaterial och möjligheter till forskning ur olika perspektiv – forskning som skulle berika kunskapsutvecklingen inom akademin, och samtidigt berika museerna och utställningsverksamheten med mer kunskap om samlingarna och de verksamhetsområden museerna verkar inom.

AMBULERANDE FORSKARE

Det finns alltså allt att vinna på ett ökat samarbete och kunskapsflöde mellan akademien och museerna så att museerna får tillgång till forskningens fördelar och universiteten får tillgång till de perspektiv som museerna kan erbjuda, och till museet som arena att nå ut med forskning till en bred allmänhet. Vi skulle verkligen behöva fler gränsöverskridande nätverk för att koppla ihop universitets- och museivärlden. En mer radikal idé är delade tjänster med ambulerande forskare som turnerar mellan universitet och museer, i ett ständigt pågående utbyte. Med sådana tjänster skulle forskarna behålla och kontinuerligt utveckla sin forskarkompetens och sina nätverk, som de även för med sig in i museivärlden. När forskarna efter en tidsperiod återgår till universiteten tar de med sig insikter från museerna – kunskap om samlingarna, utställningsverksamhet och input från brett besökta publika arenor. De ambulerande forskarna skulle befinna sig på en ständig och förhoppningsvis nyskapande upptäcktsresa mellan universitet och museer.

REFERENSER

- Bursell, Birgitta (1998). "Samdok och föremålen". I: *Museerna inför 2000-talet*. Stockholm: Nordiska museet.
- Rentzhog, Sten (2006). *Forskning och museer. En debattskrift om museernas behov av kunskap och forskningens behov av museer*. Stockholm: Nordiska museet.
- Svanberg, Fredrik (2011). *Forskning vid museer*. Stockholm: Kulturrådet/Historiska museet.

Anders Wiklund

Om gestaltning inom operakonsten – en fantasi

OPERA – DENNA kostsamma relik ur det förgångna med sitt absurda krav på sång i stället för tal! Ändå omvänds nya skaror som köar hela nätter efter biljetter, eller korsar kontinenter för att se en viss föreställning.

Opera är mystisk – mytisk; den bejakar det irrationella, besjunger det primitiva inom oss, våra kroppars musik, det som förnekas av jobb, rutiner, krav på tal. Den besjunger livet och döden, galenskap och djävulskhet, könets utbytbarhet.

Operan har inga moraliska eller sociala lagar. Isolde med sitt erotiska medicinskåp, Carmen med sin blomma, Don Giovanni och Faust som glupande förser sig av livets nöjen, alla bärs av musiken. Alla sjunger det de känner. Kärlek och hat tenderar att göra oss mållösa. Men när orden tryter, tar musiken över.

Men opera är ett drama *om* musik, inte ackompanjerad av den. Den förste operahjälten, Monteverdis Orfeo, är en sångare. Han visar på musikens makt; den som kan förmå Karon att släppa över den sökande Orfeo till dödsriket för att nå sin Eurydice. Orfeo, som genom sin figursång, förmår förtrolla och besegra döden. Och i och med att det handlar om *musik* blir också förutsättningarna för hur den skall gestaltas – förmedlas, levandegöras – mer problematisk än inom andra konstarter. Operakonstverket är fysiskt, och samtidigt ogripbart, på något sätt fritt svävande. Det uppstår i samma ögonblick det gestaltas: sjungs, ageras och uttrycks. Bara för att när sången och musiken upphör, självt försvinna till ett slags minnets teater. (Conrad, 1987: 11–16)

Musik är ett språk säger Edward T. Cone i sin bok *The Composer's Voice*. Musiken kommunicerar, den påstår, den förmedlar budskap, den uttrycker känslor. Musiken har sin egen syntax, sin egen retorik, kanske också sin egen semantik. Och vi får lära oss att musik har en mening av något slag, även om det inte finns två auktoriteter som skulle kunna komma fram till vad den meningen innebär. Följaktligen finns det en hel del diskussion om vad musik säger, men en fråga som sällan ställs är, att om nu musik är ett språk, *vem* är det som talar? (Cone 1974:1)

Appliceras frågan på operakonsten blir det svårt. För vem gestaltar sångaren? Man skulle kunna säga att på scenen – i operans värld – porträtterar sångaren inte en rollfigur utan snarare *representerar* en karaktär i en berättelse. För den musik som skapas för operan är narrativ; den är bärare av en berättelse, av myter och av symboler.

Vi säger porträtterar, men vi kanske menar gestaltar: ger liv åt, gör oss till bärare av emotioner, försök till inlevelse, söker förklaringar till se stora gåtorna: ”att söka operans mening genom att lyssna till dess sång om livet och döden” Kanske är det så, att opera är den enda konstart som tala till våra mest basala instinkter. Den konstform som på samma gång kan gestalta mänskligt högmod och framgång, och samtidigt människans totala förnedring och misär. Vi har de olika arketyperna: Mozarts Don Giovanni, Verdis Falstaff, Bizets Carmen, Wagners Tristan och Isolde och Richard Strauß’ Salome. Alla har de ett slags omoraliskt mod som vi utåt sett ondgör oss över och förkastar, men i hemlighet beundrar vi dem. Opera har alltid varit en kult; renässansens kreatörer uppmuntrade återkomsten av de fredlösa, hedniska gudarna: Orfeus, Dionysos, Eros och deras gelikar. Och alla finns de kvar genom operahistorien som firade hjältar i olika operaverk. (Conrad 1987:30–54).

Men vari ligger operans hemligheter? Dess dragningskraft, som fortfarande kan ses i biljettförsäljning och beläggningen av operahusens platser, och av och till på tidningarnas kultursidor. Vad är det som kan fånga och beröra en nutids-människa hos en estetik och musikalisk gestik som ligger mer än fyrahundra år tillbaka?

Det som skiljer operakonsten från annan musikalisk gestaltsform, är att opera relaterar till nuet över tid. En operaartist idag, bär på hela den ryggsäck av tradition, gestaltungsideal och uppförandep Praxis vilka under tidens gång fogats till konstformen opera. Opera är en av de mest konservativa och samtidigt mest radikala av konstformer. I Orfeus’ *Tu sei morta* ur Monteverdis *L’Orfeo* från 1607, grundläggs operans hela gestik. Vi hör här Rossinis greve Lindoro i *Barbiere*, Verdis förbannande Renato i *Un ballo in maschera* och Puccinis uppgivne Cavaradossi i sista akten av *Tosca*. Visserligen med alla mellanliggande epokers utveckling av musikaliskt språk, musikinstrumentens omfång och nya klangmöjligheter. Men när det kommer till den mänskliga rösten, är det samma människa som begråter sin döda Euridice, som tar farväl av livet och kärleken i *E lucevan le stelle* och använder samma musikaliska gestaltning när det gäller fraserings, frاسبildning, intervallföljder, andning och dynamik, allt ställt i rela-

tion till texten och det musikaliskt narrativa. Vi berörs, fångas och lider med dessa två mänskliga spillror utan att de mellanliggande dryga trehundra åren påverkar oss.

Opera handlar om myter och symboler. Opera är inte bunden av tidsideal, historiska konventioner och kulturformer. Vi förmår alla läsa av och tolka innehållet i dessa sagor och orala traderingar även utan nutida regissörers ibland klåfingriga omtolkningar till en slags nutid. Vi sätter det på scenen genom att relatera gestaltningen till två världar: den riktiga, verkliga världen och operans värld.

Och än en gång är det Edward T Cone som visar vägen. I essän *The World of Opera and Its Inhabitants* talar han om förekomsten av två världar: den verkliga *the real world* och operans värld, *the opera world*, och vad det är för människor som befolkar dessa. Och hur relaterar dess båda världar till varandra: finns det kanaler mellan dem eller är de stängda. Kan den ena höra den andra? Och var befinner sig sångarna, orkestern och åhörarna i dessa världar? (Cone, 1989:125-138)

I Cones efterföljd är det kanske främst två forskare som försökt penetrera dessa nya perspektiv; Carolyn Abbate och Roger Parker. Abbate konstituerar en musikalisk gestik som vi upplever i musiken (tonfall, harmonier, fraser, linjer) en berättande *röst*. Historiskt sett, etablerades den här gestiken inom operan, och var etablerad redan 1607 med Monterverdis *L'Orfeo*, och den genljuder fortfarande i 1800-talets instrumentalmusik. Den musiken har tagit sin utgångspunkt främst i Wagners operor, vilka pressar kombinationerna av musikaliskt berättande till sin yttersta gräns. Musiken i operan är alltså berättande; den har en narrativ röst. Men den är inte enbart en instrumental imitation av sång utan snarare fråga om en rad avgränsningar mot den omgivande musik. Dessa åtskillnader kan växla från opera till opera, från verk till verk och kan finnas på många plan. Musikalisk narrativitet skall inte förstås som ett allerstädes närvarande fenomen, inte heller som en omkodning av händelser och psykologiska tillstånd, utan snarare som en sällsynt och unik *händelse*, ett unikt moment av ett gestaltande berättande i en omgivande musik (Abbate, 1991:1-29)

Men hur kan musiken berätta? Och hur låter dessa musikröster inklusive det musikaliska berättandet? Ju fler svar man försöker finna på dessa frågor, ju komplexare blir svaren. För att begränsa sina variabler får man fokusera på subjektet, berättaren och den berättande rösten. Man måste förutsätta att ett berättande alltid innehåller en berättare och en lyssnare och inte bara en his-

toria – objektet – i sig. Ett studium är enbart objektet och dess struktur, är inte särskilt fruktbart (man må kallade det *story*, *story-line*, händelseföljd etc.) utan berättande är också på vilket sätt det framsägs, manipulation av tid, användande av symbolspråk, skapande av händelseförlopp och den gestaltningskontext i vilket berättandet sker. Att undersöka musikaliskt berättande betyder att man måste uppfatta begreppet *röst* i en vidare mening, vilka olika identiteter den kan ha och hur sådana röster projiceras av musik.

Men hur förhåller det sig när sångaren gestaltar sin roll utanför den "realistiska" sången (som f.ö. förekommer begränsat i opera)? Kan hon eller han, i verkets värld, i operans värld höra den musik – vi skulle kunna kalla den för "operasång" – de sjunger och hör de den musik som skapas av orkestern i diket? I *the opera world* hör sångaren inte den musik som orkestern spelar, inte heller den musik de själva framställer (medan givetvis motsatsen råder *in the real world*), utan snarare det instrumentala ackompanjemang som ledsagar sången. Operaorkestern har därför en expressiv funktion i och med att den gör gemensam sak med sången genom att uttrycka rollfigurens känslor och tankar.

Men det finns å andra sidan tillfällen när verkligen sångaren *hör* den musik han själv sjunger eller snarare skapar. Brottet med den gamla operaestetiken kommer i mitten av 1800-talet; när operans schablonmässiga gestaltningar av svart och vitt, ont och gott alltmer överges. Istället är det psykologiserandet, det introverta spelet i människors inre som skall gestaltas, och då förändras funktionerna, och relationerna mellan operans värld och den verkliga världen. Gränserna löses upp och gestalterna på scenen kan befinna sig i båda dessa världar samtidigt.

Grundskottet sker 1859 med Wagners *Tristan och Isolde*. Men det finns förbud. Redan i *Flygande holländaren* (1842) märks det nya i gestaltningen av Eriks dröm, men det är i *Tannhäuser*, som Wagner låter sin rollfigur Tannhäuser komponera musik. Detta sker i den tredje akten, när Tannhäuser berättar för Wolfram om sin pilgrimsresa till Rom för att av påven få förlåtelse för sina synder i Venusberget. Till skillnad från så många andra operanarrationer har den här historien aldrig setts på scen. Resan till Rom äger rum mellan andra och tredje akten i operan. Jämför man med Eriks dröm som bygger på motiv och händelser som redan etablerats i operan, så har Tannhäusers Romberättelse inga sådana analogier att ta fasta på. Den värld han beskriver har ingen musikalisk identitet utan den måste skapas steg för steg. (Abbate 1988:129–168)

I och med att Wagner utplånar den här gränsen, skapas en ny opera, i vilken

rollfigurerna finns i en värld levandegjord av en musik som ibland de tycks höra, ibland skapar själva. Just denna *lyssnande* sångare är karaktäristisk för Wagners språk. Som i Tristan och dess tredje akt, i den sårade Tristans berättelse om hur den gamla visan, "die alte Weise", för dem symboliserade den förbjudna kärleken till varandra. När orden och visans melodi dyker upp i orkestern då vet vi, att den musik vi nu hör kommer från Tristan, att vi också vet att han hör den, när han dröjer sig kvar på gränsen till den verkliga världen, *the real world*.

Och när vi just tycker oss ha fått en tillämpbar modell på operakonsten, då gäcker den oss. Kanske måste en heltäckande teori om opera vara så allmängiltig att den förverkar alla användbara och intressanta kritiska perspektiv. Och det gäller inte bara för de drygt fyrahundra åren av genrens existens, utan också för de komplexa system som bygger upp den här konstformen. Operans värld kan vara bedräglig även för den mest självsäkre och pragmatiske kritiker. Den här världen kan vara oobeoelig för alla de som försöker påtvinga den uniformitet, logik och konsekvens från vår verkliga värld, *the real world*. (Rosen 1992:61–74)

Alla lärda försök till trots, kan vi inte annat än låta oss förföras av dessa märkliga operavarelser, som hellre skulle ingå i en science-fiction värld, för

... vilken bisarr förvandling har de inte undergått för att kunna tala genom sång och genom befrielsen från sina kroppar gestalta orkesterklangen. Du sköna nya värld som inbegriper sådana varelser! Hur avlägsna är ni inte från vår prosaiska och kroppsliga värld. Vad är det hos Grevinnan i *Figaros bröllop* som jag skall gråta för när jag lyssnar till förspelet till hennes aria *Porgi amor*. Resignation? Eller en musikalisk gestaltning av den? Räcker det med att säga att vi båda uppnått ett visst mått av uttrycksförmåga, men att hon nått en smula längre? 'En smula' är knappast inte det rätta ordet. Hon har Mozarts hela skaparkraft och geni, och jag bara min egen. Och ändå måste vi på något sätt stå på samma nivå. Eller också är det detta jag försöker inbilla mig - om än med tvekan - varje gång jag går på opera för att tro på det omöjliga. (Kivy 1991:77)

REFERENSER

- Abbate, Carolyn (1991). *Unsung Voices. Opera and Musical Narrative in the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Abbate, Carolyn (1988). "Erik's Dream and Tannhäuser's journey". I: Groos, Arthur & Parker, Roger (red.), *Reading Opera*. Princeton: Princeton University Press.
- Cone, Edward T. (1989). "The World of Opera and Its Inhabitants". I: Cone, Edward T., *Music: A View from Delft*. Chicago: The University Chicago Press.

- Cone, Edward T. (1974). *The Composer's Voice*. Berkely: The University of California Press.
- Conrad, Peter (1987). *A Song of Life and Death. The Meaning of Opera*. London: Chatto & Windus.
- Kivy, Peter (1991). "Opera talk: A philosophical 'fantasy'", *Cambridge Opera Journal*, vol.3 (1): 63–77.
- Rosen, David (1992). "Cone's and Kivy's 'World of Opera'", *Cambridge Opera Journal*, Vol. 4(1): 61–74.

Avhandlingar vid Tema Q

- Lindaräng, Ingemar: *Ett jubileum i tiden. Birgittajubileet 2003 som historiebruk*. Licentiatavhandling, 2005.
- Johansson, Carina: *Mellan ruinromantik och partyfabrik? En etnografisk studie av Visby i bild, berättelse, fantasi och minne*. Licentiatavhandling, 2006.
- Hillström, Magdalena: *Ansvar för kulturarvet. Studier i formeringen av det kulturhistoriska museiväsendet i Sverige med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1870–1920*. Doktorsavhandling, 2006.
- Gunnarsson, Andreas: *Genetik i fiktion*. Licentiatavhandling, 2006.
- Seifarth, Sofia: *Råd i radion: Modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968*. Doktorsavhandling, 2007.
- Lindaräng, Ingemar: *Helgonbruk i moderniseringstider. Bruket av Birgitta- och Olavstraditionerna i samband med minnesfiranden i Sverige och Norge 1891–2005*. Doktorsavhandling, 2007.
- Harding, Tobias: *Nationalising Culture: The Reorganisation of National Culture in Swedish Cultural Policy 1970–2002*. Doktorsavhandling, 2007.
- Egeland, Helene: *Det ekte, det gode og det coole. Södra Teatern og den dialogiske formasjonen av mangfoldsdiskursen*. Doktorsavhandling, 2007.
- Kverndokk, Kyrre: *Pilegrim, turist og elev. Norske skoleturer til døds- og konsentrasjonsleirer*. Doktorsavhandling, 2007.
- Kåks, Helena: *Mellan erfarenhet och förväntan: Betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*. Doktorsavhandling, 2007.
- Brusman, Mats: *Den verkliga staden?: Norrköpings innerstad mellan urbana idéer och lokala identiteter*. Doktorsavhandling, 2008.
- Eskilsson, Anna: *På plats i historien. Studier av hembygdsföreningar på 2000-talet*. Doktorsavhandling, 2008.
- Holt, Kristoffer: *Publicisten Ivar Harrie. Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–1960*. Doktorsavhandling, 2008.
- Andersson, Ragnar: *Flernivåstyrning av komplexa mål genom nätverk. Implementering av integrationspolicy i ett regionalt partnerskap för tillväxt 1998–2004*. Licentiatavhandling, 2008.
- Nyblom, Andreas: *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige*. Doktorsavhandling, 2008.
- Rindzeviciute, Egle: *Constructing Soviet Cultural Policy: Cybernetics and Governance in Lithuania after World War II*. Doktorsavhandling, 2008.
- Nilsson, Micael: *Genusregim i förändring. Jämställdhet och makt i kommunal politik mellan åren 1970 och 2006*. Doktorsavhandling, 2008.
- Andersson, Joakim: *Skilda världar. Samtida föreställningar om kulturarvsplatser*, den 21 november. Doktorsavhandling, 2008.

- Jarlbrink, Johan: *Det våras för journalisten: Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal*. Doktorsavhandling, 2009.
- Ivarsson Lilieblad, Björn: *Moulin Rouge på svenska – Varietéunderhållning i Stockholm 1870–1920*. Doktorsavhandling, 2009.
- Johansson, Carina: *Visby visuellt: Föreställningar om en plats med utgångspunkt i bilder och kulturarv*. Doktorsavhandling, 2009.
- Werner, Ann: *Smittsamt – En kulturstudie av musikbruk bland tonårstjejer*. Doktorsavhandling, 2009.
- Wänström, Johan: *Samråd om Ostlänken. Raka spåret mot en bättre demokrati? Medborgarinflytande i svensk samhällsplanering*. Doktorsavhandling, 2009.
- Lee, Jenny: *The Market Hall Revisited. Cultures of Consumption in Urban Food Retail during the Long twentieth century*. Doktorsavhandling, 2009.
- Fredriksson, Martin: *Skapandets rätt. Ett kulturvetenskapligt perspektiv på den svenska upphovsrättens historia*. Doktorsavhandling, 2010.
- Gruber, Göran: *Medeltider. Samtida mobiliseringsprocesser kring det förflutnas värden*. Doktorsavhandling, 2010.
- Andersson, Ragnar: *Mainstreaming av integration, om översättning av policy och nätverksstyrning med förhinder i den regionala utvecklingspolitiken, 1998–2007*. Doktorsavhandling, 2011.

Om författarna

Peter Aronsson, professor, fil. dr historia. Temaansvarig och med ansvar för forskning och forskarutbildning i kulturarv och historiebruk. Driver projekt om historieteori och historiebruk i många olika sammanhang som i biografiska framställningar, historiska romaner, monument- och temalandskap. På senare år i synnerhet vad gäller museer som arenor för förhandlingar över motstridiga värden.

Bodil Axelsson, fil. dr, forskarassistent Tema Q 2008–2012, disputerade vid Tema Kommunikation 2003 på avhandlingen *Meningsfulla förflutenheter: Traditionalisering och teatralisering i en klosterruin*. Forskning om populärhistoria, minnande och konstnärlig gestaltning och gymnasieskolans medieprogram samt verksam som forskningsinformatör och biträdande projektledare i Eunamus. Undervisar i Medie- och kommunikationsvetenskap.

Karin Becker, professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för media studier (IMS), Stockholms universitet; Gästprofessor i Gestaltungsprocesser i kultur och medier vid Tema Q 2004–2006. Tidigare professor i journalistik vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK), Stockholms universitet (2003–2007), och professor i bildpedagogik vid Konstfack (1997–2004). Forskningsinriktning mot visuella medier och kulturella praktiker.

Svante Beckman, professor i Tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet. Överflyttad till Tema Q 2000. Temaansvarig 2000–2003 och 2010–2011. Föreståndare för det forskningspolitiska observatoriet SweCult 2007–2010. Forskningsriktning mot kulturpolitik och kulturarvsfrågor.

Erling Bjurström, professor vid Tema Q sedan november 2001. Temaansvarig 2007–2009 och studierektor för forskarutbildningen 2003–2006. Fil. dr och docent i medie- och kommunikationsvetenskap. Forskningsinriktning mot allmän kulturteori, kulturens politik och ekonomi, ungdomskultur, populärkultur, medie- och reklamforskning, samt smak-, kanon- och folkbildningsforskning.

Mats Brusman, fil. dr, forskarassistent vid Tema Q. Disputerade vid Tema Q 2008 med avhandlingen *Den verkliga staden?: Norrköpings innerstad mellan urbana idéer och lokala identiteter*. Forskning om stadsplanering och kulturella aspekter av urban utveckling.

Jens Cavallin, fil. dr teoretisk filosofi. Docent vid Tema Q, tidigare lektor i

medie- och kommunikationsvetenskap. Verksam vid Tema Q från start till 2004. Forskningsinriktning mot medie- och kulturpolitik, kulturfilosofi och politisk filosofi, ontologi.

Johanna Dahlin, master i socialantropologi från Universitetet i Oslo. Doktorand på Tema Q sedan 2007. Avhandlingen har arbetsnamnet *Kriget är inte över förrän den sista soldaten är begravnen* och handlar om minnet av andra världskriget i Ryssland.

Emma Eldelin, fil. dr i Tema Kommunikation 2006 med en avhandling om hur ”de två kulturerna” diskuterats i svensk idédebatt från 1960-talet och framåt. Forskarassistent vid Tema Q sedan april 2011. Forskar om essägenren och essäns funktioner, former och mediala utmaningar i den senmoderna offentligheten.

Bengt Erik Eriksson, fil. dr i sociologi vid Göteborgs universitet, professor vid Linköpings universitet sedan mitten av 1990-talet och verksam vid Tema Q sedan sommaren 2010. Nästa publikation är en omarbetad upplaga av boken *Kropp och politik – Hälsoupplysning som samhällspegel* som ges ut våren 2012.

Johan Fornäs, professor i medie- och kommunikationsvetenskap (sedan 1999), fil. dr och docent i musikvetenskap (1985 resp. 1987). Professor i medierad kultur vid Tema Q 2003–2009, forskarstudierektor 2007–2009, föreståndare för ACSIS 2002–2012. Forskningsinriktning mot mediekultur och kritisk kulturteori, med studier av medialisering, intersektionella identitetsdiskurser samt europeiska symboler och narrativ.

Martin Fredriksson disputerade vid Tema Q 2009 med avhandlingen *Skapandets rätt: ett kulturvetenskapligt perspektiv på den svenska upphovsrättens historia*. Har sedan dess arbetat som forskningskoordinator och redaktör för tidskriften *Culture Unbound* vid Tema Q. Inleder under 2012 ett RJ-finansierat forskningsprojekt om piratpartier i Sverige, USA och Australien.

Tora Friberg, professor vid Tema Q. Vetenskaplig ledare för Centrum för kommunstrategiska studier. Under flera år prorektor. Forskningsintressen: genusdimensionen i lokal och regional utveckling, vardagslivets organisation och fysisk transportplanering.

Ann-Charlotte Gilboa Runnvik, pol. mag., doktorand vid Tema Q sedan 2008. Arbetar med ett doktorandprojekt som fokuserar på resenärer och stationsmiljöer ur ett genusperspektiv. Projektet finansieras av Trafikverket. Forskningsintressen genus, kropp, mobilitet och rumslighet.

Ingemar Grandin, fil. dr Tema Kommunikation, universitetslektor i Kultur och mediegestaltning, Linköpings universitet. Docent vid Tema Q 2003. Forsk-

ning om kulturellt deltagande, kulturell aktivism, kulturflöden.

Björn Grip, fil. kand. vid Göteborgs universitet, Studie- och yrkesvägledare vid Lärarhögskolan i Malmö, Folkhögskolelärarexamen vid Linköpings Universitet. Rektor vid Bona folkhögskola, Motala 1989–1998, landstingsråd vid Landstinget i Östergötland 1998–2006. Antagen som forskarstuderande vid Tema Q 2007, med avhandlingsämnet ”Samhällsutveckling och ojämlik hälsa”. Forskningsinriktning mot samtidshistoria, arbetsliv och ojämlik hälsa.

Tobias Harding, fil. dr, disputerad vid Tema Q 2007 och senare verksam som forskare i projektet Demokratiska lärprocesser i folkbildande organisationer. Föreståndare för SweCult från och med 2011. I forskningen intresserad av bl.a. kulturpolitik, nationsuppfattningar, demokrati, civilsamhälle och lärande.

Örjan Hamrin, fil. kand. Forskare vid CSIK, Tema Q 1998–2000. Museiman vid Dalarnas museum och Ekomuseum Bergslagen. Forskningsinriktning mot industrihistoria, utställningar och media.

Magdalena Hillström, lektor (Tema Q/KSM), disputerade vid Tema Q 2006 med avhandlingen *Ansvar för kulturarvet: Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Forskningsinriktning mot kulturpolitik, kulturarv och museihistoria.

Erik Hofrén, fil.lic., adj. professor vid Linköpings universitet. Föreståndare för Centrum för industrisamhällets kulturarv (CSIK), 1997–2000, Tema Q. Forskningsinriktning mot industrikultur och museiutveckling.

Kristoffer Holt, fil. dr i Tema Kultur och Samhälle, Forskarassistent/Lektor ITM, MKV Mittuniversitetet i Sundsvall. Disputerade år 2008 på avhandlingen *Publicisten Ivar Harrie: Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–60*. Forskar numera om deltagarjournalistik och medieetik.

Carina Johansson, lektor i Etnologi vid Högskolan på Gotland. Doktorand vid tema Q 2002–2009. Disputerade 2009 på avhandlingen *Visby visuellt. Föreställningar om en plats med utgångspunkt i bilder och kulturarv*. Forskning om kulturarvskonstruktioner, visuell kultur och turism.

Marit Johansson, master i arkeologi från Universitetet i Oslo. Stipendiat i internationell kulturpolitik vid Høgskolen i Telemark i Norge och doktorand vid Tema Q från 2010 med avhandlingsämne som kretsar kring världsarvspolitik.

Leif Jonsson, docent vid tema Q, disputerade i företagsekonomi 2001 på en avhandling med titeln *Kunskapsbildning i samverkan mellan forsknings och praktik*. I huvudsak verksam vid Centrum för kommunstrategiska studier vid

Linköpings universitet, forskar bland annat om hur kommuner organiserar och utövar ledning samt om kommunledningars arbete med samhällsutveckling.

Kyrre Kverndokk, post.doc. i kulturhistoria vid Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo. Disputerade vid Tema Q 2007 med avhandlingen *Pilegrim, turist og elev. Norske skoleturer til døds og konsentrasjonsleirer*. Har tidigare arbetat med minnesforskning men håller nu på med ett projekt om naturkatastrofernas kulturhistoria.

Martin Kylhammar, professor vid Tema Q. Centralt i hans forskning är kulturvetenskapliga perspektiv på moderniseringsprocessen samt begrepps- och metodutveckling.

Lars Lagergren, docent vid Tema Q, fil. dr i Tema Teknik och social förändring. Sedan 2006 lektor i Fritidsvetenskap, Malmö högskola. Expert vid Tema Kultur och samhälle 2001–2005. Forskar kring kultur och fritid som nytthet för individ och samhälle.

Svante Landgraf, doktorand vid Tema Q, antagningsår 2010. Fil. mag. i litteraturvetenskap och matematik. Avhandlingsämne: framtidsbilder i modern svensk litteratur, vetenskap och debatt. Forskningsinriktning mot modern litteratur, apokalypsor och fiktionens ontologi.

Mattias Legné, docent i historia, universitetslektor i kulturvård vid Högskolan på Gotland. Forskarassistent vid Tema Q 2006–2008. Forskningsinriktning mot vård och bruk av materiellt kulturarv.

Sofia Lindström, doktorand vid Tema Q. Ämnesbakgrund Sociologi, antagningsår 2010, avhandlingsämne: Erfarenheter av konstnärlig arbetsmarknad och högre konstnärlig utbildning. Forskningsintressen: Arbetsmarknad, kultur- och konstpolitik, utbildning och ojämlikhetsfrågor.

Per Möller, doktorand vid Tema Q. Började 2007 efter bland annat studier i kulturvetenskap på Malmö högskola. Avhandlingsarbete pågår ännu. Arbets-titel: *Plattform Malmö: Kulturpolitik i skenet och skuggan av en stads omvandling*. Inriktning på kulturpolitisk forskning ihop med kritisk urban forskning.

Andreas Nyblom, forskare vid Nordiska museet, Stockholm. Doktorand vid Linköpings universitet 2002–2007, det avslutande året vid Tema Q. Disputerade 2008 på avhandlingen *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige*. Forskning om medier, ritualer och meningsskapande kring personhistoriska minnen, särskilt under 1800-talet.

Erik Petersson, doktorand vid Tema Q sedan 2010. Fil. master i historia. Skriver en avhandling med den preliminära titeln *Omsorg om de lemlästade solda-*

terna: *Vadstena krigsmanshus och statens organisering av omsorg 1622–1783*. Forskningsinriktning mot statsformering och omsorg i Sverige under tidigmodern tid.

Roger Qvarsell, fil. dr i idé- och lärdomshistoria 1982 och professor i Tema Hälsa och samhälle från 1995. Tjänsten överflyttad till Tema Q 2007. Forskarstudierektor sedan 2010. Forskningsinriktning mot medicinens, hälsovårdens, socialpolitikens historia samt konsumtionsforskning och allmän kulturhistoria.

Egle Rindzeviciute, fil. dr och forskare vid Tema Q. Disputerade 2008 vid Tema Q med avhandlingen *Constructing Soviet Cultural Policy: Cybernetics and Governance in Lithuania after World War II*. Forskare vid projekten National History – Nordic Culture: Negotiating identity in the museums och EuNaMus / FP7, 2008–2011. Forskningsinriktning mot kulturpolitik och styrningsteknikens politiska historia under kalla kriget.

Ulf Sandström, universitetslektor i Tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet. Överflyttad till Tema Q 2007. Tjänstledig 2010–2013 för en gästprofessur i Teknik- och vetenskapsstudier vid Kungl Tekniska Högskolan i Stockholm. Forskningsriktning mot vetenskapens kulturer.

Sofia Seifarth, fil.dr, forskningschef och biträdande museidirektör på Arbetets museum. Disputerade vid Tema Kultur och samhälle år 2007 med avhandlingen *Råd i radion. Modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968*. Forskningsintressen: folkhemsprojektet, moderniseringsideologi, statlig upplysning, samhälleliga och personliga berättelser om arbete och livsvillkor i Sverige.

Anders Wiklund, professor i musikdramatik vid Göteborgs universitet. 2000–2002 professor i gestaltungsprocessens teori och praktik vid Tema Q. Forskningsinriktning mot musikalisk filologi med tonvikt på utgivning av källkritiska utgåvor inom opera.